

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
імені ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СТАСЮК ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: [356.15:355.087.2](477)“2014/2015”

ДИСЕРТАЦІЯ

**УКРАЇНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЧІ ФОРМУВАННЯ: СТВОРЕННЯ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ (2014-2015 рр.)**

07.00.01 – історія України

07 Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступення кандидата історичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ю. М. Стасюк

Науковий керівник: Сегеда Сергій Павлович,
доктор історичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (2014 – 2015 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України виконана у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського, захист відбувся у Державному вищому навчальному закладі “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький, 2018.

Актуальність теми дисертації викликана тим, що уперше з часів здобуття незалежності Україною на її території розгорнувся збройний конфлікт, усвідомлення українським суспільством реальної загрози втрати незалежності своєї держави, викликало патріотичне піднесення її громадян і спричинило унікальній в новітній історії України феномен добровольчого руху. Поряд із частково мобілізованих до Збройних Сил України (ЗС України), інших військових формувань та правоохоронних органів (ІВФ та ПрО) виникли добровольчі формування з ініціативи найбільш активних, патріотично налаштованих громадян і за підтримки державних органів влади, політичних партій, громадських організацій, волонтерів та благодійників, які стали на захист державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Завдяки спільним діям українських добровольчих формувань та силових структур на початковому етапі АТО вдалося зупинити просування російсько-терористичних військ на Сході України. Існує нагальна необхідність узагальнити розпорошені відомості про українські добровольчі формування, вивчити їх малодосліджені аспекти.

У дисертації виконано наукове завдання, яке полягало у дослідженні українських добровольчих формувань як унікального явища сучасної

України, з'ясуванні передумови їх виникнення та діяльності в умовах російсько-українського збройного протистояння.

Основні результати дослідження.

У першому розділі **“Історіографія, джерельна база та методи дослідження”** проаналізовано стан наукової розробки теми, класифіковано та схарактеризовано використані джерела. Серед проаналізованих публікацій, виявлено, що матеріали вітчизняних і зарубіжних авторів констатують наявність добровольчого руху і фрагментарно відображають досліджувану тему.

З'ясовано, що історія українських добровольчих формувань, їх становлення та функціонування розглядається в контексті історіографії антитерористичної операції на Сході України. Метою перших статей була мобілізація населення на боротьбу з російськими загарбниками, тому публікації носили переважно пропагандистське спрямування. З 2015 року стали виходити наукові праці, які в широкому історичному діапазоні розглядають російсько-українські відносини, причини, характер збройного конфлікту та участь в ньому українських добровольчих формувань.

Аналіз російської історіографії продемонстрував, що тему українських добровольчих формувань у ній висвітлено тенденційно і згідно з існуючою в Росії ідеологією та поглядами російського політичного керівництва, а історичні події, що відбуваються на Сході України, зокрема і за участю українських добровольчих формувань, сфальсифіковано.

Аналіз джерельної бази стосовно теми дослідження здійснювався через виявлення й осмислення наративу і встановлення їх повноти та достовірності. Автор виявив та залучив до дослідження такі групи історичних джерел: архівні матеріали, нормативно-правові акти, опубліковані документи, матеріали преси, матеріали із глобальної електронної мережі, спогади безпосередніх учасників подій.

Застосування методів наукового пізнання – загальнонаукових і спеціальних – допомогло вирішити завдання наукового дослідження і

відтворити особливості створення та функціонування українських добровольчих формувань в означених хронологічних межах, уникнути однобічності й непослідовності та вирішити наукове завдання.

У другому розділі **“Суспільно-політичні умови та нормативно-правові засади створення українських добровольчих формувань”** досліджено внутрішнє та зовнішньополітичне становище України на початку агресії Російської Федерації, з’ясовано чинники, що спричинили виникненню українських добровольчих формувань, а також впливали на процес їх створення. Доведено, що на процес створення суттєво вплинула прийнята у попередні роки законодавча та нормативно-правова база, що регулювала організаційні засади їх заснування. Вона залежала від того, хто був ініціатором створення – державні органи влади, політичні сили, громадські організації чи самоорганізовані громадяни.

Комплектування формувань відбувалося з дотриманням принципу добровільності. Особливістю для батальйонів територіальної оборони полягало в тому, що керівними документами визначено, людські ресурси в особливий період забезпечує військкомат. Виявлено, що військкомати під час першого періоду збройного конфлікту на Сході України до цих батальйонів направляли переважно добровольців, а в разі відсутності добровольців мобілізували з необхідною військово-обліковою спеціальністю потрібних фахівців.

Встановлено, що чисельність особового складу українських добровольчих формувань не була сталою, а в окремі проміжки 2014–2015 рр. сягала близько 30 тис. осіб. Безпосередньо в районі проведення АТО чисельність бійців-добровольців була меншою, тому що частина бійців перебувала там на ротації; частина формувань залучалася до виконання завдань в інших регіонах України.

У третьому розділі **“Підготовка українських добровольчих формувань та їх участь у захисті територіальної цілісності України”** розкрито особливості бойового вишколу та забезпечення озброєнням

українських добровольчих формувань. Висвітлюється роль волонтерських організацій у речовому, продовольчому, технічному забезпеченні формувань, показана участь цих формувань у бойових діях у ході АТО на Сході України та процес їх інтеграції до сектору безпеки та оборони України.

З'ясовано, що понад 80 % добровольців формувань на початку АТО не мала бойового досвіду. З осені 2014 року бойова підготовка в українських добровольчих формуваннях була налагоджена обов'язкова бойова підготовка. До процесу передавання професійних знань залучалися штатні відомчі спеціалісти, а також на добровільній основі фахівці, інструктори, волонтери, в тому числі іноземці.

У дисертації виявлено два напрями забезпечення добровольчих формувань озброєнням. Для формувань, створених у складі силових структурах держави, основними джерелами озброєння були склади й арсенали силового відомства. У формуваннях, створених за ініціативою громадян, що на той час не мали права на забезпечення зброєю за рахунок держави, джерелами поповнення зброєю та боєприпасами були: місця боїв; спеціалізовані магазини мисливської, травматичної та спортивної зброї; ймовірно, "чорний ринок"; зброю надавали українські силові відомства, з якими добровольці спільно вели бої проти російсько-терористичних військ. З початком АТО добровольчі формування мали на озброєнні стрілецьку зброю. Під впливом боїв до кінця літа 2014 року формування, які брали участь у боях, мали вже легке озброєння.

Встановлено, що забезпечення українських добровольчих формувань у 2014 році переважно відбувалося за рахунок ресурсів місцевих державних органів влади, органів самоврядування, волонтерського руху. Волонтерський рух забезпечував ключові аспекти потреб українських добровольчих формувань.

Основними напрямками волонтерської допомоги Українському війську, в тому числі українським добровольчим формуванням, були речове і продовольче забезпечення, а також постачання ліків, транспортних засобів,

закупівля новітніх електронних пристроїв для якісного ведення бойових дій, різноманітної техніки та інші. У дисертації узагальнено відомості про роль волонтерських організацій та волонтерську підтримку українських військових, в тому числі і добровольчих формувань.

Встановлено, що волонтерський рух бере початок із періоду Євромайдану та Революції гідності та для забезпечення українського війська і добровольчих формувань в АТО активно співпрацював з державними структурами.

Відображена участь українських добровольчих формувань у бойових діях. Зокрема бої за Слов'янськ, курган Савур-могила, Донецький аеропорт, Вуглегірськ, Широкино, під Ілловайськом. Аналіз боїв показав, що їх тісна взаємодія з регулярними підрозділами та частинами ЗС України, МВС, НГУ забезпечувала визволення території від російської агресії. Самостійних успіхів українські добровольчі формування досягали переважно тоді, коли їх противниками були підрозділи, підготовка та озброєння яких були майже рівнозначні їм.

При аналізі інтеграції українських добровольчих формувань до державних силових структур встановлено, що на законодавчому рівні держави не існувало нормативно-правових актів, яким було б визначено порядок імплементації українських добровольчих формувань до силових структур держави.

Вступ на службу осіб – учасників українських добровольчих формувань до ЗС України, ІВФ та ПрО зберіг за державою монополію контролю за застосуванням зброї та сили.

Наукова новизна одержаних результатів визначається розробкою важливої наукової теми, яка досі не була предметом комплексного розгляду у вітчизняній історіографії і є першим історичним дослідженням створення та функціонування українських добровольчих формувань 2014 – 2015 рр.

Автором *уперше*: проаналізовано історіографію та наявну у відкритому доступі джерельну базу, оцінено ступінь наукової розробки історії створення

і функціонування українських добровольчих формувань у 2014–2015 рр., запропоновано та обґрунтовано авторське визначення “українські добровольчі формування”; висвітлено суспільно-політичні умови та правові підстави створення добровольчих формувань у 2014 році. Встановлено, що нормативно-правова база створення формувань, які виступили на захист української державності була попередньо регламентована, однак в процесі російсько-українського конфлікту вдосконалювалася. Визначено низку внутрішніх та зовнішніх передумов, що вплинули на виникнення українських добровольчих формувань; з’ясовано принципи комплектування українських формувань на першому етапі збройного конфлікту на Сході України. Вони проявилися у бажанні патріотично налаштованих громадян добровільно захищати територію України від агресивних посягань РФ; розглянута бойова підготовка українських добровольчих формувань, яка виявилася затребуваною тим, що на початку антитерористичної операції (АТО) лише незначна частина добровольців мала достатній військовий та бойовий досвід. Збройний захист своєї території від ворожих сил потребував відповідного навчання, яке б враховувало особливості тактики боїв з противником на Сході України; висвітлено роль українських добровольчих формувань у збройному захисті території України, які спільно із військовими частинами та підрозділами ЗС України, іншими військовими формуваннями частково звільнили територію від російських окупантів та призупинили наступ російсько-терористичних сил; відображена соціальна характеристика учасників українських добровольчих формувань (“портрет українського добровольця”). Виявлена світоглядна єдність та взаємозв’язок між Самообороною Євромайдану та добровольцями – учасниками антитерористичної операції.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її положення та висновки можуть використовуватися при підготовці новітніх видань з історії українського війська й України; у навчальному процесі вищих військових навчальних закладів; у національно-патріотичному вихованні молоді; при

проведенні подальших наукових досліджень з історії російсько-українського збройного конфлікту на Сході України; при підготовці військових та історичних праць, підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів.

Ключові слова: українські добровольчі формування, добровольчі батальйони, законодавство, антитерористична операція на Сході України, збройний конфлікт, російська агресія, бойові дії, волонтерська допомога, російсько-терористичні формування.

SUMMARY

Stasyuk Yu.M. Ukrainian Volunteer Units: creation and functioning (2014–2015). – Qualifying Scientific Work as a Manuscript.

Ph.D. thesis in Historical Science. Specialization 07.00.01 – History of Ukraine. Thesis done at the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, protection took place in State Higher Educational Institution “Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Gregory Skovoroda”. – Pereyaslav-Khmelnytsky, 2018.

The significance of the thesis subject is related to the fact that it is the first time since Ukraine has gained its independence, a violent conflict developed on its territory. Understanding of real threat of losing the state independence by the Ukrainian society led to patriotic arousal and resulted in the occurrence of the phenomenon of volunteer movement, unique in the newest history of Ukraine. Besides, the partially mobilized Armed Forces of Ukraine (AF of Ukraine), other Military Formations and Law-enforcement Bodies (OMT) and Missile Defense (LEA), the paramilitary troops appeared by the initiative of the most active, public-spirited citizens, also supported by the state authorities, political parties, civic organizations, volunteers and supporters who raised to defend the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Due to joint actions of the Ukrainian paramilitary troops and enforcement bodies, success was achieved in preventing the advancement of the Russian terrorist army in the East of Ukraine at the initial ATO stage. There exists a pressing necessity to generalize the scattered data about the Ukrainian paramilitary troops, and to study some aspects that have not been sufficiently analyzed.

The thesis provides the solution of a research task of investigating the Ukrainian paramilitary troops as a unique phenomenon of modern Ukraine, clarifying the preconditions for their appearance and activities in the conditions of the Russian-Ukrainian violent conflict.

The main study results are as follows.

The first section **“Historiography, source base and research methods”** provides the analysis of the subject scientific development analysis and classification and characterization of sources used. It was revealed among the publications analyzed that materials by national and foreign authors state the availability of volunteer movement and reflect the subject studied in the fragments.

It has been found that the history of the Ukrainian paramilitary troops, their creation and functioning were considered in terms of historiography of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine. The goal of the first papers was mobilization for fighting Russian invaders, so the publications were mostly of propagandistic direction. Since 2015, the research papers started to consider the relations between Russia and Ukraine, causes, nature of the violent conflict and participation of the Ukrainian paramilitary troops in it in the wide historical range.

The analysis of the Russian historiography showed that the subject of the Ukrainian paramilitary troops in it was considered tendentiously and in accordance with the ideology existing in Russia and views of Russian political management, and historical events that occurred in the East of Ukraine, in particular, with the participation of the Ukrainian paramilitary troops, were falsified.

The source base analysis concerning the study subject was carried out through the identification and comprehension of the narrative and the establishment of their completeness and reliability. The author has discovered and involved the following groups of historical sources into the study: archive materials, regulatory acts, published documents, printed media materials, global electronic network materials, memories of the direct participants of the events.

The application of scientific cognition methods, general scientific and special, helped to perform the task of scientific research and to reproduce the peculiarities of the creation and functioning of the Ukrainian paramilitary troops within the stated chronological limits, to avoid one-sidedness and inconsistency and to perform the scientific task.

The second section **“Social and political conditions and regulatory frameworks of the Ukrainian paramilitary troops”** The internal and foreign

political situation of Ukraine at the beginning of the aggression of the Russian Federation was studied, the factors that caused the appearance of the Ukrainian paramilitary troops, which influenced their creation, were determined. It has been proved that the creation process was largely due to the legislative and regulatory basis adopted in previous years, which was regulating the organizational issues of their foundation. It depended on the entity initiating its creation – state authorities, political forces, civic organizations or self-organized citizens.

Completion of the troops was performed in accordance with the voluntariness principle. The peculiarity for territorial defense battalions was that the governing documents determined that human resources should have been provided by the military commissariat during the certain period. It was found out that during the first period of the violent conflict in the East of Ukraine, the military commissars were sending mostly volunteers to these battalions and, in the absence of volunteers, mobilized the required specialists with the necessary military and accounting specialty.

It was found out that the number of staff of the Ukrainian paramilitary troops was unstable, and in some periods of 2014-2015 it was around 30 thousand people. The number of volunteer fighters was smaller in the direct ATO area, as the part of the fighters were there on rotation; part of the troops was involved into performing tasks in different regions of Ukraine.

In the third section **“Training of the Ukrainian paramilitary troops and their participation in the defense of the Ukrainian territorial integrity”**, the features of the Ukrainian paramilitary troops’ military training and provision with weapon are clarified. The role of volunteer organizations in material, food, and technical provision of the troops is defined, the participation of these troops in military operations in ATO area in the East of Ukraine and the process of their integration into the national security sector of Ukraine is shown.

It has been found that over 80% of volunteers in these troops at the beginning of ATO had no combat experience. Since autumn 2014, obligatory military training in the Ukrainian paramilitary troops was organized. Full-time

departmental specialists, along with the specialists, instructors, volunteers, including foreigners (on the voluntary basis) were involved into the process of professional training.

The thesis determines two types of providing the paramilitary troops with the weapons. For troops created as components of state law enforcement bodies, main weaponry sources were national security warehouses and armories. In troops created by the initiative of citizens, who at that time did not have the right for weapon provision at the expense of the state, sources of weapon and ammunition replenishment were as follows: combat areas; specialized shops of hunting, traumatic and sports weapons; "black market", probably; weapons were provided by the Ukrainian military service authorities with whom the volunteers were jointly fighting against the Russian terrorist troops. With the start of ATO, the paramilitary troops were equipped with arms. Under the influence of fights, by the end of the summer 2014, the troops that took part in the battles had the light armament already.

It has been established that provision of the Ukrainian paramilitary troops in 2014 was mostly performed at the expense of resources provided by the local state authorities, self-governmental authorities, and volunteer movement. Volunteer movement satisfied the major share of needs of the Ukrainian paramilitary troops.

The main directions of volunteer aid to the Ukrainian army, including the Ukrainian paramilitary troops, were material and food supplies, and supply of medicinal products, vehicles, purchase of up-to-date electronic devices for high-quality combat operations, various equipment, etc. The thesis summarizes the information about the role of volunteer organizations and volunteer support for the Ukrainian warriors, including the paramilitary troops.

It has been established that the volunteer movement originates from the period of Euromaidan and the Dignity Revolution, and in order to provide the Ukrainian army and paramilitary troops in ATO, it was closely collaborating with governmental institutions.

The participation of the Ukrainian paramilitary troops in combat activities has been reflected. In particular, the battles for Sloviansk, Saur's Grave, Donetsk airport, Vuhlehirsk, Shyrokyne, and Ilovaisk. The analysis of the fights showed that their close interaction with the regular subdivisions and units of the Armed Forces of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the NSU provided the release of the territory from the Russian aggression. The Ukrainian paramilitary troops were achieving independent success mostly in cases when their rivals were subdivisions almost equal to them by training and weaponry.

During analysis of the Ukrainian paramilitary troops integration into the state uniformed services it was established that at the state legislative level, no regulatory acts were available, which would set forth the procedure of the Ukrainian paramilitary troops' implementation into the national law enforcement bodies.

Enrollment of persons – members of the Ukrainian paramilitary troops to the Armed Forces of Ukraine, other Military Formations and Law-enforcement Bodies (OMT) and Missile Defense (LEA) reserved the state monopoly to execute control over the use of weapon and force.

The scientific novelty of the results obtained is determined by development of an important scientific subject which has not been yet a subject of complex consideration in national historiography and which represents the first historical research of creation and functioning of Ukrainian paramilitary troops in 2014 – 2015.

The author was *the first* to perform the following: historiography and public source base were analyzed, the degree of scientific development of the history of creation and functioning of Ukrainian paramilitary troops in 2014 – 2015 was defined, the author's definition of the term "Ukrainian paramilitary troops" was offered and grounded; social and political conditions and reasons for creating the paramilitary troops in 2014 were given. It was established that the regulatory basis of creating the troops which raised to defend the Ukrainian nationhood was preliminarily regulated but it has been improved in the process of the conflict between Russia

and Ukraine. The line of internal and external preconditions, which affected the appearance of the Ukrainian paramilitary troops, was determined; the principles of completing the Ukrainian troops at the first stage of the armed conflict in the East of Ukraine were clarified. They were manifested in the wish of public-spirited citizens to defend voluntarily the territory of Ukraine from Russian aggressive attacks; military training of the Ukrainian paramilitary troops was considered; it appeared to be required due to the fact that at the beginning of the anti-terrorist operation (ATO), just a small part of volunteers had the sufficient military and combat experience. Armed defense of the Ukrainian territory from the enemy forces required the respective training which would take into account the peculiarities of combat tactics during the fight with the enemy in the East of Ukraine; the role of the Ukrainian paramilitary troops in the armed defense of the territory of Ukraine, which, jointly with military units and subdivisions of AF of Ukraine, other troops, partially released the territory from Russian occupants and suspended the attack of Russian terrorist forces, was clarified; social characteristics of the Ukrainian paramilitary troops' participants ("The Ukrainian volunteer's portrait") was reflected. The worldview unity and mutual relationship between the Euromaidan Self-Defense and the volunteers – the anti-terrorist operation participants – were revealed.

The practical value of this thesis is that its provisions and conclusions may be used at preparation of advanced publications on the history of the Ukrainian army and of Ukraine; in the educational process of higher military education institutions; in national and patriotic education of youth; at the conduct of further research on the history of the armed conflict between Russia and Ukraine in the East of Ukraine; at the preparation of military and historical papers, textbooks, study guides, and training materials.

Key words: Ukrainian paramilitary troops, paramilitary battalions, legislation, anti-terrorist operation in the East of Ukraine, violent conflict, Russian aggression, combat operations, volunteer aid, Russian terrorist army.

**Список публікацій за темою дисертації, в яких
опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Стасюк Ю. М. Соціально-правові гарантії держави особам – учасникам добровольчих формувань: історичний аспект / Ю. М. Стасюк // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. Київського нац. ун-ту. – Київ: КНУ, 2017. – № 51. – С. 145–149.
2. Стасюк Ю. М. Історичні джерела щодо українських добровольчих формувань та їхні шляхи дослідження / Ю. М. Стасюк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея, 2017. – № 118. – С. 125–129.
3. Стасюк Ю. М. Методологічні засади комплексного військово-історичного дослідження перебігу збройного конфлікту на сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труды університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 1 (140). – С. 230–238.
4. Стасюк Ю. М. Започаткування та основні напрями наукової розробки проблеми бойового застосування частин (підрозділів) Збройних Сил України в 2014–2015 рр. в ході збройного конфлікту на Сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труды університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 3 (142). – С. 216–227.
5. Стасюк Ю. М. Озброєння українських добровольчих батальйонів на Сході України у 2014 році / Ю. М. Стасюк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея, 2018. – № 130. – С. 88–92.
6. Стасюк Ю. М. Особливості створення, забезпечення та бойового застосування українських добровольчих формувань (2014–2015 рр.) / Ю. М. Стасюк // Труды університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2018. – № 2 (147). – С. 201–209.

7. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17–29.

**Список публікацій, які засвідчують
апробацію матеріалів дисертації:**

8. Стасюк Ю. М. Визначення феномену українських добровольчих формувань в залежності від комунікативної ситуації і вплив на формування атараксії суспільства з метою захисту територіальної цілісності та суверенітету держави / Ю. М. Стасюк // зб. матер. VII Всеукраїнської наук. конф. молодих вчених, студентів та курсантів “Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека” (Київ, 6 квітня 2016 р.). – Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. – С. 128–131.

9. Стасюк Ю. М. Проблеми бойової діяльності інтернаціональних бригад під час громадянської війни в Іспанії / Ю. М. Стасюк // Міжвузівський наук.-практ. семінар “Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності” (Київ, 26 травня 2016 р.). – Київ: НУОУ, 2016. – С. 63–66.

10. Стасюк Ю. М. Соціально-правовий захист осіб добровольчих формувань / Ю. М. Стасюк // Матеріали Міжнар. наук. конф. “Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива” (Київ, 1–2 грудня 2016 р.) – Київ: НУОУ, 2016. – С. 147–148.

11. Стасюк Ю. М. Роль держави в інтеграції українських добровольчих формувань до Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України / Ю. М. Стасюк // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива” (Київ, 1 грудня 2017 р.) – Київ: НУОУ, 2017. – С. 106–107.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методи дослідження	26
1.1 Історіографія теми дослідження	26
1.2 Джерельна база дослідження	42
1.3 Методи дослідження	51
Висновки до розділу	63
Список використаних джерел до розділу	65
РОЗДІЛ 2. Суспільно-політичні умови та нормативно-правові засади становлення українських добровольчих формувань	81
2.1. Передумови виникнення українських добровольчих формувань	81
2.2. Організаційно-правові засади створення українських добровольчих формувань	100
Висновки до розділу	139
Список використаних джерел до розділу	142
РОЗДІЛ 3. Підготовка українських добровольчих формувань та їх участь у захисті територіальної цілісності України	159
3.1. Організація бойової підготовки та забезпечення озброєнням українських добровольчих формувань	159
3.2. Волонтерська допомога українським добровольчим формуванням	175
3.3. Участь українських добровольчих формувань в антитерористичній операції на Сході України	185
3.4. Входження українських добровольчих формувань до силових структур сектору безпеки та оборони України	208
Висновки до розділу	216
Список використаних джерел до розділу	219
ВИСНОВКИ	234
ДОДАТКИ	241

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	антитерористична операція
АР Крим	автономна республіка Крим
БТГр	батальйона тактична група
БТрО	батальйон(ни) територіальної оборони
ГО	громадська(кі) організація(ії)
ДАП	Донецький аеропорт
ДПС України	Державна прикордонна служба України
ДНР	терористична організація “Донецька народна республіка”
ДУК	Добровольчий український корпус – “Правий сектор”
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗС України	Збройні Сили України
ІВФ	інші військові формування
ЛНР	терористична організація “Луганська народна республіка”
МВС	Міністерство внутрішніх справ
РНБО	Рада національної безпеки та оборони
НГУ	Національна гвардія України
НЗФ	незаконні збройні формування
НУОУ	Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського
<i>оаебр</i>	окрема аеромобільна бригада
<i>омбр</i>	окрема механізована бригада
опСпП	окремий полк спеціального призначення
ПП	політична партія
<i>птсмон</i>	підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення
ПрО	правоохоронні органи
РФ	Російська Федерація
СБОУ	сектор безпеки та оборони України
СБУ	Служба безпеки України

ВСТУП

Актуальність теми. Російська Федерація (далі – РФ), порушивши міжнародні зобов’язання та міждержавні договори, на території незалежної України розгорнула збройний конфлікт, що призводить до значних людських та матеріально-ресурсних втрат і гуманітарної катастрофи в тимчасово окупованих окремих районах Донецької та Луганської областей України. Мета держави-агресора – дестабілізація суспільно-політичної ситуації в Україні для її повернення під контроль РФ, недопущення європейського шляху розвитку, позбавлення можливості самостійного прийняття рішень щодо внутрішньої і зовнішньої державної політики.

Усвідомлення українським суспільством реальної загрози втрати незалежності своєї держави, викликало патріотичне піднесення її громадян і спричинило унікальній в новітній історії України феномен добровольчого руху. Паралельно із частковою мобілізацією до ЗС України, ІВФ та ПрО відбувся набір у добровольчі формування, які за підтримки державних органів стали на захист державного суверенітету та територіальної цілісності України. Українські добровольчі формування виникли як реакція на загарбницькі дії РФ проти України. Відзначаючи їх роль у захисті територіальної цілісності України Верховна Рада України ухвалила Постанову від 17.01.2017 № 1822-VIII “Про встановлення Дня українського добровольця”, який відзначається щорічно 14 березня. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII “Про Національну безпеку України” до сектору безпеки та оборони держави відніс громадян та громадські об’єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Актуальність дослідження українських добровольчих формувань, їх створення та функціонування у 2014-2015 роках, обумовлена такими чинниками:

на початковому етапі російської агресії проти України, в умовах ослаблених силових структур держави, українські добровольчі формування

відіграли важливу роль у звільненні частини Донбасу від окупантів та у призупиненні просування російсько-терористичних сил по території України;

українські добровольчі формування, які увійшли до складу ЗС України, Національної гвардії України (далі – НГУ), Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) посилили обороноздатність держави в умовах російської агресії;

розкриття історії виникнення та функціонування українських добровольчих формувань сприяє поглибленню історіографії сучасної України;

висвітлення діяльності українських добровольчих формувань із захисту територіальної цілісності України сприятиме національно-патріотичному вихованню громадян України.

Виходячи з актуальності теми у дисертації сформульовано *наукове завдання*, яке полягає у дослідженні українських добровольчих формувань як унікального явища сучасної України, з'ясуванні передумов їх виникнення та діяльності в умовах російсько-українського збройного протистояння.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах планів наукової і науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Автор взяв участь у науково-дослідних роботах (НДР): шифр “Застосування-2” (номер державної реєстрації 0116U000007т), шифр “Застосування-3” (номер державної реєстрації 0117U000040т). У рамках НДР автор у співавторстві розробив підрозділ про причини збройного конфлікту на Сході України та особисто підготував матеріали про участь у конфлікті українських добровольчих формувань у 2014–2015 роках.

Мета дисертаційного дослідження: на основі виявлених джерел з'ясувати суспільно-політичні передумови виникнення українських добровольчих формувань, особливості їх створення та функціонування у 2014–2015 рр. в умовах протидії російській збройній агресії на Сході України.

Відповідно до мети дисертації визначено **завдання:**

з'ясувати стан наукової розробленості теми, узагальнити і проаналізувати джерельну базу дослідження;

виявити передумови виникнення українських добровольчих формувань;

розкрити організаційно-правові засади становлення добровольчих формувань;

охарактеризувати особливості комплектування українських добровольчих формувань, їх бойової підготовки та забезпечення;

висвітлити участь українських добровольчих формувань у захисті територіальної цілісності держави на Сході України.

Об'єкт дослідження – українські добровольчі формування 2014 – 2015 років.

Предмет дослідження – передумови виникнення, організаційне становлення та функціонування українських добровольчих формувань.

Географічні межі дослідження охоплюють територію України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 20 лютого 2014 року до 24 вересня 2015 року. Нижня межа пов'язана з початком збройної агресії Російської Федерації проти України. Верхня межа зумовлена виданням Указу Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015, в якому визначено входження добровольчих формувань, груп, батальйонів до складу військових формувань та правоохоронних органів держави.

Методи дослідження. Використано загальновизнані принципи наукового дослідження: історизм, що зумовив встановлення взаємозв'язків між діяльністю українських добровольчих формувань та військово-політичними подіями в Україні і за її межами; поєднання принципу системності та методу синтезу дало змогу проаналізувати складники “доброволець – добровольчий рух – добровольче формування – силова структура – штаб АТО”; принцип конкретності сприяв виявленню тенденції розвитку добровольчого руху як суспільного явища. Використання принципу

діалектичної єдності історичного і логічного дало змогу простежити процес зародження, розвитку і функціонування добровольчого руху, не допускаючи домислів та спекуляцій історичними фактами і подіями. Принцип україноцентризму, застосований автором у дослідженні, передбачає всебічний розгляд питань, порушених в дисертації, з позицій української державності.

Застосування загальнонаукових методів (аналізу і синтезу, логічного, формалізації, абстрагування, статистичного) і спеціальних (історико-джерелознавчого аналізу, порівняльно-історичного та історико-логічного) сприяло відтворенню особливостей становлення та функціонування українських добровольчих формувань в означених хронологічних межах, уникнення однобічності й непослідовності під час вирішення наукового завдання.

Наукова новизна одержаних результатів визначається розробкою важливої наукової теми, яка досі не була предметом комплексного розгляду у вітчизняній історичній науці і є першим історичним дослідженням створення та функціонування українських добровольчих формувань 2014–2015 рр.

Автором уперше:

проаналізовано історіографію та наявну у відкритому доступі джерельну базу, оцінено ступінь наукової розробленості історії створення і функціонування українських добровольчих формувань у 2014–2015 рр., запропоновано та обґрунтовано авторське визначення “українські добровольчі формування”;

висвітлено суспільно-політичні умови та правові підстави створення добровольчих військових формувань у 2014 році. Встановлено, що нормативно-правова база створення формувань була попередньо регламентованою, однак у процесі російсько-українського конфлікту вдосконалювалася. Визначено низку внутрішніх та зовнішніх передумов, що вплинули на виникнення добровольчих формувань;

з'ясовано принципи комплектування українських формувань на першому етапі збройного конфлікту на Сході України. Вони проявилися у бажанні патріотично налаштованих громадян добровільно захищати територію України від агресивних посягань РФ;

розглянуто бойову підготовку українських добровольчих формувань, яка виявилася затребуваною, тому що на початку антитерористичної операції (АТО) лише незначна частина добровольців мала достатній військовий та бойовий досвід. Збройний захист своєї території від ворожих сил потребував відповідного навчання, яке б враховувало особливості тактики боїв із противником на Сході України;

висвітлено роль у збройному захисті території України українських добровольчих формувань, які спільно із військовими частинами та підрозділами ЗС України, іншими військовими формуваннями призупинили наступ російсько-терористичних сил;

відображено соціальну характеристику учасників українських добровольчих формувань (“портрет українського добровольця”). Виявлено світоглядну єдність та взаємозв'язок між учасниками Євромайдану та добровольцями – учасниками антитерористичної операції.

Уточнено і доповнено:

відомості про чисельний склад та командування українських добровольчих формувань;

обґрунтовано смислове значення понять: “українські добровольчі формування”, “добровольці”, “добровільний”, “добровольчий”.

Набули подальшого розвитку:

історіографія за напрямом дослідження;

відомості про командирів, які долучилися до творення українських добровольчих формувань;

знання про інтеграцію добровольчих формувань до силових структур держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення, фактичний матеріал та висновки дисертації можуть бути використані при підготовці видань з новітньої історії України, історії військових формувань України, при аналізі російсько-українського збройного конфлікту; у системі підготовки особового складу ЗС України та правоохоронних органів; у навчальному процесі вищих навчальних закладів; у національно-патріотичному вихованні молоді; під час проведення подальших наукових досліджень з історії російсько-українського збройного конфлікту та антитерористичної операції. Матеріали дисертації використано у науково-публіцистичному виданні “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” (акт про реалізацію наукових результатів дисертаційного дослідження Стасюка Ю.М. від 17.04.2018).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням автора. Публікації за темою дисертації виконані особисто за винятком статей у співавторстві: “Методологічні засади комплексного військово-історичного дослідження перебігу збройного конфлікту на Сході України”, в якій автор обґрунтував значення військово-історичних методів для дослідження перебігу збройного конфлікту на Сході України; “Започаткування та основні напрями наукової розробки проблеми бойового застосування частин (підрозділів) Збройних Сил України в 2014–2015 рр. в ході збройного конфлікту на Сході України”, де автор проаналізував вітчизняну та зарубіжну історіографію, що стосується батальйонів територіальної оборони.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено на VII Всеукраїнській науковій конференції молодих учених, студентів та курсантів “Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека” (Київ, 6 квітня 2016 р.); Міжвузівському науково-практичному семінарі “Досвід застосування Збройних Сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності” (Київ, 26 травня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції “Відродження Українського війська: сучасність та історична

ретроспектива” (Київ, 1–2 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива” (Київ, 1 грудня 2017 р.).

Результати дослідження автор доповідав на засіданнях науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Публікації. Результати дослідження відображені в 11 авторських публікаціях, з них 7 – у вітчизняних фахових наукових виданнях (3 – у науково-метричних виданнях), а також на одному науково-практичному семінарі і трьох конференціях, одна з яких міжнародна.

Структура та обсяг дисертації підпорядкована досягненню мети і виконанню завдань дослідження. Дисертація складається з оглядового змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг праці становить 281 сторінки з них основний текст викладено на 173 сторінках. Список використаних джерел та літератури містить 335 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми дослідження

Нагромадження історичних знань про українські добровольчі формування, їх створення та функціонування розпочалося в умовах російсько-українського збройного конфлікту. Історіографія українських формувань стала складовою загальної історіографії АТО на Сході України. Її особливість в тому. Що поряд з науковими працями історіографія збагачувалася завдяки спогадів безпосередніх учасників створення та діяльності українських формувань. Метою перших статей була мобілізація населення на боротьбу з російськими загарбниками, тому публікації мали переважно пропагандистське спрямування [9]. З 2015 року стали виходити наукові праці, які в широкому історичному діапазоні розглядають російсько-українські відносини, характер україно-російського збройного конфлікту та участь в ньому українських добровольчих формувань.

Серед монографічних праць виділяється Г. Препилиця, В. Горбулін, П. Гай-Нижнік, Г. Перепелиця у монографії “Україна – Росія: війна в умовах співіснування” [72] проаналізував російсько-український збройний конфлікт і спрогнозував подальший розвиток українсько-російських відносин. Розглянуто причини, які призвели до ослаблення сил безпеки та оборони України та їх деморалізацію з початком російської агресії. При цьому оцінено діяльність нового військово-політичного керівництва держави, що постало після Революції гідності. Дотримуючись хронологічного підходу, Г. Перепелиця розглядає основні події, які відбулися за участю українського війська на Сході України, зокрема, побіжно згадано про добровольчий рух, виникнення добровольчих загонів самооборони та участь українських добровольчих формувань у збройній боротьбі з російсько-терористичними військами. Автор вказує на позитивні наслідки діяльності добровольчих загонів у районі проведення АТО у квітні – травні 2014 року, зокрема

блокування пересувань російських бойовиків, проведення рейдів у районах, зайнятих колаборантами, охорони місцевих органів влади, не захоплених представниками незаконних збройних формувань (далі – НЗФ).

У колективній монографії за редакцією В. Горбуліна “Світова гібридна війна: український фронт” [87] досліджено явище гібридної війни, сутність якої розглянуто на фоні системної кризи світової безпеки. Автори проаналізували причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, зосередили увагу на специфіці ведення гібридної війни у вимірах: військовому, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Проаналізовано кроки, зроблені українською державою для здобуття локальних перемог у гібридній війні. Автори зазначають, що російська агресія сприяла появі в Україні нових, ефективних неурядових складників сил оборони – добровольчого і волонтерського рухів. Значною мірою завдяки їх сприянню влітку 2014 року українським силам безпеки та оборони вдалося звільнити майже половину окупованої Росією території Донецької та Луганської областей [87, с. 313].

У монографічній праці П. Гай-Нижника “Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення” [16] висвітлено комплекс дипломатичних та військово-політичних взаємин між Україною та РФ протягом 1990–2016 рр. Розглянуто події, пов’язані із Євромайданом та Революцією гідності. Аналізуються причини послаблення обороноздатності держави. Запропоновано шляхи розв’язання проблеми на Сході України. Побіжно у праці згадується про добровольчі батальйони, констатується факт їх існування, позитивно оцінюється в забезпеченні обороноздатності держави. У працях констатують ослабленість обороноздатності України та розкривають причини цього негативного суспільного явища. До основних причин віднесено безсистемне скорочення ЗС України із помилковою посилкою на відсутність зовнішніх загроз Україні; невідповідність фінансових ресурсів потребам оборони держави; наявність проросійського керівництва військовими структурами України;

територіальний принцип формування військових частин; критичний рівень матеріально-технічних запасів ЗС України та інших військових формувань; відсутність алгоритмів взаємодії ЗС України з іншими військовими формуваннями, правоохоронними органами, центральними і місцевими органами виконавчої влади.

Слід відмітити активну участь журналістів у підготовці друкованих матеріалів. У науково-популярному виданні “Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніка АТО” [67], підготовленому колективом українських журналістів, з дотриманням хронології описано події в Україні, що відбулися з березня 2014 до лютого 2015 року. Автори уважно зафіксували найбільш значущі події в Україні, зокрема на сході держави, розглядають розвиток збройної агресії Росії проти України, наводять згадки про зародження і становлення добровольчого руху та українських добровольчих формувань. Монографічне видання “Добробати” виокремлюється тим, що в ньому колектив авторів розглянув окремі аспекти виникнення, становлення та діяльності добровольчих батальйонів, створені в системі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС). Автори видали два видання: перше [31] – у 2016 році, друге [32] – у 2017 році. Друге видання містить нові фотоматеріали та чотири додаткових додатків. У книзі переважно розглянуто добровольчі батальйони, які часто згадувалися в ЗМІ (“Донбас”, “Азов”, “Дніпро-1”), а також наведено спогади очільника Добровольчого українського корпусу “Правий сектор” (далі – ДУК). У виданні називається відомі в Україні бізнесмени, які сприяли мобілізації добровольців на захист територіальної цілісності держави.

В історіографії – помітне місце займають історичні нариси. У книзі “Два роки з початку АТО та гібридної війни РФ проти України: провал путінського блиц-кригу” [26], підготовленої групою авторів (Т. Березовець, О. Доброєр, А. Карацур, В. Кравченко) приділено увага початку російської агресії проти України, особливо подіям, які відбулися на Сході та Півдні України. Зроблена спроба провести періодизацію російської агресії,

розглянуто фактори, які спричинили дестабілізацію обстановки в Україні, виділяються помилки, які допустила українська влада у протидії тероризму. Епізодичними є згадки про добровольчі збройні формування, зокрема щодо їх участі у спільній боротьбі із силовими структурами держави.

У науково-популярному виданні “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” [4] йдеться про заходи міністерств та відомств України щодо забезпечення захисту територіальної цілісності і суверенітету держави на Сході України. З урахуванням воєнно-історичного досвіду запропоновано періодизація збройного конфлікту. У виданні висвітлено та оцінено основні події збройного конфлікту, розглянуто діяльність основних суб’єктів антитерористичної операції у протидії російській агресії.

У фундаментальній праці “25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави” [27] запропоновано новий погляд на новітню історію України після 1991 року з точки зору розвитку українського суспільства, а саме організації Революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції гідності. Вперше в українській академічній історіографії відображено постреволуційну політичну та соціально-економічну динаміку, а також боротьбу України проти російської агресії, розглянуто історичні причини й умови її виникнення, проаналізовано невдалі дії української влади за 25 років існування країни щодо розвитку сектору безпеки та оборони України (далі – СБОУ), що далось взнаки напередодні збройної агресії Росії проти України. У праці наявні епізодичні згадки про волонтерський рух та участь українських добровольчих формувань на Сході України у боротьбі з ворогом.

О. Корнієвський і Д. Горелов в аналітичній доповіді “Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики”, розробленій у Національному інституті стратегічних досліджень [54] розглянули зарубіжний досвід волонтерської діяльності, охарактеризували сучасне українське волонтерство за напрямками діяльності в умовах зовнішньої

агресії. Дослідники зазначають, що український волонтерський рух у 2014 році за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації.

Колектив науковців Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного видав звіт “Волонтерський рух в Україні під час воєнної агресії Російської Федерації (2014 – 2017 рр.)” [45], в якій проаналізували нормативно-правову базу України щодо волонтерської діяльності, науково підтримали суспільну необхідність волонтерської діяльності стосовно силових структур сектору безпеки та оборони України. Автори висвітлили основні напрями волонтерської діяльності, окремо зосередили увагу на душпастирській опіці українських воїнів.

Українська неурядова аналітична організація Центр глобалістики “Стратегія ХХІ” опублікувала книгу “Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения” [20]. Дослідники проекту розглядають гібридну війну як черговий виток еволюції у воєнному мистецтві. Учені запропонували застосувати енергоцентричний підхід, що є моделлю зштовхування двох енергопотенціалів. За його допомогою висвітлено витoki агресії Росії проти України, а провал російського проекту “Новоросія” зумовлено такими факторами: недооцінка суспільного потенціалу самоорганізації та опору агресору з боку українського суспільства та бойового потенціалу українських добровольчих формувань [20, с. 44]. Порушення прав людини щодо осіб, незаконно ув’язнених на тимчасово неконтрольованій території Донецької та Луганської областей дослідили представники Коаліції громадських організацій та ініціатив “Справедливість заради миру на Донбасі”. В опублікованому звіті розглянуто обставини та процес незаконного затримання, умови утримання, випадки катування і жорстокого поводження із захисниками Вітчизни [101].

Групу історіографії становлять наукові статті, опубліковані у фахових друкованих та електронних виданнях. Статті [9; 8] Ю. Бутусова характеризуються як достатньо інформативні й аналітичні. Це один із

перших дослідників, що у своїх матеріалах розглянув процес виникнення, становлення та участь в бойових діях українських добровольчих формувань. Щодо них Ю. Бутусов використовує термін “добровольчі батальйони”. Автор проявив зосередженість при висвітленні героїки діяльності українських воїнів.

С. Кульчицький у статті [57] оцінив комплекс умов та обстановки в Україні в 2010 – першій половині 2015 років, стисло показав розстановку політичних сил в Україні в кінці 2013 року. Автор зазначає, що в ці роки були створені сприятливі умови для експансії російських банків і фірм в економіку України. Корумпована влада утримувалася за допомогою зовнішніх запозичень, зокрема і в РФ. Формування напівколоніальної залежності України від Росії, яка намагалася реставрувати Радянський Союз у формі Митного союзу, дослідник розглядає як підставу для втрати у майбутньому суверенітету Україною. С. Сегеда у статті [88] розкрив внутрішні проблеми самоідентифікації значної частини населення України та наполегливе намагання РФ не випустити Україну з-під її впливу, що й стало метою російської агресії.

А. Киридон вважає, що Революція гідності з відповідним поділом протестувальників на Євромайдан й Антимайдан стала наймасштабнішою подією в новітній історії України. Перебіг політичних і соціальних подій в хронологічному діапазоні листопад 2013 – липень 2014 рр., стверджує дослідниця, дає підстави розглядати їх в єдиному ланцюгу “Євромайдан – Крим – Схід (Південний Схід)” [50].

В. Головка розглянув розгортання російського втручання у внутрішні справи України з осені 2013 до кінця 2014 року, зокрема анексію Криму та збройну агресію на Сході України [21]. Проаналізовано поняття “агресія”, “антитерористична операція” та “гібридна війна”. Дослідник робить висновок, що під час опису подій на Донбасі цілком адекватним буде використання терміна “антитерористична операція”. Розглядаючи події на Сході України автор виокремлює бездіяльність місцевих правоохоронців. На

його думку, значну роль у протидії терористам відіграли українські добровольчі формування, сформовані з активістів Євромайдану і небайдужих громадян.

В. Ткаченко у статті [102] відстоює думку про те, що основним фактором національної безпеки України проти російської агресії та ведення нею “гібридної війни” є формування української національної ідентичності на основі нового покоління. Автор наводить приклади з історичного досвіду, показує їх вплив на формування національної ідентичності, на основі цього висвітлює проблеми українського суспільства та пропонує шляхи їх вирішення, зокрема подолання спотвореного розуміння мультикультуралізму.

О. Лук’янов у статті [60] розглянув передумови та історію створення незалежного білоруського добровольчого формування під час антитерористичної операції на Сході України, а також спробував проаналізувати участь білоруських добровольців в окремих боях та описав, яких переслідувань зазнають вони у Білорусі. Процес виникнення іноземних українських добровольчих формувань та їх діяльності в районі проведення АТО досліджував А. Богдалов [5]. Автор визначив перші іноземні формування, розглянув процес їх становлення, а також оцінив діяльність іноземних добровольців. Дослідник відмітив заходи українського уряду для легалізації іноземців-добровольців.

Історії волонтерського руху в Україні з кінця 2013 до 2015 року присвячена стаття І. Пуля [84]. Автор зазначає, що волонтерство стало невід’ємною складовою змін в українському суспільстві, які розпочалися після Революції гідності. Дослідник узагальнив основні волонтерські організації та визначив законодавчі акти, якими керувалися у своїй діяльності їх учасники.

Передумови виникнення формування 2-го БТрО висвітлив О. Лук’янов у статті [61], в якій зазначив, що батальйон був укомплектований частково з добровольців Рівненщини та призваних за мобілізацією, мав озброєння та

автомобільну техніку, яку надавали волонтери. У статті наголошено, що на початку свого існування БТрО утримувався лише за кошти місцевої влади й органів самоврядування, а також благодійницької та волонтерської допомоги. Автор розглянув основні бої 2014 та 2015 років, у яких брав участь батальйон та висвітлив трагічні та героїчні сторінки батальйону.

Значну групу історіографії становлять матеріали наукових та науково-практичних конференцій і семінарів, а також навчальні видання. У статті Ю. Соболя, у минулому – командира 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, “Ведення бойових дій підрозділами 25-ї окремої повітрянодесантної бригади з травня по жовтень 2014 року” [93] згадано про бойові дії з’єднання. Пізнавальними є згадки про українські добровольчі формування, спільно виконані завдання та дії окремих підрозділів бригади. Автор ділиться власними враженнями щодо цих формувань, оцінює їх діяльність, виокремлює сильні та слабкі сторони українських добровольчих формувань.

У статті К. Бугайчука “Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності добровольчих батальйонів територіальної оборони” [6] розглянуто шляхи забезпечення діяльності формувань. Автор виділив українські військові формування та правоохоронні підрозділи, які склалися переважно з добровольців. Автор доводив необхідність створення належного правового підґрунтя для діяльності українських добровольчих формувань територіальної оборони. Дослідник надає інформацію, що Українська Гельсінська спілка з прав людини, вітчизняні та європейські правники закликають Україну визначити правовий статус українських добровольчих формувань, а також пропонує шляхи оптимізації чинного законодавства України.

У збірнику матеріалів міжвідомчого науково-практичного семінару, що відбувся 9 жовтня 2015 року у НУОУ, на тему: “Уроки антитерористичної операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти” вміщено статтю В. Гудима “Проблеми проведення мобілізації в умовах антитерористичної операції та шляхи їх вирішення” [24], в якій висвітлено систему мобілізації

людських та матеріальних ресурсів, що існували в Україні до початку проведення АТО, нездатність військкоматів надати необхідні для ЗС України та інших військових формувань мобілізаційні ресурси.

Представник Головного штабу МВС України А. Михайлов у статті “Проблемні питання застосування органів та підрозділів МВС України у ході антитерористичної операції на Сході України” [65] стисло висвітлив діяльність органів внутрішніх справ у ході АТО. Автор зазначив, що рівень ефективності застосування підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення (далі – *пнсмон*) у 2014 році виявився низьким на блокпостах, у пошуку та знищенні диверсійно-розвідувальних груп НЗФ у районі проведення АТО.

У рамках Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, яка відбулася 23 вересня 2015 року на тему: “Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі” проголошено низку доповідей про батальйони, сформовані з добровольців, та оцінено їх внесок у проведення АТО. У статті А. Климчука “Батальйон територіальної оборони “Горинь” [51] висвітлено історію формування батальйону, його участь у бойових діях, шляхи комплектування з-поміж добровольців та військовозобов’язаних, пояснено походження назви та символіки батальйону. Поряд з ним, наведено біографічні довідки про героїчно загиблих добровольців батальйону.

Я. Тинченко у статті “Ілловайськ. Екзгумація. Підсумки” [100] описав, умови, за яких доставляли тіла загиблих під Ілловайськом Донецької області українських воїнів до Дніпропетровська та Запоріжжя, а також відзначив проведену роботу з ідентифікації загиблих. Автор відзначає невдачі, які спіткали пошуковців, наведено результати ідентифікації та належність їх до збройних формувань. Втрати були серед добровольців 39-, 40-, 42-го батальйонів територіальної оборони, батальйонів “Донбас”, “Миротворець”, “Дніпро-1”, “Івано-Франківськ”, “Херсон”, “Світязь”, “Крим”, ДУК “Правий сектор”. У статті І. Мороза та К. Ляшенка “Національний військово-історичний музей України у волонтерському русі 2014–2015 років” [66]

наведені дані про волонтерську діяльність, один із напрямів якої стало вшанування пам'яті загиблих воїнів. За сприяння працівників музею було започатковано інтернет-проект “Книга пам'яті загиблих”, в якому надано виважену інформацію про обставини загибелі та місця поховання українських командирів та бійців добровольчих формувань.

В опублікованих матеріалах [13] Міжнародної наукової конференції за темою: “Виклики політики безпеки: історія та сучасність”, організованої Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та Жешувським університетом (Республіка Польща) у 2016 році, приділено увагу збройному конфлікту на Сході України.

У збірнику наукових праць II Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції “Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.”, яка відбулася 20 квітня 2017 року вміщено доповіді та повідомлення, що належать до сфери українських добровольчих формувань. У статті Л. Кривизюка і В. Мокоївця “Українські добровольчі формування на захисті Вітчизни під час проведення АТО” [55] простежено мету і процес формування добровольчих формувань, визначено їх внесок у звільнення від окупантів населених пунктів та повернення їх під контроль України.

У статті Ю. Зінька та І. Кушка “Військові батальйони українських добровольців та їх роль у боротьбі з російською агресією на Сході України” [46] відзначена участь добровольчих батальйонів у боротьбі за територіальну цілісність і незалежність України та збройному протистоянні терористичним бандформуванням, російським найманцям та регулярним військам РФ під час війни на Сході України. Дослідники використовували словосполучення “добровольчі військові батальйони” та “українські добровольчі формування”, маючи на увазі сформовані за добровільним принципом з-поміж найактивніших прибічників Євромайдану й учасників Революції гідності українські добровольчі формування.

Автор статті “Українські добровольці – бійці Грузії та Ічкерії в зоні проведення антитерористичної операції” Д. Слободинський [91] висвітлив

мету діяльності національних добровольчих формувань, які брали участь у “гібридній війні” України проти РФ у 2014–2016 роках, проаналізував проблеми правового статусу добровольців цих формувань. Дослідник наводить факти створення військових формувань із чеченських та грузинських найманців з боку російсько-терористичних військ та висвітлює ставлення до них з боку іноземних добровольців, які воюють за інтереси Української держави.

У матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива” опублікована стаття М. Цюрупи “Военно-доктринальні засади інтеграції добровільних воєнних формувань до складу Збройних Сил України” [123]. Автор відмічає позитивний внесок, який принесли українські добровольчі формування у відбиття російської агресії. Дослідник зазначає, що траплялися і негативні інциденти за участі добровольців цих формувань. З теоретичної точки зору взаємодія армії з іншими силовими інституціями, зокрема українськими добровольчими формуваннями, потребує концептуалізації. Тему інтеграції порушує також М. Чеховська у статті “Загальнонаціональні добровільні оборонні організації як суб’єкт забезпечення національної безпеки України” [124]. Автор звертає увагу на те, що держава має узаконити добровольчі формування і створити у майбутньому добровольчі оборонні організації. Дослідниця вважає, що комплексний підхід до національної безпеки має базуватися на взаємодії Збройних Сил та громадських об’єднань, на широкій співпраці військових та цивільних осіб. У статті Ю. Стасюка “Роль держави в інтеграції українських добровольчих формувань до Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України” [99] показано, що держава спонукала українські добровольчі формування увійти до складу сил безпеки та оборони України, інтеграційні процеси відбувалися за активного сприяння держави цих структур та під їх спрямуванням. Завдяки цьому убезпечило суспільство та державу від деструктивних процесів.

У ряді праць дослідники висвітлили регіональні аспекти добровольчого руху. Так у матеріалах доповіді “Волиняни у відстоюванні територіальної цілісності України на Сході держави у 2014 році” [28] О. Дем’янюк висвітлює жертвність воїнів-волинян, що боронили державний суверенітет на Сході України. Автор надав інформацію про загиблих у складі українського добровольчого формування. Б. Івченко у статті “Участь українських збройних формувань Харківщини в бойових діях на Донбасі” [41] описав формування, укомплектовані з добровольців Харківщини: у складі НГУ – полк “Азов”, батальйон “Донбас”; МВС – батальйони “Слобожанщина”, “Харків”, роти “Харків-2”, “Східний Корпус”; ЗС України – 22-й мотопіхотний батальйон. Приділено увагу бойовому шляху цих формувань, їх командирам, відзначенню героїчні вчинки загиблих добровольців. У статті Т. Григоренко і В. Григоренка “Волонтерський рух черкащан на допомогу українській армії та добровольчим батальйонам” [22] узагальнено діяльність зареєстрованих громадських об’єднань та окремих осіб-мешканців Черкаської області, що організовували збирання коштів, ліків, харчів для захисників на Сході України. У статті відображено конкретні показники допомоги, наявні фото-докази діяльності, є відомості про адресну допомогу українським добровольчим формуванням, зокрема 24-му батальйону територіальної оборони (далі – БТрО) “Айдар”, медичному батальйону “Госпітальєри”, 14-му БТрО “Черкаси”.

Показовою стала творча активність науковців із розроблення серії навчальних видань, створених спеціалістами відповідного військового профілю. У підручнику “Історія українського війська” [40], підготовленому С. Сидоровим, П. Ткачуком, А. Харуком, В. Грицюком, на базі значної джерельної бази та матеріалів нових наукових розробок показано еволюцію розвитку українського війська від стародавніх часів до сучасності. Проаналізовано застосування військових частин та підрозділів ЗС України й інших військових формувань у ході АТО. Показано, що основний тягар збройної боротьби із російсько-терористичними військами на Сході України

несуть сили і засоби ЗС України. Однак автори не висвітлили процес виникнення добровольчих формувань та їх участі у збройному конфлікті на Сході України, хоча висловили вдячність жертвності та героїзму бійців [48, с. 410].

Наукові доробки зарубіжних дослідників з теми українських добровольчих формувань свідчать про наявність наукового інтересу до феномену сучасного українського суспільства. Використання наукових зарубіжних праць дає можливість розширити погляд на діяльність українських добровольчих формувань у ході проведення АТО [98, с. 223]. Польська організація “Відкритий діалог” провела дослідження на тему: “Українські добровольчі формування. Виникнення, діяльність, суперечності” [25] (керівник проекту – Агнешка Гуральська), в якому розглянуто процес виникнення українських добровольчих формувань, що брали участь в антитерористичній операції у 2014 та 2015 роках, показано їх специфіку, а також роль і значення під час конфлікту на Сході України. Дослідники розглядають також діяльність батальйонів територіальної оборони, що організаційно входили до складу Збройних Сил України як добровольчі формування. У праці А. Мартинюка “Дослідження незаконних потоків зброї” [62], розробленій на замовлення Small Arms Survey центру, що діє при Інституті міжнародних відносин і розвитку (м. Женева, Швейцарія) й опікується всіма аспектами стрілецької зброї та збройного насильства, проведено розвідку щодо незаконних потоків зброї в Україні. У висновках дослідження зазначено, що цивільне населення України володіє великою кількістю незареєстрованої стрілецької зброї. У дослідженні, зазначено, що збройна агресія Росії проти України спричинила значні втрати національних запасів озброєння в АР Крим і на території Донецької та Луганської областей, а також їх незаконний перепродаж, що призвело до їх широкого розповсюдження.

У квітні 2017 року на замовлення International Centre for Defence and Security, розташованого в Естонії, група авторів А. Булах, Г. Сеньків,

Д. Теперик провели дослідження, яке охопило період з жовтня 2015 до листопада 2016 року, на тему: “Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины” [7]. У цьому дослідженні проаналізовано добровольці України та висвітлено процес формування батальйонів територіальної оборони ЗС України та їх внесок у перебіг подій АТО. Автори презентували соціальний портрет добровольців, визначили причини і мотиви їх участі в АТО.

У процесі підготовки дисертації вивчалися сучасна російська історіографія теми. Російські автори, якщо і згадували про українські добровольчі формування навіть побіжно, то в публікаціях з цього приводу обов’язково мали місце елементи пропаганди із вираженням антиукраїнської спрямованості, пов’язаної з політизацією висвітлення подій АТО на Сході України. Зокрема, в книзі “Донбасс: неоконченная война. Гражданская война на Украине (2014–2016): русский взгляд” [122] А. Циганок розглядає події на Сході України з путінської подачі як внутрішній збройний конфлікт та називає його “громадянською” війною. Автор з’ясовує причини його виникнення, аналізує воєнний потенціал України, оцінює діяльність уряду України, ЗС України, інших військових формувань на південному сході держави, а також розглядає протилежну сторону учасників “громадянської” війни – так звані Донецьку і Луганську республіки, їх військові формування (“ополчення”), ведення ними бойових дій, процес комплектування та забезпечення. Під час опису бойових дій влітку 2014 року на Донбасі автор приходить до висновку, що в цей час боєздатної армії в Україні навіть для боротьби з так званими ополченцями не було [122, с. 354]. Усі події і факти наведено й описано в інтересах РФ, яка нібито стоїть поза конфліктом, щоб дискредитувати Україну, яка начебто не має права на самостійне існування. Дослідник не поскупився на традиційні ярлики та штампи, широко використовувані путінською пропагандистською машиною в Росії: “хунта”, “карателі”, “западенці”, “АТО – каральна акція”, “маріонетки Заходу” та багато інших.

Водночас у праці розглянуті деякі аспекти формування і діяльності українських добровольчих формувань. Під час їх розгляду автор використовує загальноприйнятту риторику російських засобів масової інформації, як-то неонацистські, націоналістичні тощо. Увагу читача зосереджено на тому, що батальйони є генераторами воєнних злочинів та несуть загрозу для існування України, її законної влади. Аналізуючи бойові дії в Донецькій та Луганській областях влітку 2014 року, автор згадує і про українські добровольчі формування. На його думку, причиною наполегливого опору українських військ, які перебували в оточенні, були батальйони, сформовані переважно з добровольців, зокрема у сумнозвісній трагедії під Ілловайськом [122, с. 385].

У статті А. Лаврова стисло та структурно подано історію створення сил спеціальних операцій України, охарактеризовано їх діяльність, а також частково розкриває епізоди участі в АТО [58]. Автор силами спеціальних операцій НГУ вважає українські добровольчі формування “Азов” і “Донбас”, тому коротко характеризує їх склад, озброєння, бойові дії тощо, зауважуючи, що особовий склад сповідував націоналістичні ідеї. Дослідник вважає, що батальйони, укомплектовані з активістів Євромайдану 2013–2014 років, мають сумну репутацію нібито через грубе ставлення до мирного населення і полонених “сепаратистів”, а також через вчинення тортур і вбивств.

Таким чином до основних тематичних напрямів дослідження, в яких розглянуто окремо аспекти створення та діяльності українських добровольчих формувань, які знайшли висвітлення, належать:

агресивна (гібридна) політика РФ щодо України – праця Ф. Турченко та Г. Турченко “Проект Новоросія (1764–2014)” [104], колективна монографія “Світова гібридна війна: український фронт” за загальною редакцією В. П. Горбуліна [87], монографія П. Гай-Нижника “Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення” [16], монографія Є. Магди “Гібридная война: выжить и победить” [62], праця Т. Березовця, О. Доброєра,

А. Карацура, В. Кравченка “Два роки з початку АТО та гібридної війни РФ проти України: провал путінського блиц-кригу” [26], книга колективу неурядової аналітичної організації Центр глобалістики “Стратегія ХХІ” “Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения” [20] тощо;

передумови виникнення та розвитку збройного конфлікту на Сході України – праця Г. Перепелиці “Україна – Росія: війна в умовах співіснування” [72], монографія П. Гай-Нижника “Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення” [16], монографія Є. Магди “Гибридная война: выжить и победить” [62], науково-популярне видання колективу авторів “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” [4], колективна праця Інституту історії України НАН України “25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави” [27], стаття А. Киридон “Ментальне картографування у структурі цінностей: рефлексія Майдану у самосвідомості донеччан” [50] тощо.

До інших тематичних напрямів досліджень належать: висвітлення героїчних вчинків добровольців, які розглянуто у статтях А. Сови (Плохіша) [94, с. 66, 79], Ю. Бутусова [9; 8], В. Розуменка [86], в колективних працях “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” [4, с. 211–247], “Біла книга-2014” [2, с. 81–82], “Біла книга-2015” [3, с. 100–102] тощо; всебічне забезпечення українських добровольчих формувань волонтерськими рухами, який розкрили О. Корнієвський і Д. Горелов [54], І. Пуля [84], Я. Тинченко [100], І. Мороз та К. Ляшенко [66], Т. Григоренко і В. Григоренко [22] тощо; виникнення іноземних добровольчих формувань та їх діяльність на Сході України, які розглянули О. Лук’янов [60], А. Богдалов [5], Д. Слободинський [91] тощо; легітимність виникнення та становлення українських добровольчих формувань, які розглянули К. Бугайчук [6], М. Цюрупа [123], Є. Васильчук [10] тощо; формування добровольчих формацій, які досліджували А. Климчук [51], Л. Кривизюк і В. Мокоївець [55], А. Гуральська [25], А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик [7] тощо.

Поза увагою дослідників залишилися такі важливі аспекти: нормативно-правова база створення українських добровольчих формувань; їх соціальний склад; командування; регіональні аспекти виникнення формувань і роль українських політичних партій та громадських організацій у створенні й комплектуванні добровольчих формувань; участь українських добровольчих формувань у бойових діях по захисту територіальної цілісності України; інтеграція добровольчих формувань до складу силових структур держави.

Аналіз опублікованої літератури дає змогу підстави стверджувати про те, що дослідники зробили початковий внесок у розкриття проблеми створення українських добровольчих формувань та їх функціонування у 2014–2015 роках, їх участь в АТО по захисту територіальної цілісності України.

1.2. Джерельна база дослідження

Методологічною основою дисертації стали законодавчі та нормативно-правові документи України: Конституція України, яка у статті 17 стверджує, що для кожного громадянина держави справою честі є захист суверенітету, територіальної цілісності та забезпечення безпеки України; Укази Президента України, закони та постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України. У дисертації використано відкриті інформаційні матеріали Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗС України.

Указ Президента України від 2 березня 2014 року затвердив рішення Ради національної безпеки та оборони (далі – РНБО) України від 1 березня 2014 року щодо негайних заходів у забезпеченні національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України. Законом України “Про часткову мобілізацію” від 17 березня 2014 року розпочата перша хвиля мобілізації громадян, які в добровільному порядку висловили бажання бути призваними на військову службу.

Указом Президента України від 14 квітня 2014 року введено в дію рішення РНБО України від 13 квітня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”, на основі якого розпочато АТО на Сході України. Указом Президента України від 24 вересня 2015 року затверджено нову Воєнну доктрину України, в якій обґрунтовано положення про забезпечення інтеграції добровольчих формувань до складу ЗС України, НГУ, МВС України.

Після початку АТО 16 квітня 2014 року було ухвалено Закон України “Про Заяву Верховної Ради України щодо захисту конституційних прав військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, осіб рядового і начальницького складу та інших працівників органів внутрішніх справ України, які беруть участь у антитерористичній операції, направленій на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, мирного життя українських громадян” [38]. Парламентарі звернулися до народу України зі словами: “Верховна Рада України у цей доленосний час випробувань закликає Український народ виявити згуртованість та віру в свої сили, патріотизм та звитягу і стати на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України”.

Організаційною основою для створення батальйонів територіальної оборони та визначення кола їх основних завдань став Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-ХІІ та Указ Президента України “Про затвердження Положення про територіальну оборону України” від 02.09.2013 року № 471/2013, але зауважимо, що цей Указ є таємним [41; 81]. Для створення резервних батальйонів, які комплектувалися переважно з добровольців у складі НГУ, застосовувався Закон України “Про Національну гвардію України” від 13.03.2014 року № 876-VII [40], стосовно підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення – Закон України “Про міліцію” від 20.12.1990 року № 565-XI [39].

Слід зазначити, що окремого нормативно-правового документа щодо створення та функціонування добровольчих формувань немає. У ході вивчення законодавчої сфери за допомогою контент-аналізу було виявлено, що про поняття “добровольче формування” дано роз’яснення у Законі України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [43]. У ст. 6 п. 20 вказано, що добровольчі формування є такими, що “були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України”, а особи, які були у їх складі та брали участь в АТО на Сході України, прирівнюються до учасників бойових дій та мають відповідний соціальний захист. У науковому обігу ще з березня 2014 року вживаються терміни “українські добровольчі формування” [103], “добровольчі загони” [72], “добровольчі батальйони” (“добробати”) [31], парамілітарні організації [80].

У створенні українських добровольчих формувань важливу роль відіграли громадські об’єднання. Процес їх формування розкритий у Законі України “Про громадські об’єднання” [36]. Привертає увагу і Закон України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” від 22.06.2000 № 1835-III, в якому унормовано процес створення на базі громадських об’єднань громадських формувань за добровільним принципом для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров’я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Відповідно до ст. 14 згаданого закону особи, що входять до складу цих формувань, отримали право застосовувати заходи фізичного впливу: спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони.

При підготовці дисертації використано матеріали архівів, що презентують історію українських добровольчих формувань. Вони представлені в Галузевому державному архіві Міністерства оборони України,

в якому створено фонд 516 “Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей”. У фонді автор опрацював матеріали 18 справ. Переважна більшість матеріалів є закритими, а використання результатів їх вивчення, як відомо, у відкритих публікаціях заборонене. Однак у фонді виявлена незначна кількість відкритих документів, у них наведено відомості про деякі українські добровольчі формування, особливо ті, які перебували у складі ЗС України, МВС, НГУ та брали участь в АТО. У наказах, рапортах та інших документах, які стосуються адміністративної діяльності, є відомості про склад і кількість особового складу, місця виконання завдань, акти виконаних робіт із розмінування територій, виплата грошових надбавок за участь в АТО особовому складові, про направлення особового складу на навчання. Дещо бідніший фактаж є про добровольчі загони, які не перебували у складі силових структур, але брали активну участь у захисті територіальної цілісності України. У фонді містяться відомості лише про їх наявність у секторах (оперативно-тактичному угрупованні) АТО, кількість особового складу, прізвища або/і позивні командирів.

Серед відкритих матеріалів фонду дисертант опрацював 3 справи. У фонді 516, оп. 1П–14, спр. 177 [17] виявив відомості про прийняття в оперативне підпорядкування батальйонів територіальної оборони Штабом АТО та для підвищення боєздатності батальйонів територіальної оборони, які знаходяться в районі проведення АТО, внесені зміни до штатів (введено протитанкові, гранатометні та інші підрозділи). У фонді 516, оп. 1П–14, спр. 184 [18] є матеріали про прийняття в оперативне підпорядкування батальйонів територіальної оборони Штабом АТО, організаційно-штатну структуру 42-го БТрО та бойовий і чисельний склад його, а також акти про виконання робіт з очищення місцевості в районі проведення АТО від вибуховонебезпечних предметів і зброї та знищення їх. У фонді 516, оп. 1П–14, спр. 185 [19] є відомості про втрати зброї в районі проведення АТО під час виконання бойових завдань особовим складом батальйонів

територіальної оборони. У матеріалах архіву засвідчено участь в районі збройного конфлікту на Сході України ряду добровольчих формувань.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України опрацьовано 7 справ [112, арк. 133–137; 113, арк. 174–177; 114, арк. 10–13, 79–83, 106–109; 115, арк. 95–102; 116, арк. 3–22; 117, арк. 10–13, 31–34; 118, арк. 85–91] фонду 5225 “Центральна виборча комісія”. Аналізувалися матеріали учасників українських добровольчих формувань, які стали народними депутатами з Верховної Ради України VIII скликання і дали дозвіл на оприлюднення їх персональних даних. Завдяки аналізу матеріалів отримана інформація про назву формувань та їх командний склад. Також матеріали використані для відпрацювання додатків Л та М.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного опрацьовано 3 облікових одиниць кіно- та відеодокументів, частину з яких використано при підготовці дисертації [119; 120; 121]. У цих матеріалах зафіксована витримка учасників Революції гідності й героїзм добровольців у захисті території України, зберігаються спогади та інтерв'ю учасників добровольчих формувань, а також відображена волонтерська допомога українським добровольцям та душпастирська опіка воїнів священнослужителями.

Вивчалися та використовувалися матеріали фондів музеїв України, які відображають регіональний характер українських добровольців та їх функціонування. Зокрема, використано матеріали експозиції Національного військово-історичного музею України “Збройні Сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, 2014–2015 рр.” (фото П.1 [69] додатка П); у Національному музеї історії України у Другій світовій війні вивчалися матеріали проекту “Український Схід” (фото П.4 [71] додатка П); у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д.І Яворницького – матеріали експозиції “Громадський подвиг жителів Дніпропетровщини у подіях антитерористичної операції” (фото П.5 [90] додатка П). У матеріалах музеїв представлено спогади учасників українських

добровольчих формувань, їх особисті речі, екіпірування, наводяться факти героїзму добровольців у бойових діях, а також волонтерська допомога добровольчим формуванням.

Вивчені та проаналізовані архівні документи та матеріали, а також музейні фонди доповнили відомості про процес створення та функціонування українських добровольчих формувань і документально підтвердили певні узагальнення та висновки, зроблені автором. Архівні документи вперше вводяться до наукового обігу з урахуванням їх інформативних можливостей.

У групі опублікованих документів важливу інформацію виявлено в аналітичних матеріалах Парламентських слухань, що проводились у Верховній Раді України 23 липня 2014 року під назвою “Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання”. У матеріалах всебічно проаналізовано стан сектору безпеки та оборони України напередодні російської збройної агресії. Важливу інформацію почерпнуто із звітів Міністерства оборони України перед громадськістю у формі “Біла книга” за 2014 та 2015 роки, в яких вміщено матеріали про діяльність українських добровольчих формувань [3] в зоні АТО, які входять до складу ЗС України. Щоб залучити до лав ЗС України добровольців, які мають бойовий та миротворчий досвід, на законодавчому рівні було внесено зміни та доповнення [3, с. 47]. У книзі описано подвиги військовослужбовців, удостоєних звання Героя України, серед яких є бійці з українських добровольчих формувань “Айдар”, “Київська Русь” [3, с. 100–102]. У виданні також розглянуто питання забезпечення озброєнням та військовою технікою, соціального та правового захисту, героїзм та жертвність добровольців, волонтерська допомога захисникам Вітчизни, становлення військових підрозділів територіальної оборони, сформованих на основі добровольців.

Використано друковані матеріали цивільної та військової преси, які стосуються теми дослідження. Аналізувалися публікації відомчої військової преси (ЗМІ ЗС України, ІВФ та ПрО) та матеріали цивільних видань (урядових, регіональних, комерційних тощо). Пресові матеріали багаті на різнопланову

інформацію, однак для них, як і для більшості наративних джерел, властиві емоційний компонент, авторський суб'єктивізм, неоднорідність інформації, що потребувало всебічного аналізу матеріалів і встановлення їх достовірності. Значний пласт загальних відомостей про становлення українських добровольчих формувань почерпнуто у виданнях: “Голос України”, “Урядовий кур'єр”, “День”, “Дзеркало тижня” [70; 29; 50; 85; 105; 44; 30; 11] тощо. У друкованих матеріалах подано широку інформацію про умови, в яких відбувалося створення українських добровольчих формувань.

Колектив газети “Народна армія” опублікував книгу “Вклоняємось доземно українському солдату” (має чотири видання). Автори узагальнили раніше опубліковані в їх часопису матеріали: нариси та замальовки військових журналістів, що безпосередньо спілкувалися з учасниками антитерористичної операції на Сході України. У цих спогадах подається різноманітна інформація про спільні дії українських добровольчих формувань та військових підрозділів ЗС України в ході збройного захисту територіальної цілісності України. У книзі вміщено спогади про 40-й БТрО “Кривбас”, 11-й БТрО “Київська Русь” та 25-й БТрО “Київська Русь”, полк “Азов” з МВС, а також про їх учасників. У виданні розміщено розділ “Герої України”, в якому опубліковано Укази Президента України про відзначення державними нагородами учасників АТО на Сході України за 2015–2016 роки.

Широкі відомості про українські добровольчі формування містяться в матеріалах глобальної електронної мережі (Інтернет). Засоби масової інформації (ЗМІ) розміщують матеріали у світовій мережі, а також в різноманітних сайтах політичних і громадських організацій, вони висвітлюють їх форуми, які розглядають аспекти російсько-української війни, волонтерської допомоги, функціонування українських формувань на Сході України. Разом з тим в Інтернеті вміщена значна кількість матеріалу, походження яких не завжди відоме, тому приходилося їх співставляти з іншими джерелами. У дисертації використані матеріали сайтів формувань “Добровольчого українського корпусу”, батальйону “Карпатська Січ”,

батальйону “Азов” тощо. У них відображено прояви героїзму добровольців, розглядаються шляхи зміцнення національної безпеки держави із залученням активних громадян України.

Працівники Національного військово-історичного музею України заснували інтернет-проект “Книга пам'яті загиблих”, в якому вміщено виважену інформацію про обставини загибелі та місця поховання українських воїнів, зокрема командирів та бійців українських добровольчих формувань. В Інтернеті є велика кількість матеріалів, в яких стисло описано процес створення українських добровольчих формувань та їх функціонування в Донецькій і Луганській областях.

У дисертації використано виступи, спогади та інтерв'ю безпосередніх учасників українських добровольчих формувань. Часткова інформація почерпнута із задокументованих інтерв'ю “Усна історія російсько-української війни (2014–2015 рр.)”, підготовлена дослідниками за редакцією Г. Васильчука та В. Морока; В. Розуменко “Нескорені: інтерв'ю з Героями АТО”; Д. Козлова “Герои современной Украины. Истории преодоления” та інші.

Найчисленнішим видом наративних джерел стали особисті спогади учасників. Ураховуючи суб'єктивність мемуарної літератури, під час дослідження враховувалися дані про авторів: їх службове становище, політичні погляди, зацікавленість у публічному визнанні тощо [67; 79; 75; 107]. У спогадах наявна інформація про побут, порядки, що існували в українських добровольчих формувань, взаємини між особовим складом, простежити ставлення авторів до змін, що відбувалися в суспільстві, силових структурах країни. Вони доповнюють інформацію, отриману з інших джерел, а іноді вони виявляються єдиним джерелом.

Важливою для теми дослідження є книга-спогад бійця 24-го БТрО “Айдар” І. Орла, який перебував у батальйоні з перших днів його заснування [68]. Матеріал наведений у хронологічному порядку та достатньо відверто. Автор описує формування батальйону та його становлення, участь в бойових

діях, а також події з життя підрозділу, і не лише позитивні. Досвід батальйону цікавий тим, що вже під час його формування залучався до виконання бойових завдань.

Серед опублікованих спогадів добровольців виокремлюється книга у формі щоденника П. Солтиса [69] – активіста Майдану, добровольця, який описав 370 днів свого перебування у Збройних Силах України та був свідком доленосних подій. Автор досить відверто коментує труднощі, з якими зіштовхується: в процесі підготовки, як артилерист на Яворівському полігоні, до боїв у зоні проведення АТО. У книзі згадано деякі особливості тактики, використовувані силами АТО у боротьбі з ворогом, а також дії противника. На думку автора книги, важливо заохочувати і навчати учасників АТО методиці написання спогадів, які стануть джерелами української воєнної історії.

Крім цього, у світ видано низку публікацій з інтерв'ю та спогадами учасників АТО. Так, на основі узагальненого власного опублікованого матеріалу в журналі “Військо України” у 2016 році видано книги [74; 14; 15] зі спогади учасників добровольчих формувань. У збірниках [107; 108] підготовлених дослідниками історичного факультету Запорізького національного університету, зібрані інтерв'ю з учасниками АТО, у яких є матеріали, що стосуються теми дослідження.

Автор дисертації особисто проводив інтерв'ю з учасниками українських добровольчих формувань. З цією метою опрацьовано “Опитувальник” (додатки Ж, З), завдяки якому отримано інформацію про заняття респондентів до участі в українських добровольчих формуваннях, з'ясовано мотивації вступу до формування, оцінка учасниками забезпеченості формувань, заняття з бойової підготовки, морально-психологічний клімат у формуванні, виконання задач в районі бойових дій тощо. Усна історія стала важливим джерелом інформації, відтворення значних аспектів українських добровольчих формувань.

Інформативним є спогад начальника управління оборонного планування – заступника начальника штабу Командування Сухопутних військ Збройних Сил України полковника В.І. Кидоня, який у 2014 році обіймав посаду військового комісара Київського міського військового комісаріату та керував процесом формування 12-го БТрО м. Києва. Унікальним є випадок створення у складі батальйону підрозділу, укомплектованого з добровольців-офіцерів.

Опрацьована джерельна база стала достатньою для підготовки наукової кваліфікаційної праці, яка відповідає меті та завданням дослідження.

1.3. Методи дослідження

У процесі вивчення історіографії, встановлено, що у вітчизняній літературі використовується терміни добровольчі батальйони, добробати, добровольчі загони, добровольчі формування, українські добровольчі формування тощо. До них відносять утворені з ініціативи народних мас збройні формування, укомплектовані за принципом добровільності, з метою відбиття російської агресії. В історичній науці це словосполучення також використовується, однак дослідники не дають чіткого визначення, тому для проведення дослідження пропонується з дотриманням наукових вимог сформулювати дефініцію.

На основі опрацьованого масиву інформації виокремили низку спільних рис (ознак), притаманних добровольчим збройним формуванням, утвореним або самоорганізованим для захисту України, що брали безпосередню участь в антитерористичній операції на Сході України та не увійшли до складу ЗС України, НГУ та МВС, а також військовим формуванням – батальйонам територіальної оборони ЗС України, підрозділам патрульної служби міліції особливого призначення МВС, добровольчим підрозділам у складі НГУ: укомплектовані на добровільній основі; створені за ініціативи проукраїнських політичних сил під час збройного конфлікту на Сході України.; позитивне ставлення усіх

добровольців до Революції гідності, зокрема й активна участь в ній, підтримка дій новоствореного Українського уряду, керівництва держави і вірність йому; підтримка цих формацій як духовно, так і матеріально українським суспільством, високий ступінь довіри громадян України до них у перший період збройного конфлікту.

У “Військово-політичному енциклопедичному словнику” дано таке визначення терміна “добровольці”. Це “особи, які за своїм власним бажанням вступили до лав збройних сил однієї з воюючих сторін” [23, с. 271]. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” надано такі визначення: добровольчий є прикметником до доброволець; добровільний – “який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості” [12, с. 307].

Отже, сучасні українські добровольчі формування – це збройні формування, утворені у 2014 році за ініціативи проукраїнських політичних сил чи окремих громадян з метою відбиття російської агресії; укомплектовані за принципом добровільності з цивільних осіб, характеризуються моральною і матеріальною підтримкою різних шарів українського суспільства, високим ступенем довіри до них населення України. Особовий склад українських добровольчих формувань об'єднує патріотизм, висока мотивація до захисту незалежності і територіальної цілісності України, позитивне ставлення до ідеалів Революції гідності.

На виконання Указу Президента України від 14.04.2014 № 405/2014, яким надано чинності рішенню РНБО України від 13.04.2014 “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”, антитерористична операція набула широкомасштабного характеру. У ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [33] визначено, що антитерористична операція – “комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників,

забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності”.

Поряд з цим в Україні функціонують закони та нормативно-правові акти, згідно з якими визначено, що РФ є агресором, вчиняє збройну агресію проти України, а на Сході України відбувається збройний конфлікт [77; 78; 106]. У новій редакції Воєнної доктрини України дано роз'яснення визначається, що воєнний конфлікт – форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт; збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [106].

Офіційно російський уряд заперечує втручання у хід справ у тимчасово окупованих окремих районах Донецької та Луганської областей. Однак незаперечним є факт створення та підтримки РФ терористичних організацій на Сході України через рекрутування Росією на території України своїх громадян, а також надання озброєння учасникам НЗФ.

Зазначимо, що з початком російської агресії проти України світова спільнота масштабно зіштовхнулася із реалізацією концепції так званої гібридної війни. Це спонукало до стрімкого зростання наукових досліджень цього явища та появи матеріалів, пов'язаних з ним, де застосовано поняття “гібридна війна” чи “гібридне протистояння” як синоніми “асиметричного”, “нетрадиційного”, “не конвенційного”, “дисперсного” тощо. У статті Д. Веденєєва наведено найбільш усталені в наукових колах погляди щодо неодмінних складових цього протистояння: неоголошеність, прихованість, відсутність оформлення відповідно до міжнародного права війни; створення із заданими характеристиками й широке використання антиурядових організацій та рухів, незаконних збройних формувань; експлуатація сепаратистських, іредентистських, радикально-етноконфесійних течій,

екстремістських угруповань, деструктивних спільнот тощо; пріоритетна роль спеціальних служб, сил спецоперацій, їх застосування для створення потужної антиурядової інфраструктури, дестабілізації (повалення) легітимного державного ладу; пріоритетна роль цілеспрямованого впливу на масову свідомість через масштабне застосування методів інформаційно-психологічного протиборства, технологій створення кон'юктурних соціальних суб'єктів із необхідними властивостями, обробку свідомості та управління великими соціальними спільнотами тощо; комплексне застосування інших методів невійськового тиску на державу-жертву, включаючи дипломатичні, фінансово-економічні, гуманітарні та інші [96, с. 98].

Майже всі країни у світі під час війн, збройних конфліктів дотримуються законів і звичаїв війни, визначених у Гаазькій конвенції 1907 року (набула чинності в Україні 24 серпня 1991 року). Відповідно до міжнародних договорів їх норми слід застосовувати в Україні як джерело права, адже за ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України” від 29.06.2004 № 1906-IV чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

У Гаазькій конвенції 1907 року в розділі “Критерії визнання воюючою стороною” зазначено, що воєнні закони, права й обов'язки застосовуються не лише до армій, а й до ополчення та добровольчих загонів, якщо вони відповідають таким умовам: 1) перебувають під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; 2) мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; 3) відкрито носять зброю; 4) ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни.

У ст. 2 “Положення про закони і звичаї війни на суходолі” визначено, що жителі території, яка не була окупована, і які при наближенні ворога добровільно беруться за зброю, щоб чинити опір військам, які вторглися, але

не мали часу самоорганізуватися відповідно до ст. 1, вважаються воюючою стороною, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни [53].

У ході аналізу інформації за темою дослідження виявлено існування у законодавстві України поняття “добровольчі формування”. До таких формувань належать переважно добровольчі загони (групи) самоорганізованих з-поміж патріотично налаштованих та озброєних громадян. У п. 20 ст. 6 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII (зі змінами) дано роз’яснення, що до добровольчих формувань віднесено тих з них, що “були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення” [42]. В ухваленому у 2001 році Кримінальному кодексі України у ст. 260 визначено кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Воєнізованими вважаються об’єднання, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність та підпорядкованість, дисципліну, а також у яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Як “незаконні збройні формування” розуміються воєнізовані групи, які володіють озброєнням, придатним для використання, а саме вогнепальну, вибухову чи іншу зброю [56].

Однак у цій статті Кримінального кодексу України не визначено цілі, яких прагнуть досягнути члени незаконних воєнізованих і збройних формувань, проте вони можуть брати участь у масових заворушеннях, групових порушеннях громадського порядку, скоєнні терористичних актів, захопленні адміністративних та державних установ або мати інші злочинні цілі. Водночас представники окремих незаконних воєнізованих і збройних формувань можуть проводити і суспільно корисну діяльність: забезпечувати

охорону громадського порядку, в деяких випадках – брати безпосередню участь в організації відсічі країні-агресорові. Однак за формально-юридичними ознаками українського законодавства існування таких формувань перебуває поза правовою сферою. Водночас відповідно до міжнародного законодавства, яке Україна ратифікувала і зобов'язалася дотримуватися його, ці формування, створені з-поміж самоорганізованих громадян для боротьби з агресором, є законними.

Формальна незаконність існування таких парамілітарних структур полягає в тому, що їх створення відбувається без дотримання процедур, передбачених Конституцією та законами України про створення ЗС України, ІВФ та ПрО. Однак діяльність громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України унормована в Законі України від 21.06.2018 № 2469-VIII “Про Національну безпеку України” та у п. 16 розділу 1 їх віднесено до сектору безпеки та оборони держави.

У ході вивчення генезису українських добровольчих формувань не можна не помітити, що в переважній більшості похідними для них були українські парамілітарні формування (див. додаток Т) (від гр. пара [92, с. 369] – поряд, біля, при, що означає суміжність, перебування поруч, відхилення від чогось, і лат. *militaris* – військовий [93, с. 320]). У сучасних джерелах надано нечіткі, часто суперечливі визначення парамілітарних формувань. Однак найбільш ґрунтовним формулюванням щодо українських парамілітарних формувань є таке визначення: “група осіб, які ідентифікують свою українську національну чи громадянську належність, мають об'єднуючі мету і завдання, організовані за воєнізованою схемою (військове вітання, форма, символіка (є в основному декоративним елементом), мають ієрархію, дисципліну, займаються фізичною, військовою підготовкою тощо), за формою наслідують національні історичні зразки, що залишили помітний слід в історії українського народу (козаки, Українські січові стрільці, інші національні збройні формування часів визвольної боротьби 1917–1921 рр. та

Другої світової війни тощо), комплектуються на добровільних засадах, здебільшого діють у правових межах держави, як правило, утворюються силами (партіями), громадськими об'єднаннями" [89, с. 58].

Найбільшим добровольчим формуванням, яке не перебувало у складі силових державних структур та брало участь в бойових діях у районі проведення АТО на Сході України, був Добровольчий Український корпус. У 2014–2015 рр. його очолював Д. Ярош. Корпус мав власну зброю, здобуту різними способами, не завжди законними. Її члени з певних причин уникали входження до складу сил безпеки і оборони держави, незважаючи на їх патріотичну спрямованість. Щоб врегулювати цю ситуацію, у травні 2015 року народний депутат України Д. Ярош подав на розгляд Верховної Ради України законопроект "Про Добровольчий Український корпус", який мав унормувати проблеми взаємодії недержавних добровольчих підрозділів зі ЗС України та іншими військовими формуваннями. Проте цей законопроект був відхилений, тому що суперечив положенням Конституції України [82]. Така ж доля спіткала законопроект "Про народне ополчення "Резервістська армія України", поданий 15 квітня 2014 року народним депутатом України М. Катеринчуком, в якому пропонувалося створити громадське об'єднання зі спеціальним статусом збройного формування для захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України [83].

Отже, сучасні українські добровольчі формування – це збройні формування, утворені у 2014 році за ініціативи проукраїнських політичних сил чи окремих громадян з метою відбиття російської агресії, укомплектовані за принципом добровільності, їх особовий склад об'єднує патріотизм, висока мотивація до захисту незалежності і територіальної цілісності України, позитивне ставлення до ідеалів Революції гідності. Українські добровольчі формування характеризуються моральною і матеріальною підтримкою різних шарів українського суспільства, високим ступенем довіри до них громадян України.

На основі виявлених джерел пропонується українські добровольчі формування умовно поділити на дві групи. До першої групи віднести формування, створені у складі ЗС України, МВС, НГУ спільно з українськими партіями, громадськими об'єднаннями, місцевими державними органами, органами самоврядування та самоорганізованих патріотично налаштованих громадян або ж сформовані українським силами з подальшим інтегруванням до зазначених силових структур держави (див. додатки В, Г, Д). До другої групи віднесено українські добровольчі формування, створені самостійно українськими налаштованими партіями, громадськими об'єднаннями та за кошти благодійників (І. В. Коломойського – одного із засновників промислово-фінансової групи “Приват”, Г. О. Корбана – учасника Наглядової ради української нафтогазовидобувної компанії “Укрнафта” тощо) чи самоорганізовані з-поміж небайдужих громадян для безпосередньої участі в АТО і не увійшли до складу ЗС України, інших військових формувань та правоохоронних органів України (див. додаток Е).

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності, конкретності та принцип діалектичної єдності історичного і логічного, використання яких було взято за основу в роботі над дисертацією.

Принцип історизму потребував розгляду предмету дослідження в його історичному розвитку. Дотримання об'єктивності полягало в недопущенні суб'єктивних помилок, які могли б негативно вплинути на досягнення наукової істини. Принцип системності полягав у тому, щоб предмет дослідження був розглянутий у взаємозв'язку всіх його внутрішніх елементів й одночасно в усіх його зовнішніх зв'язках. Для дотримання принципу конкретності предмет дослідження було розглянуто з урахуванням неповторності його змісту, географічної визначеності місця існування та історичного часу розвитку. Принцип діалектичної єдності історичного і логічного потребує, щоб логіка думки відображала історичний процес, не допускає домислів та спекуляцій історичними фактами і подіями.

Визначені принципи реалізовано за допомогою загальнонаукових та спеціально-історичних методів. При цьому дослідник виходив з апробованих, усталених поглядів на методологію наукового дослідження, які містяться у працях провідних спеціалістів, зарубіжних дослідників та сучасних українських спеціалістів з теорії й практики наукового пізнання [1; 52; 63; 109; 110; 125].

Загальнонаукові методи дослідження у праці застосовано таким чином. В основу пізнавального процесу у межах дисертації покладено *діалектичний метод* [59; 111], спрямований на дослідження предмета у безперервній динаміці та діалектичній взаємопов'язаності його часо-просторових складових. Передусім діалектичний підхід дав змогу, з'ясувати зародження суспільно-політичні передумови виникнення і формування українських добровольчих формувань у сукупності усіх загальноісторичних та сучасних суспільних факторів.

Аналіз і синтез дали змогу вивести сукупність суттєвих елементів предмета дослідження, окремо розглянути провідні елементи устрою українських добровольчих формувань (командно-управлінської сфери, організаційно-штатного устрою, матеріально-технічного забезпечення, підготовки учасників, стану озброєння та військової техніки тощо), згодом синтезувалися отримані наукові результати у панорамну картину стану й особливостей створення українських добровольчих формувань у ході збройного конфлікту, особливо в його початковому періоді.

Логічний метод сприяв пізнанню внутрішньої логіки розвитку подій, виявленню причинно-наслідкових зв'язків у подіях новітньої воєнно-політичної історії України, формулюванню проміжних висновків і теоретичних узагальнень за результатами дослідження. Цей же інструмент пізнання дав змогу вдаватися до певної реконструкції подій та їх наукової інтерпретації за умов певного дефіциту верифікованих джерел (що зрозуміло з погляду продовження бойових дій паралельно із їх дослідженням, із

міркувань державної таємниці, широкого застосування сторонами інформаційного протиборства й дезінформування тощо).

Своє місце у методології дослідження посідає *метод формалізації*, значення якого, зокрема, зросло з огляду на необхідність формування понятійно-категорійного апарату дослідження, адекватного меті і завданням дослідження. Зауважимо, що необхідність розроблення термінологічного апарату дослідження багато в чому є новаційним завданням, зумовленим як специфікою неконвенційного (гібридного) протистояння, так і відсутністю подібного досвіду у воєнно-політичній історії суверенної України.

Метод абстрагування дав змогу виокремити принципові характерні властивості тактики застосування українських добровольчих формувань, відмежувати їх від другорядних і мінливих характеристик збройного протистояння. Окремо зауважимо, що використання зазначеного загальнонаукового методу допомогло забезпечити дослідницький процес від деструктивного впливу інформаційного протиборства, поширення свідомо хибних відомостей або інформації, яка не витримала подальшої верифікації.

Статистичний метод дав змогу дослідити чисельність українських добровольчих формувань у 2014 – середини 2015 років.

При підготовці дисертації використовувався метод опитування, а саме інтерв'ю як вид усного опитування. Сутність методу полягає в тому, що безпосереднім джерелом первинної інформації є учасник історичних процесів. Дослідник безпосередньо організовував інтерв'ю у добровольців, які брали участь в АТО та осіб, що брали участь у створенні добровольчих формувань.

Науково обґрунтовані військово-історичні знання про звитягу і трагедії попередніх поколінь та сучасного українського народу є однією із наріжних ланок, що забезпечує громадянську єдність та духовний зв'язок між поколіннями.

Серед методів історичної науки та її воєнно-історичної галузі [76; 59] використовувався *історичний метод*, який дав змогу дослідити перебіг,

розвиток і становлення українських добровольчих формувань, а крім того (що вкрай важливо з погляду фундаментальних військово-історичних досліджень), надав можливість розглянути збройний конфлікт як своєрідний фокус історичних процесів та важливий етап історії України.

Використовуючи метод історизму, простежувалися позитивні та негативні заходи, які проводили український уряд, військове керівництво та політичні сили України з метою організації, оснащення та становлення українських добровольчих формувань, їх політичну, військову обґрунтованість і необхідність в умовах ведення бойових дій на Сході України.

Під час роботи над дисертацією застосовувалися порівняльно-історичний та історико-логічний методи, щоб простежити процес створення добровольчих формувань у логічній послідовності і тісному взаємозв'язку з суспільно-історичними процесами та явищами періоду 2014–2015 років на Сході України, встановити його закономірності та суперечності, виявити загальні й особливі риси.

Методи історико-джерелознавчого аналізу (“критики джерел”) вкрай важливі для оцінювання походження джерела та його емпіричної інформації, її повноти й достовірності, впливу соціальної зацікавленості та інших суб'єктивних чинників на походження відомостей, критичного зіставлення джерел певного походження з іншими [97, с.235–236]. Зокрема, завдяки його застосуванню було виявлено неточність у “Білій книзі-2014” [2, с. 37]. Автори цього видання у розділі “Комплектування персоналом Збройних Сил” зазначили, що у 2014 році удосконалено систему кадрового забезпечення проведення мобілізації та послалися на прийнятий закон [34]. У тексті вказано, що вікові можливості громадян реалізувати конституційний обов'язок із захисту Батьківщини та її територіальної цілісності – до 60 років, а для солдат та сержантів – до 50 років. Однак не згадано про інший закон [35], прийнятий у липні 2014 року, яким було внесено доповнення та зміни та

визначено для всіх категорій військовослужбовців межовий вік до 60 років, а для вищого офіцерського складу – до 65 років.

Показовою є публікація “До військкоматів шикуються черги” в “Урядовому кур’єрі” [29] від 5 березня 2014 року про масове бажання громадян України стати на захист держави від російської агресії. Згідно з містом статті 2 березня 2014 року секретар РНБО України А. Парубій під час брифінгу з представниками преси заявив, що прийнято рішення про часткову мобілізацію військовозобов’язаних, хоча перший закон, яким було закріплено рішення про проведення часткової мобілізації, ухвалено лише 17 березня 2014 року [37].

Отже, використання методологічних принципів і застосування зазначених методів дали змогу достовірно висвітлити процес створення українських добровольчих формувань, їх функціонування на Сході України у взаємозв’язку з історичними подіями і процесами, що відбувалися там у 2014–2015 роках.

Висновки до розділу

Історіографія та джерельна база за темою дослідження дає підстави стверджувати, що, незважаючи на актуальність і значний науковий та суспільний інтерес, дотепер у вітчизняній історіографії немає воєнно-історичних праць, у яких системно розглянуто тематику новітнього в сучасній історії України явища добровольчого руху та його похідної – українських добровольчих формувань, які виступили на захист територіальної цілісності України в 2014–2015 рр. Виявлено, що з'явилися лише початкові публікації фрагментарного характеру вітчизняних і зарубіжних авторів, що у своїй більшості лише констатують наявність добровольчого руху. На сьогодні серед виявлених наукових публікацій немає праць суто історичного змісту, у яких би було розглянуто українське явище сучасного добровольчого руху із захисту територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України у 2014–2015 роках через призму воєнно-історичної науки.

Аналіз історіографії показує, що частково дослідженими напрямками є висвітлення героїчних вчинків добровольців, забезпечення українських добровольчих формувань завдяки волонтерам, виникнення іноземних добровольчих формувань та їх діяльність на Сході України, легітимність виникнення і становлення українських добровольчих формацій. Не досліджені такі напрями: надходження озброєння в українські добровольчі формування; командний склад формувань; участь українських політичних партій і громадських організацій у створенні та укомплектуванні українських добровольчих формувань, роль та участь їх у бойових діях, інтеграція формувань до складу ЗС України, МВС та НГУ.

З-поміж виявлених джерел законодавчі та нормативні документи становлять 37 од. (11,04 %), архівні, музейні та опубліковані документи – 23 од. (6,9 %), підручники, посібники, довідкова література – 25 од. (7,46 %), матеріали конференцій, семінарів – 19 од. (5,67 %); спогади – 12 од. (3,6 %), монографії, колективні праці – 27 од. (8,05 %), науково-дослідні статті – 18

од. (5,37 %), ЗМІ – 174 од. (51,64 %) (додаток У). Отже, засоби масової інформації є найбільш інформативними стосовно теми дослідження. Наявна інформація в засобах преси часто є суб'єктивною, потребує всебічного аналізу, встановлення особливостей її виникнення та достовірності.

Отримання наукових результатів дослідження не потребувало впровадження нових методів або запозичення спеціальних методів наукового пізнання, що застосовуються в інших науках. Використання в дисертації загальноновизнаних принципів наукового дослідження у поєднанні із загальнонауковими і спеціальними методами наукового пізнання допомогли виявити джерельну базу і завдяки її аналізу відтворити особливості створення українських добровольчих формувань в означених хронологічних межах, уникнути однобічності й непослідовності в процесі вирішити наукового завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

до розділу:

1. Артемчук Г. І. Методика організації науково-дослідної роботи: навч. посібник для студентів та викладачів вищ. навч. закладів / Г. І. Артемчук, В. М. Курило, М. П. Кочерган. – Київ: Форум, 2000. – 271 с.
2. Біла книга – 2014. Збройні Сили України / [голова робочої групи І. Руснак]. – Київ: Міністерство оборони України, 2015. – 84 с.
3. Біла книга – 2015. Збройні Сили України / [голова робочої групи І. Руснак]. – Київ: Міністерство оборони України, 2016. – 105 с.
4. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014-2016). – Київ: НУОУ, 2017. – 250 с.
5. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на сході України (на матеріалах колекції Національного музею історії України) / А. Богдалов // Емінак. – 2016. – № 3. – С. 72–76.
6. Бугайчук К. Л. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності добровольчих батальйонів територіальної оборони [Електронний ресурс] / К. Л. Бугайчук // Правотворча та правозастосовча діяльність: теорія, практика, професійний досвід: наук.-практ. інтернет-конф., 03.03.2015. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=968%3A030215-11&catid=120%3A6-0315&Itemid=155&lang=ru.
7. Булах А. Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины [Електронний ресурс] / А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик. – Таллінн: International Centre for Defence and Security, 2017. – Режим доступу: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/doc/ICDS-report-Ukraine-defence-volunteers_2017_RUS.pdf (дата звернення 29.06.2017).
8. Бутусов Ю. Дмитро Ярош: “Перший наступальний бій війни відбувся 20 квітня 2014-го – добровольці атакували блокпост під

Слов'янськом” [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Цензор.net. – Режим доступу:

https://ua.censor.net.ua/resonance/385673/dmytro_yarosh_pershyyi_nastupalnyyi_biyi_viyiny_vidbuvsya_20_kvitnya_2014go_dobrovoltsi_atakuvaly_blokpost

(Дата звернення: 22.05.2016).

9. Бутусов Ю. Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Зеркало недели. – 2014. – 29 серпня. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/dobrovolcheskie-batalony-struktura-strahi-problemy-boev>.

10. Васильчук Є. О. Незаконні воєнізовані та збройні формування в Україні: монографія / Є. О. Васильчук. – Черкаси: Видавець Олександр Третяков, 2017. – 244 с.

11. Ведернікова І. Голова Харківської ОДА Ігор Балута: “Механізм утримання ситуації в регіоні простий: влада–бізнес–силовики” [Електронний ресурс] / І. Ведернікова // Дзеркало тижня. – 2014. – 22–30 травня. – № 18. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/golova-harkivskoyi-oda-igor-baluta-mehanizm-utrimannya-situaciyi-v-regioni-prostiy-vlada-biznes-siloviki-.html>.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

13. Виклики політики безпеки: історія та сучасність: збірник тез доповідей Міжнар. Наук. конф. (Львів, 16–18 червня 2016 р.). – Львів: НАСВ, 2016. – 196 с.

14. Відчайдухи. Історії українських воїнів: [за загальною редакцією В. Буряченка]. – Київ: Військо України, 2016. – 256 с.

15. Вклоняємось доземно українському солдату (третє видання) / Київ: Народна армія, 2016. – 196 с.

16. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – Київ: “МП Леся”, 2017. – 332 с.

17. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України**

Ф. 516. Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей.

Оп. А1

Спр. 177. Вихідні документи щодо включення (виключення) особового складу до сил та засобів АТО) (списки загиблих і зниклих безвісті військовослужбовців в районі м. Ілловайська). 25.09–30.12.2014 р., 200 арк.

18. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України**

Ф. 516. Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей.

Оп. А1

Спр. 184. Акти (прийом–передача в оперативне підпорядкування військових частин, виконання робіт з очищення місцевості від вибухо-небезпечних предметів. 05.08 –23.12.2014 р., 258 арк.

19. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України**

Ф. 516. Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей.

Оп. А1

Спр. 185. Акти (прийом–передача справ та посади командира 42-го батальйону територіальної оборони з розслідуванням надзвичайних подій). 29.09–27.10.2014 р., 294 арк.

20. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. – Київ: Центра глобалистики “Стратегия XXI”, 2016. – 61 с.

21. Головка В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) / В. В. Головка // Український історичний журнал. – 2015. – № 3 (522). – С. 176–193.

22. Григоренко Т. О. Волонтерський рух черкащан на допомогу українській армії та добровольчим батальйонам / Т. О. Григоренко, В. А. Григоренко // Війна на Донбасі. 2014 – 2016 рр.: матеріали II Всеукр

наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2017. – С. 260–266.

23. Грищук А. В. Військово-політичний енциклопедичний словник. У 2 т. / А. В. Грищук. – Київ: Вид. дім “Румб”, 2008. – 432 с. – Т.1.

24. Гудим В.М. Проблеми проведення мобілізації в умовах антитерористичної операції та шляхи їх вирішення / В. М. Гудим // Уроки антитерористичної операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти: зб. матеріалів міжвідомч. наук.-практ. семінару (Київ, 9 жовтня 2015 р.). – Київ: НУОУ, 2015. – С. 31–34.

25. Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності / А. Гуральська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diyalnist-superechnosti>.

26. Два роки з початку АТО та гібридної війни РФ проти України: Провал путінського блиц-кригу / [Березовець Т., Доброєр О., Карацур А., Кравченко В.]. – Київ: Український інститут майбутнього, 2016. – 75 с.

27. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко та ін.]; НАН України; Ін-т історії України. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 796 с.

28. Дем'янюк О. Й. Волиняни у відстоюванні територіальної цілісності України на Сході держави у 2014 році / О. Й. Дем'янюк // Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі: матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 152–153.

29. До військкоматів шикуються черги / О. Івашко, С. Ісаченко, О. Вертіль [та ін.] // Урядовий кур'єр. – 2014. – 5 березня. – № 42. – С. 4–5.

30. Добробати МВС потрібні на перехідний період, їх уже менше 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/dobrobat-mvs-potribni-na-perehidniy-period-yih-uzhe-menshe-22-avakov-199739_.html.

31. Добрабати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – Харків: Фоліо, 2016. – 570 с.: іл.
32. Добрабати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Харків: Фоліо, 2017. – 325 с.: іл.
33. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
34. Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 27.03.2014 № 1169-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1169-12>.
35. Закон України “Про внесення змін до статті 28 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 22.07.2014 № 1604-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1604-18/paran5#n5>.
36. Закон України “Про громадські об’єднання” від 22.06.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
37. Закон України “Про затвердження Указу Президента України “Про часткову мобілізацію” від 17.03.2014 № 1126-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1126-18>.
38. Закон України “Про Заяву Верховної Ради України щодо захисту конституційних прав військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, осіб рядового і начальницького складу та інших працівників органів внутрішніх справ України, які беруть участь у антитерористичній операції, направленій на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, мирного життя українських громадян” від 16.04.2014 № 1215-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1215-18>.

39. Закон України “Про міліцію” від 20.12.1990 року № 565-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

40. Закон України “Про Національну гвардію України” від 13.03.2014 № 876-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

41. Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

42. Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 № 3552-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/page3> (Дата звернення: 01.10.2017).

43. Закон України про внесення змін до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України від 07.04.2015 № 291-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/291-19>.

44. Замість одного батальйону – три! // День. – 2014. – 16 квітня. – № 69. – С. 4.

45. Звіт про науково-дослідну роботу “Волонтерський рух в Україні під час воєнної агресії Російської Федерації (2014 – 2017 рр.)”, шифр “Волонтер” (заключний). – Львів: НАСВ, 2017. – 139 с.

46. Зінько Ю. А. Військові батальйони українських добровольців та їх роль у боротьбі з російською агресією на Сході України / Ю. А. Зінько, І. С. Кушко // Війна на Донбасі. 2014 – 2016 рр.: матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2017. – С. 112–115.

47. Івченко Б. А. Участь українських збройних формувань Харківщини в бойових діях на Донбасі / Б. А. Івченко // Анексія Автономної

Республіки Крим і Війна на Донбасі: матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 158–162.

48. Історія українського війська: підручник [П. П. Ткачук, С. В. Сидоров, А. І. Харук та ін.]. – Львів: НАСВ, 2017. – 407 с.

49. Кадри // Урядовий кур'єр. – 2014. – 6 березня. – № 43. – С. 3.

50. Киридон А. М. Ментальне картографування у структурі цінностей: рефлексія Майдану у самосвідомості донеччан / А. М. Киридон // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т 1. – Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. Колективу Я. В. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 357–372.

51. Климчук А. М. Батальйон територіальної оборони “Горинь” / А. М. Климчук // Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі: матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 152–153.

52. Колесніков О. В. Основи наукових досліджень / О. В. Колесніков. – Київ: ЦУЛ, 2011. – 144 с.

53. Конвенція “Про закони і звичаї війни на суходолі” та додаток до неї “Положення про закони і звичаї війни на суходол” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (Дата звернення: 01.10.2017).

54. Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. / О. А. Корнієвський, Д. М. Горелов – Київ: НІСД, 2015. – 36 с.

55. Кривизюк Л. П. Добровольчі батальйони на захисті Вітчизни під час проведення АТО / Л. П. Кривизюк, В. І. Мокоївець // Війна на Донбасі. 2014 – 2016 рр.: матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2017. – С. 107–111.

56. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

57. Кульчицький С.В. Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр. / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2015. – № 3 (522). – С. 154–175.

58. Лавров А. Силы специальных операций Украины / А. Лавров // Экспорт вооружений. – 2016. – № 16. – С. 49-57.

59. Логин В.Т. Диалектика военно-исторического исследования / В.Т. Логин. – Москва: Наука, 1979. – 169 с.

60. Лук'янов О. Білоруські добровольчі формування у ході бойових дій на сході України у 2014–2016 рр. (на матеріалах колекції Національного музею історії України) / О. Лук'янов // Емінак. – 2016. – № 3. – С. 77–80.

61. Лук'янов О. Другий окремих мотопіхотний батальйон “Горинь”: етапи формування та участь у бойових діях на Сході України під час проведення АТО / О. Лук'янов // Емінак. – 2017. – № 4. – С. 75–79.

62. Магда Е. В. Гибридная война: выжить и победить / Е. В. Магда. – Харьков: Виват, 2015. – 325 с.

63. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї / А. Мартинюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf>.

64. Методологические основы научного познания: учеб. пособие для студентов вузов / [под ред. профессора П. В. Попова]. – Москва: Высшая школа, 1972. – 272 с.

65. Михайлов А. О. Проблемні питання застосування органів та підрозділів МВС України у ході антитерористичної операції на Сході України / А. О. Михайлов // Уроки антитерористичній операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти: зб. матеріалів міжвідомч.

наук.-практ. семінару (Київ, 9 жовтня 2015 р.). – Київ: НУОУ, 2015. – С. 58-60.

66. Мороз І. В. Національний військово-історичний муз. України у волонтерському русі 2014–2015 років / І. В. Мороз, К. А. Ляшенко // Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі: матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 212–217.

67. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО: популярне видання / [О. Каліновська, О. Криштопа, Є. Назаренко та ін.]. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 512 с.

68. Орел І. Хроніка одного батальйону / І. Орел: худож.-оформлювач Л. П. Вировець. – Харків: ТОВ “Видавництво права людини”; Фоліо, 2016. – 178 с.

69. Особисті речі загиблого під Дебальцевим командира 11 БТрО “Київська Русь” Олександра Гуменюка: Фото // Національний військово-історичний музей (м. Київ).

70. Пекний О. Бійці територіальної оборони зробили вагомий внесок у визволення Донбасу / О. Пекний // Голос України. – 2015. – червень. – № 17. – С. 10.

71. Переобладнаний бійцями батальйону “Азов” “цивільний” джип у броньований: Фото // Національний музей історії України у Другій світовій війні (м. Київ).

72. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування / Г. М. Перепелиця. – Київ: Видавничий дім “Стилос”, 2015. – 880 с.

73. Підрозділи Української добровольчої армії вже реальність. Вони працюють у зоні своєї бойової відповідальності :відеосюжет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/video_news/389651/pidrozdily_ukrayinskoyi_dobrovolchoyi_armiyi_vje_realnist_vonyu_pratsyuyut_u_zoni_svoyeyi_boyiovoyi_vidpovidalnosti (Дата опублікування: 22.05.2016).

74. Побратими. Історії українських воїнів: [за загальною редакцією В. Буряченка]. – Київ: Військо України, 2016. – 224 с.
75. Положій Є. Ілловайськ. Розповідь про справжніх людей / Є. Положій. – Харків: Фоліо, 2015. – 377 с.
76. Португальский Р.М. Методологические основы военно-исторического исследования / Р.М. Португальский. – Москва: ВАФ, 1992. – 186 с.
77. Постанова Верховної Ради України “Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні” від 16.06.2016 № 1422-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1422-19> (Дата звернення: 01.10.2017).
78. Постанова Верховної Ради України про Заяву Верховної Ради України “Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків” від 21.04.2015 № 337-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 22. – С. 153.
79. Прикарпатці в АТО / [упоряд. І.Бондарев]. – Івано-Франківськ: лілея-НВ, 2015. – 128 с.
80. Про парамілітарні структури України, що задіяні в АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demo.rewerty.com/pclg/uk/про-парамілітарні-структури-україни/> (Дата опублікування: 30.08.2014).
81. Про територіальну оборону [Електронний ресурс] // Макарівські вісті. – Режим доступу: <http://makvisti.com/pro-teritorialnu-oboronu/>.
82. Проект Закону України “Про Добровольчий Український Корпус” від 14.05.2015 № 2851 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55129.
83. Проект Закону України “Про народне ополчення “Резервіська армія України” від 15.04.2014 № 4705 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50654.

84. Пуля І. Волонтерський рух в Україні (на матеріалах колекції Національного музею історії України) / І. Пуля // Емінак. – 2016. – № 3. – С. 67–71.
85. Рижков В. На Дніпропетровщину везуть полонених російських диверсантів / В. Рижков // День. – 2014. – 16–19 квітня. – № 73. – С. 6.
86. Розуменко В. Нескорені: інтерв'ю із Героями АТО / В. Розуменко. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2016. – 368 с.
87. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ: НІСД, 2017. – 496 с.
88. Сегеда С. П. Актуальні питання взаємодії України та євразійського простору / С. П. Сегеда // “Третя хвиля”, демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності: зб. тез Всеукраїнської наук. конф. (Київ, 2014 р.). – Київ: Інститут всесвітньої історії НАНУ, 2014. – С. 120–132.
89. Сегеда С. П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія / С. П. Сегеда. – Рівне: Овід, 2012. – 504 с.
90. Скульптурна експозиція “Солдат і дівчинка”. Прототипом солдата став боєць 42-го БТрО І. Погорілий, який врятував маленьку дівчинку в зоні АТО: Фото // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (м. Дніпро).
91. Слободинський Д. Українські добровольці – бійці Грузії та Ічкерії в зоні проведення антитерористичної операції / Д. Слободинський // Війна на Донбасі. 2014 – 2016 рр.: матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2017. – С. 116–123.
92. Словарь иностранных слов / [глав. ред. В. В. Пчелкина]. – 16-е изд. испр. – Москва: Рус.яз., 1988. – 624 с.
93. Соболев Ю. І. Ведення бойових дій підрозділами 25-ї окремої повітрянодесантної бригади з травня по жовтень 2014 року / Ю. І. Соболев //

Особливості вогневого ураження противника в операціях оперативного угруповування військ (сил) в сучасних умовах з урахуванням досвіду проведення антитерористичній операції на Сході України: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 27 листопада 2014 р.) – Київ: НУОУ, 2014. – С. 19-29.

94. Сова (Плохіш) А. Звіт за серпень'14 / А. Сова (Плохіш); худож.–оформлювач В. М. Карасин. – Харків: Фоліо, 2017. – 156 с.

95. Солтис П. О. 370 днів у камуфляжі (записки артилериста) / П. О. Солтис. – Острог-Здолбунів: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2016. – 328 с.; іл.

96. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матеріали між нар. наук.-практ. конф., (24 листопада 2017 року): у 2 т. – Київ: національна академія прокуратури України, 2017. – Т. 1. – 476 с.

97. Стасюк Ю. М. Методологічні засади комплексного військово-історичного дослідження перебігу збройного конфлікту на сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труды університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 1 (140). – С. 230–238.

98. Стасюк Ю. М. Започаткування та основні напрями наукової розробки проблеми бойового застосування частин (підрозділів) Збройних Сил України в 2014–2015 рр. в ході збройного конфлікту на Сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труды університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 3 (142). – С. 216–227.

99. Стасюка Ю. М. Роль держави в інтеграції добровольчих батальйонів до Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України / Ю. М. Стасюка // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). – Київ: НУОУ, 2017. – С. 106–107.

100. Тинченко Я. Ю. Ілловайськ. Експертиза. Підсумки / Я. Ю. Тинченко // Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі:

матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 175–180.

101. Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі / [Ю. Л. Белоусов, А. О. Кориневич, О. А. Мартиненко та ін.] // Коаліція громадських організацій та ініціатив “Справедливість заради миру на Донбасі”. – Київ: ЦП “Компринт”, 2015. – 84 с.

102. Ткаченко В. М. Україна: “час війни й час миру” / В. М. Ткаченко // Український історичний журнал. – 2017. – № 1 (532). – С. 135–156.

103. Топ 10 українських добровольчих формувань АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cikavosti.com/top-10-ukrayinskih-dobrovolchih-formuvan-ato/> (Дата опублікування: 23.10.2014).

104. Турченко Г. Проект “Новоросія”: 1764–2014. Ювілей на крові / Г. Турченко, Ф. Турченко; наук. ред. Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 116 с.

105. У Сумах. Спроби провокацій // День. – 2014. – 6 березня. – № 41. – С. 8.

106. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.

107. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки). Вип. 1 / за ред. В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Київ: К.І.С., 2015. – 176 с.

108. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / ред. Г. Васильчука та В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т., іст. ф-т, Запоріз. облдержадмін., Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Запоріз. відділення. – Вип. 2. – Київ, 2016. – 464 с., іл.

109. Философия и методология науки: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / [под ред. В. И. Купцова]. – М.: Аспект Пресс, 1996 – 551 с.

110. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень: посібник / А. С. Філіпенко. – Київ: Академвидав, 2004. – 208 с.

111. Фурман А. Материалистическая диалектика. Основные категории и законы / А. Фурман. – Москва: МГУ, 1969. – 468 с.

112. **Центральный державний архів вищих органів влади та управління України**

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5058. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Документи до постанови ЦВК № 1196. Т.1, 22.09.2014, 257 арк.

113. **Центральный державний архів вищих органів влади та управління України**

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5091. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1084, 1085. Т.1, 23.09.2014, 186 арк.

114. **Центральный державний архів вищих органів влади та управління України**

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5092. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1085. Т.2, 23.09.2014, 189 арк.

115. **Центральный державний архів вищих органів влади та управління України**

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5150. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1148, 1149. Т.1, 25.09.2014, 211 арк.

116. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5184. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1191–1193. Т.1, 26.09.2014, 280 арк.

117. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5194. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1051, 1052, документи до них. Т.2, 25.09.2014, 248 арк.

118. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

Спр. 5267. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1249 реєстрація кандидатів у народні депутати України в ОВО № 207–210, 212, 214–219, 221–223), 27.09.2014, 200 арк.

119. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

од. обл. ЦВ 212, телепередача “Чернігівщина духовна. Отець Сергій Чечин”, 2015 р.

120. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

од. обл. 0-001705 Учасники траурної процесії під час похорону студента Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Героя України (2014 р., посмертно) Р. І. Гурика, 24 лютого 2014 р.

121. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

од. обл. ЦВ 210, телепередача “Чернігівщина духовна. Капелани Чернігівщини”, 2015 р.

122. Цыганок А. Д. Донбасс: неоконченная война. Гражданская война на Украине (2014–2016): русский взгляд /А. Д. Цыганок. – Москва: АИРО – XXI, 2016. – 677 с.

123. Цюрупа М. В. Военно-доктринальні засади інтеграції добровільних воєнних формувань до складу Збройних Сил України / М. В. Цюрупа // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). – Київ: НУОУ, 2017. – С. 112.

124. Чеховська М. М. Загальнонаціональні добровільні оборонні організації як суб'єкт забезпечення національної безпеки України / М. М. Чеховська // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). – Київ: НУОУ, 2017. – С. 112–113.

125. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – Київ: Знання-Прес, 2002. – 295 с.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ

2.1. Передумови виникнення українських добровольчих формувань

У новітній історії відбувалися війни, в яких поряд з регулярними військами протиборчі сторони застосовували різноманітні добровольчі формування, створені на основі самоорганізації населення або ж за участі держави, які відігравали важливу роль у розгромі противника. Найбільш відомими серед них є ополчення в Російській імперії під час Вітчизняної війни 1812 року, народне ополчення в СРСР під час німецько-радянської війни 1941–1945 рр., інтернаціональні бригади в Іспанії під час громадянської війни 1936–1938 рр., фольксштурм у нацистській Німеччині, організовані на заключному періоді німецько-радянської війни 1941–1945 рр., тощо. Необхідність створення та застосування подібних формувань розглядали багато військових дослідників. Зокрема К. Клаузевіц у праці [66, с. 192–201] вказував на необхідні умови, за яких тимчасові добровольчі формування зможуть стати дієвою силою: “щоб війна велася всередині країни” і “щоб характер народу сприяв цьому заходу” (переклад – Ю. С.) [66, с. 194–195].

Військовий конфлікт на сході України підпадає під обидві умови. По-перше, бойові дії ведуться всередині нашої держави, Україна захищає свою територію від агресії з боку Росії. По-друге, волелюбний характер українського народу тільки у ХХ столітті не раз виявлявся у творенні добровольчих військових формувань. Історія збройної боротьби за встановлення української державності і захист її від ворогів містить численні приклади добровольчого руху. Зокрема, на добровольчій основі було створено легіон Українських січових стрільців, кадри для якого готувалися в численних парамілітарних організаціях на західноукраїнських землях “Січ”, “Сокіл”, “Українське стрілецьке товариство”, “Український Січовий союз”, “Товариство січових стрільців” та інших [118, с. 83]. З початком Першої світової війни на заклик

стати на боротьбу з Російською імперією зголосилося 28 тисяч юнаків, з яких обрали 8–10 тисяч осіб. Легіон кілька місяців утримувався винятково на пожертви українського народу [118, с. 84]. Коли Галичина стала епіцентром військових дій, жертв не вистачало, тож довелося легіону Українських січових стрільців у дозволеному складі 2500 вояків стати складовою частиною війська Австо-Угорщини, з перемогою якої повязувалися надії на здобуття волі для українців [118, с. 85].

Процес українізації у війську Російської імперії сприяв тому, що створювалися українські військові формування з добровольців, які перейшли з російської армії та утворили у 1917 році п'ять українських полків і три корпуси [118, с. 101]. Під час національно визвольних змагань 1917–1921 рр. діяла низка різноманітних добровольчих формувань (загонів), які очолювали отамани Махно, Хмара, Мелашко, Руденко, Гладченко та інші [59].

Боротьба за власну державу змушувала українців готуватися до збройного протистояння і в міжвоєнний період, що вилилося у створення під час Другої світової війни Української повстанської армії, яка формувалася на добровільній основі та боролася у 1943-1953 рр. [99].

Добровольчий (волонтерський) рух за часів незалежної України супроводжував і підтримував народні протести та революції (1991, 2004, 2013-2014 рр.), а в час російської агресії трансформувався в українські добровольчі підрозділи, які зі зброєю в руках стали на захисті територіальної цілісності держави.

Отже, для українського народу є традиційним самоорганізовуватися та ставати на захист свого краю від ворожих сил зі зброєю.

Добровольчий рух як феномен українського суспільства 2014–2015 років виник у важкий момент сучасної історії України і проявив себе як реакція нескореного та волелюбного українського народу на необхідність відстояти незалежність, територіальну цілісність і суверенітет своєї країни, порушені збройною агресією РФ, що спричинила анексію АР Крим та окупацію частини

території Луганської та Донецької областей. Виникнення українських добровольчих формувань обумовлено об'єктивними обставинами й умовами.

У ході розгляду суспільно-політичної обстановки в Україні у 2013–2014 роках звернемося до подій з нашого недалекого минулого. Так, В. Пасічник у своїй праці [98, с. 120] наголошує, що розпад СРСР відбувся за ініціативи та сприяння московського керівництва. На його думку, форма розпалася, але імперська сутність залишилася існувати в РФ. Після розпаду СРСР Росія стала прагнути відтворити російський імперіалізм у новій формі – через Співдружність Незалежних Держав (далі – СНД), у якій формувала політику неоколоніалізму, використовуючи передусім економічні чинники, щоб поставити у залежність і повернути колишні підвладні їй території, зокрема й України. Зауважимо, що РФ після розпаду Радянського Союзу визнала незалежність України, встановила дипломатичні відносини та підписала з Україною Договір про дружбу та співпрацю, проте із політичних міркувань виявилася єдиною країною у світі, яка ставить під сумнів існування України як незалежної держави [98, с. 111].

У розробленій та опублікованій ще в 1994 році російськими політиками та науковцями “Стратегія для Росії” [126] було зазначено, що для збереження головної ролі серед країн СНД Росія має провести низку докорінних реформ, осучаснити відносини з колишніми союзними республіками, щоб зберегти домінування та забезпечити найвигідніший економічний стан у регіоні. Разом з тим РФ звільнилася від зайвих витрат і зняла з себе відповідальність за наслідки неоколоніальної політики, переклавши відповідальність за це на національні уряди та місцеві еліти.

Російське керівництво намагалося через економіку опосередковано впливати на суспільне життя пострадянських країн. Для вирішення цього завдання було розпочато створення економічних, військово-політичних, правових та інших умов для свого проникнення у внутрішню сферу країни, а згодом і повернення країн, які виникли після розпаду СРСР під повний

контроль. Надалі одними із таких інструментів стали Євразійський та Митний союз, до якого Росія прагнула залучити й Україну.

Секретар Ростовського регіонального відділення партії “Єдина Росія” А. Бередіхін під час виступу 21 грудня 2012 року на “круглому столі” у Південному федеральному університеті (Ростов-на-Дону) оприлюднив проект комплексного регулювання міграційних потоків у Сибір і на Далекий Схід. У виступі він наголосив, що після приєднання України до Митного союзу постане необхідність переселити 7 млн українців переважно із західних областей у Сибір для створення “демографічного кордону проти китайського напливу”, також 3,5 млн кавказців, 5 млн таджиків і киргизів. Передбачалося не просто розмістити їх громадами, а провести дисперсне розселення [90].

Однак для Росії традиційними стали не миролюбна політика та експансія щодо оточуючих її сусідів, а насильство, силові методи, у тому числі і збройні. Лише з XVII до XIX ст. Росія мала 72 мирних роки, а 128 років воювала, з них 5 років оборонялася, а 123 роки вела загарбницькі війни [25, с. 11–12].

Пострадянські республіки, які хотіли вийти з-під впливу РФ і почати розбудовувати власну національну державність, обов’язково зазнавали жорсткого переслідування російським урядом. Історія залишила згадку про Азербайджан, від якого російські сепаратисти відірвали Нагірний Карабах, Молдову, що втратила частину території у вигляді Придністровської Республіки, Грузію, від якої Росія відколола Північну Осетію й Абхазію, а народних борців за незалежність Ічкерії Кремль уперто називає терористами [116].

Останні дві війни – другу чеченську (1999–2009) та війну у Грузії (2008) – Росія виграла. Ці війни відбулися вже під час правління Путіна і були ретельно підготовленими військовими операціями. Якщо перша чеченська війна, коли з боку Росії воювали майже виключно солдати російського походження, завершилася програшем для Росії, то вже під час другої російський уряд “очеченив” конфлікт і створив ситуацію, в якій чеченці воювали проти чеченців. Це дає привід провести паралель між другою

чеченською війною й АТО на Сході України. За сприяння Росії на Сході України були створені квазідержавні утворення – так звані “Донецька народна республіка” та “Луганська народна республіка” для того, щоб сформувані у світової спільноти уявлення, про нібито внутрішній (громадянський) збройний конфлікт в Україні.

Відомий дослідник Марсель Х. Ван Херпен у своїй праці [141, с. 161] наголосив, що домінуючі політичні сили в російському парламенті – “Єдина Росія”, ЛДПР, Комуністична партія та їх члени сповідують – ультраправу ідеологію, відрізняючись одна від одної лише стилем діяльності. Саме тому в Росії з 1992 року політикум реабілітував козацтво та визначив його оплотом імперської влади. Із 1994 року в регіонах Росії активно відроджували діяльність козацтва створюючи добровольчі загони для підтримання порядку в населених пунктах особливо на прикордонних територіях. Прийшовши до влади, В. Путін у 2005 році затвердив Постанову про державну службу російських козаків [141, с. 204–206]. У 2012 році начальник Генерального штабу збройних сил РФ М. Макаров заявив, що задоволений службою козаків в армії, тому Міністерство оборони РФ прийняло рішення про збільшення їх кількості на службі. Отаман Всевеликого війська Донського В. Водолицький проголосив не без скромності: “Кінцева мета козаків – стати основою резерву Верховного головнокомандувача” (переклад – Ю. С.) [18]. У 2012 році членів козачих організацій в Росії налічувалося 937 тис., які в кінці року об’єдналися у Всеросійську козаку армію, отаман якої підпорядковується безпосередньо Президенту РФ. Кремлівський уряд активно використав їх також для дестабілізації суспільно-політичної обстановки як в АР Крим, так і на сході України у 2014 році [55].

У лютому 2013 року Президент РФ В. Путін підписав оновлену концепцію зовнішньої політики Росії. У п. 49 зазначено, що Україна має розвиватися лише в рамках СНД, де Росія, як показав історичний досвід, посідає домінуючі позиції [71]. На основі цієї концепції Росія розгорнула безпрецедентно масштабні заходи, щоб не допустити підписання Україною

угоди з Європейським Союзом. Сучасна імперська еліта Росії після колапсу СРСР у 1991 році, який В. Путін охарактеризував як “найбільшу геополітичну катастрофу століття” [17], бажала відновити свій вплив на держави пострадянського простору шляхом втягування у Євразійський економічний союз. Одним з інструментів тиску на уряди щодо вступу у союз мало бути місцеве населення, яке ностальгує за “застійними” радянськими часами і не змогло знайти свого місця в сучасному суспільстві.

Для впливу на свідомість пострадянського населення путінський режим створив політичну матрицю з ідеологією “російського світу”, що веде початок від “панславізму”, що зародився в часи Російської імперії і надалі був трансформований радянською владою у “братні східнослов’янські народи” із закріпленою ієрархічною вищністю російського народу як “старшого брата” [4]. Концепція “російського світу” була вперше офіційно озвучена у квітні 2007 року у посланні Президента Росії Федеральним зборам РФ. Російська православна церква, розвиваючи цей постулат, у листопаді 2009 року на відкритті Третьої асамблеї російського світу устами Патріарха Кирила проголосила, що можна ввести у використання поняття “країна російського світу” [116].

Російське керівництво, готуючи агресивні плани щодо України, особливим об’єктом свого інформаційного впливу визначило Кримський півострів. Російські політики віртуозно формували потрібну їм суспільну свідомість завдячуючи підконтрольним російській владі засобам масової інформації. Як наслідок, у Криму запанувала своєрідна російська ідеологія, з’явилися проросійські політичні партії. При провідній ролі Партії регіонів увесь Крим заповнили біг-бордами з історичними мініатюрами, які закінчувалися словами: “Ми маємо право на історію і російську мову” (переклад – Ю. С.) [92]. Справжній кримчанин мав розглядати зв’язок з Україною тільки через призму історії Російської імперії та Радянського Союзу. Донецький регіон для Росії мав також особливий геополітичний та економічний інтерес. У регіоні проживали значна кількість росіян та

російськомовного населення (1844,4 тис. осіб, або 38,2 %, у Донецькій області, 991,8 тис. осіб, або 39 %, у Луганській області), більшість якого зорієнтована на російську культурну традицію та радянські цінності [36, с. 325-326]. Жителі регіону пов'язані з Росією родинними зв'язками. Крім того, Росія була основним торговельним партнером регіону: близько 21,7 % експорту з Донецької області та близько 44,5 % з Луганської області припадало саме на Російську Федерацію [21]. Така реальність у поєднанні з іншими факторами та мотиваторами впливала на політичну і соціальну поведінку багатьох жителів Донбасу.

Проросійські організації та агенти впливу російських спецслужб інспірували псевдосепаратизм на Сході та Півдні України. Ще з 1990-х років в Україні почалося заснування партій, громадських об'єднань та рухів проросійського спрямування. Зокрема у грудні 2005 року на Донеччині створено спочатку міську, а згодом обласну суспільно-політичну організацію “Донецька республіка”. На початку березня 2014 року представники цієї організації взяли активну участь у проросійських мітингах у Донецьку, штурмували будівлю Донецької обласної державної адміністрації, під її стінами вимагали провести референдум про відокремлення Донбасу від України. Досить змістовно розкрито цю проблему у доробках О. Музичко [83], В. Шевчука [121].

В Україні існувала низка громадських формувань, які підтримували ідеологію “російського світу”, прикриваючись патріотично-спортивною діяльністю, і були осередками організованої злочинності. Найвідоміша серед них організація – “Оплот” у Харкові та Донецьку. Члени таких формувань були переважно спортсмени контактних видів спорту та колишні представники правоохоронних органів. Так, харківський “Оплот” вирізнявся найбільшою чисельністю та агресивністю. Під час Євромайдану та Революції гідності представники “Оплоту” брали участь у створенні антимайдану, постачанні “тітушок”-бойовиків, залякували протестувальників, наносили безвинним громадянам тілесні травми, знищували майно прибічників опозиції до влади

тощо. Проросійські терористи влаштували 18 лютого 2014 року у Маріїнському парку м. Києва трагічні події за участі бандитів, завезених з Харківщини. Члени “Оплоту” навесні 2014 року фінансово підтримали створення терористичних організацій ДНР та ЛНР, рекрутували та вербували для цих організацій бойовиків, в засобах масової інформації закликами до повалення законної влади в Україні та спроби захоплення місцевих державних органів у м. Харкові тощо [10].

Кабінет Міністрів України, який складався із прибічників режиму В. Януковича та московських агентів, ухвалив 21 листопада 2013 року доленосне розпорядження, яким було призупинено процес євроінтеграції України та початок руху у напрямку вступу до Митного союзу. Таке розпорядження глибоко зачепило внутрішні очікування українців та привело до широких суспільних та громадських виступів в Україні, які надалі дістали назву “Євромайдан” і “Революція гідності”. До місць масових громадських протестів були стягнуті підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Уряд демонстрував готовність застосувати силу до мітингувальників, яку з часом і використав.

Переламним моментом протестних акцій стали трагічні події 30 листопада 2013 року, коли уряд наважився насильницьким шляхом ліквідувати наметове містечко на Майдані Незалежності: бійці спецпідрозділу МВС “Беркут” побили кілька сотень мітингувальників, серед яких було багато студентів і молоді. Побиття стало каталізатором подальших всеукраїнських протестних акцій, у яких громадяни України не лише виступали на підтримку європейських цінностей та інтеграції до Європейського Союзу, а й протестували проти правоохоронного свавілля та підтримували скривджених. Опитування, проведене Асоціацією політичних психологів та Інститутом соціальної та політичної психології, показало, що 77 % [79] респондентів засудили насильницькі дії органів влади проти учасників акцій протесту на Майдані Незалежності. З часом 70 % протестувальників заявили, що причиною

їх приєднання до мирних виступів опору було жорстоке побиття демонстрантів представниками органів правопорядку та репресії з боку влади [77].

Інше соціологічне опитування, яке було проведено 7 та 8 грудня 2013 року серед учасників Євромайдану, встановило соціальний зріз протестувальників [74]. Так майже 64 % протестувальників мали вищу освіту, середній вік – 36 років, 45 % спілкувалися переважно на російській мові. Вважаємо слушним, на основі результатів цього опитування, зроблений узагальнений портрет середньостатистичного учасника Майдану А. Киридон: “спеціаліст віком 36 років, з вищою освітою, україномовний у побуті” [63, с. 360].

Є свідчення, що після силового розгону учасників мітингу 30 листопада на Михайлівській площі в Києві з ініціативи протестувальників почалося формування загонів самооборони. Так, Микола Величкович, народний депутат України VIII скликання, заступник міністра внутрішніх справ України у березні – листопаді 2014 року стверджував: “30 листопада зранку разом з Парубієм прийняли рішення про створення Самооборони Майдану для того, щоб охороняти людей” [30, с. 24]. Однак фактично Самооборона Майдану як всеукраїнське громадське об’єднання, до складу якого входили представники партій (ВО “Свобода”, “Батьківщина”, УДАР), рухів та інших громадських об’єднань (чорнобильців, афганців тощо), була заснована 1 грудня 2013 року [97]. Також цього дня з’явилися повідомлення про взяття участі “Правим сектором” в акціях Євромайдану, зокрема захопленні будівлі Київської міської державної адміністрації [24, с. 562].

У внутрішній структурі об’єднань виявилися парамілітарні риси. Спільними завданнями Самооборони Майдану і ГО “Правий сектор” були силовий захист учасників акцій та збереження їхніх життів від утисків та силового свавілля правоохоронних органів і “тітушок”, які під прикриттям правоохоронців травмували протестувальників, примушуючи їх відмовитися від участі в акціях непокори [87]. Також учасники об’єднань стежили за порядком на територіях, які охороняли, серед учасників акцій виявляли

провокаторів, представників влади, засланих до мітингувальників для дискредитації опозиції в очах світової спільноти, надавали первинну медичну допомогу потерпілим та хворим, забезпечували харчуванням протестувальників, організували їх відпочинок. У вільний час з членами Самооборони Майдану проводилися різноманітні заняття: надання медичної допомоги постраждалим, тактиці протидії представникам правоохоронних органів, прийомам самозахисту тощо (фото Р.2 [122]).

Основною структурною одиницею Самооборони Майдану стала сотня, яка налічувала від 60 до 150 осіб. Чисельність осіб громадського об'єднання наприкінці грудня 2013 року не перевищувала 5 тис. добровольців [114], а вже в лютому 2014 року, згідно із заявою голови громадського руху А. Парубія (фото Р.1, Р.2 [101] додаток Р), становила близько 12 тис. [66], хоча в інших джерелах вказано, що по всій території України налічувалося близько 20 тис. осіб [30, с. 24–25]. Сотні самооборони створювали не лише в Києві під час Євромайдану, а й майже в усіх адміністративно-територіальних одиницях України. Зокрема на початку лютого 2014 року були створені й активно діяли сотні у Вінниці, Донецьку, Івано-Франківську, Львові, Одесі, Рівному, Тернополі, Черкасах, Чернівцях, Хмельницькому [97; 101; 129]. Поряд з цим на боці активістів Майдану брали активну участь рух “Автомайдан” та низка інших громадських об'єднань.

У ході Революції гідності учасники протестів переживали трагічні події. Протиправні дії представників правоохоронних органів і “тітушок” призвели до загибелі 107 осіб, відомих як “Небесна сотня” [89; 143]. Якби під час Євромайдану не діяли Самооборона Майдану і подібні інші об'єднання, то жертв серед учасників акцій, на думку багатьох громадських діячів, було б більше і прибічникам режиму В. Януковича вдалось би силовими заходами розігнати і придушити Революцію гідності.

Парламентська більшість із порушенням Регламенту Верховної Ради України терміново ухвалила 16 січня 2014 року низку “диктаторських законів”, які мали стати інструментом примусу населення до покори. У праці, виданій

Інститутом історії України НАН, проаналізовано зміст цих законів та розкрито їх антинародну суть [24, с. 565–566], а також зазначено, що їх ухвалення призвело до кризи всередині оточення режиму, збільшило кількість протестних акцій та учасників по всій Україні.

Зрештою тривала боротьба протестувальників привела до зміщення з поста Президента України В. Януковича і його втечі з країни в лютому 2014 року. Керівництво РФ такий неочікуваний розвиток подій в Україні не схвалювало. Президент В. Путін і його найближче оточення розуміли, що події, які відбувалися під час Революції гідності, зміщення режиму правління В. Януковича, прихід до управління нової, політично невідконтрольної Росії, україноцентричної еліти спричинили вихід України з орбіти їх впливу, перманентно вибудованого з часів появи Московського князівства аж до сучасної Росії. Щоб призупинити цей процес та повернути його у зворотному напрямку, Кремль ініціював приховану агресію проти України спочатку в АР Крим. 20 лютого 2014 року були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та дисперсне проникнення з Росії на територію України спеціально підготовлених фахівців у вигляді “туристів”, “добровольців”, “відпускників” для формування загонів “самооборони”, “народного ополчення” на ґрунті, заздалегідь підготовленому агентурними зусиллями, з проголошенням “сепаратистських” утворень створенням за короткий проміжок часу внутрішніх осередків напруженості і конфліктів. Цим РФ віроломно розпочала збройну агресію проти України [104]. 1 березня 2014 року Державна Дума Росії ухвалила рішення про дозвіл застосування особового складу військового контингенту збройних сил РФ для захисту громадян РФ на території України, зокрема в АР Крим [109; 110].

Відомий науковець Г. Перепилиця “Україна – Росія: війна в умовах співіснування” розглянув низку причин відсутності збройного спротиву російській анексії Криму з боку українських військовослужбовців та правоохоронних органів, виявив їхню психологічну нездатність застосувати

зброю проти російських військовослужбовців. Цими причинами дослідник визначив: наявність великої частки місцевих військовослужбовців-контрактників і працівників правоохоронних органів коріння, яких знаходиться в Росії; підтримку російської агресії одурманеним місцевим населенням, яке не сприймало Майдан; зраду, “самоусунення” високопосадовців силових структур держави, а також наявність серед них осіб, завербованих спецслужбами Росії, або самих її агентів, які в роки президентства В. Януковича реалізовували плани Кремля з дезорганізації системи воєнно-політичного керівництва держави, приведення в небоєздатний стан сил та засобів ЗС України, ІВФ та ПрО тощо [101, с. 503].

Подальший перебіг подій в АР Крим показав, хоча війська РФ, замасковані під “зелених чоловічків”, і “самооборона” створена із завезених “козачків” і місцевих колабораціоністів, майже не застосовували зброю, однак після анексії півострова зі слів О.Турчинова від 10 квітня 2017 року в газеті “Українська правда” не повернулося на материкову Україну 24 тис. 182 українських військовослужбовців та правоохоронців, тобто 83,3 % від загальної чисельності представників силових структур (повні відомості наведені у додатку II), щодо яких були відкриті кримінальні впровадження за фактом зради присязі на вірність українському народові та дезертирства [54].

У ході розгляду зрадництва та слабкодухості особливої уваги заслуговують дії представників вищого військово-політичного керівництва України, тому що їх рішення могли суттєво вплинути на процес опору російському агресорові. Так, 22 лютого 2014 року підрозділ “Беркут” АР Крим у повному складі повернувся на місце дислокації з Києва, де відзначився ворожим ставленням до учасників Євро майдану. Його зустріли севастопольці з квітами та вигуками: “Молодці”, “Слава “Беркуту”. Підрозділ пізніше підтримав діяльність “зелених чоловічків” з анексії півострова Крим Російською Федерацією [7; 73]. З усього особового складу підрозділу “Беркут” Головного управління МВС України в Луганській області вірним присязі

залишився лише один офіцер – підполковник міліції Олександр Куцепенко [30, с. 85–86].

За спогадами Юрія Берези, народного депутата України VIII скликання та командира добровольчого формування “Дніпро-1” МВС, на початку АТО деякі військовослужбовці військових частин Високомобільних десантних військ ЗС України відмовлялися виконувати конституційний обов’язок. У пункті постійної дислокації однієї з цих частин Ю. Береза бачив, що в особистих машинах офіцерів частини були фотографії Путіна та “георгіївські” стрічки [30, с. 186-187].

Красномовними є факти самоусунення, ухилення від прийняття рішень або спроби перекладання відповідальності вищими військовими посадовими особами України. Командувач ВМС ЗС України віце-адмірал С. Гайдук в інтерв’ю “Українській правді” від 10 квітня 2017 року заявив, що на кінець лютого 2014 року тимчасово виконуючий обов’язки командувача ВМС ЗС України віце-адмірал С. Єлісеєв спільно з начальником штабу – першим заступником командувача ВМС ЗС України контр-адміралом Д. Шакурою через загострення політичної ситуації в АР Крим і небажання брати на себе відповідальність подали рапорти з вимогою звільнення в запас, а з 28 лютого проходили медичну комісію в госпіталі для звільнення зі ЗС України. Надалі вони перейшли на військову службу у збройні сили РФ. За їх зраду українською прокуратурою щодо них відкрила кримінальні справи за фактом дезертирства, у період з 1 березня 2014 на 1 вересня 2017 року не менше 800 вироків стосовно дезертирства було винесено судами України [40].

Необхідно зазначити, що з початку березня військовослужбовці, які перебували в АР Крим, очікували наказу Верховного Головнокомандувача України про початок бойових дій, проте такий наказ не надійшов, а в.о. Президента України О. Турчинов дав протокольне доручення в разі захоплення військових частин та об’єктів ЗС України, інших військових формувань і правоохоронних органів, а також у випадку загрози життю наших військовослужбовців та представників правоохоронних органів застосовувати

зброю згідно зі Статутами ЗС України. Після цього вище військове керівництво порекомендувало командирам військових частин використовувати зброю лише у випадках, передбачених Статутом гарнізонної та вартової служби.

5 березня 2014 року на ранковому засіданні Верховної Ради адмірал І. Тенюх, який займав посаду в.о. Міністра оборони України, внаслідок вчиненого напередодні тиску від депутатів Верховної Ради у вигляді звинувачень у дезінформації керівництва держави про стан в АР Крим, сам подав у відставку.

Після оголошення в Україні початку проведення Антитерористичної операції вранці 16 квітня 2014 року в місті Краматорську Донецької області поблизу залізничної станції Пчолкіно представники місцевого населення, які були прибічниками “російського світу” та екстремісти перешкоджали руху військової техніки 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, а потім заблокував її. Для розблокування військової колони досить швидко прибув командувач Високомобільних десантних військ Збройних Сил України полковник Олександр Швець для перемовин із мітингувальниками.

Очевидець подій Інна Золотухіна, професійна журналістка, описала цей випадок у своїй книзі. Вона пригадує, що після прибуття полковника Швеця ввечері з’явилися озброєні невідомі, які провели з ним перемовини. Як свідчить Золотухіна, один із невідомих звернувся до бійців-десантників: “Здаєте боєприпаси Швецю, він віддає їх нам, і дуйте в Дніпро!” (переклад – Ю.С.) [53 с. 64]. Після виконання вимог бойовиків 16 од. техніки та беззброєних військовослужбовців 25 *ондбр* розблокували та відпустили. Полковника О. Швеця спільно з ще одним офіцером та контрактником ЗС України утримували як заручників, щоб десантники не застосовували зброю проти бойовиків та їх спільників серед місцевого населення. 17 квітня 2014 рік по обіді бойовики їх звільнили [39].

Отже, відсутність у вищого військово-політичного керівництва України рішучості у прийнятті рішень про застосування зброї для захисту територіальної цілісності держави на той час гнітюче вплинуло на

військовослужбовців та працівників правоохоронних структур, сформувало у них відчуття невизначеності щодо майбутнього.

Більшість військовослужбовців і правоохоронців Донецького регіону та Криму були вихідцями із місцевого населення або ж мали соціальні зв'язки, які пов'язували їх з регіоном, а населення цих територій історично себе ототожнювало або традиційно пов'язувало із “російським світом”. Не дивно, що вони підпадали під вплив більшості, і, як наслідок, поділяли їх місцеві цінності, що надалі призводило до зрад або ухиляння від виконання службових обов'язків.

За часів президентства В. Януковича на ключових посадах у секторі безпеки (МО України, СБУ, ДК “Укроборонпром”) перебували люди з відверто проросійськими поглядами, а окремі їх дії були спрямовані на знищення оборонного потенціалу України. Колишнього голову СБУ О. Якименка підозрюють у державній зраді: із 25 лютого 2014 року його прізвище фігурує в переліку, який Верховна Рада України подала до міжнародного трибуналу щодо встановлення винних у скоєнні злочинів проти людяності та притягнення до кримінальної відповідальності. Його місцезнаходження не встановлено, але є підозра про переховування в Росії, адже у січні 2014 року він наказав усі особові справи на військовослужбовців та працівників СБУ зібрати та відправив на зберігання до міст Сімферополь та Донецьк. За часів режиму Януковича в Донецькій, Луганській областях і автономній республіці Крим (далі – АР Крим) особовий склад СБУ комплектували переважно із вихідців Донбасу, які зарекомендували себе прибічниками антиукраїнських поглядів. Зброю, яку мала використовувати СБУ під час ведення АТО, вивезли на зберігання в обласні управління СБУ в Сімферополь і Донецьк. Це відбулося ще до проведення європейського чемпіонату з футболу в Україні “Євро-2012”. Після проведення чемпіонату її так і не повернули [30, с.15].

У підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) теж працювали чимало зрадників. Колишній міністр внутрішніх справ України В. Захарченко, якого правоохоронці розшукують за організацію розгону

протестувальників Євромайдану 30 листопада 2013 року, працює після втечі з України експертом у комітеті Держдуми РФ з питань власності [38]. Після Революції гідності серед працівників МВС було проведено чистку та люстрацію за звинуваченням у зраді присяги, національних інтересів та прояви корупційних діянь. За словами З. Шкіряка, було звільнено близько 38 тис. співробітників [30, с.509].

З 2010 до 2014 року найвищі керівні посади у ЗС України посідали особи, які не розглядали формування армії як ключовий напрям своєї діяльності. Так, Д. Саламатін, за оцінками фахівців, “обезкровив армію”, знищив кадри, які готували протягом десятиліть. Таку ж політику продовжив П. Лебедев. Згідно з розробленою за часів Д. Саламатіна Концепцією реформування і розвитку ЗС України на період до 2017 року, яку ретельно впроваджував його наступник, серед особового складу командування ПС ЗС України не стало офіцерів, які мали фахову підготовку в галузі зенітно-ракетних військ, тощо. Низку подібних “досягнень” наведено в матеріалах дослідження, підготовленого до парламентських слухань у Верховній Раді України на тему: “Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання” у липні 2014 року. Тимчасовий виконувач обов’язків Міністра оборони України І. Руснак 23 липня 2014 року під час цих слухань зазначив: “...стан обороноздатності держави не забезпечує в повному обсязі нейтралізації існуючих загроз...” [93, с. 10].

Відповідно до концепції військового будівництва передбачалося, що після завершення її реалізації перспективна модель Збройні Сили матимуть загальну чисельність до 122 тис., з них у військових частинах, які виконують бойові завдання, планували залишити 65 тис. військовослужбовців. Цей процес був обґрунтований послабленням міжнародної напруженості, зменшенням чисельності збройних сил у суміжних з Україною державах та начебто миролубною політикою Росії. Станом на 2013 рік чисельність особового складу ЗС України становила 182 тис. осіб, з яких лише 70 тис. служили у бойових частинах, решта – в частинах забезпечення. Така чисельність не могла

забезпечувати виконання бойових завдань, а як позитивний показник керівництво Міністерства оборони висувало лише економію коштів. Зокрема, у пресі МО України зазначалося, що тільки “оптимізація” військкоматів дасть щорічну економію коштів до 350 млн гривень для спрямування їх на вирішення соціальних проблем військовослужбовців [117].

Керівництво країни офіційно звернулося до уряду РФ щодо призупинення агресії та виведення військ із території України. Однак це не посприяло вирішенню проблеми, навпаки – агресор посилив натиск. 17 квітня 2014 року Президент РФ В. Путін проголосив: “Немає на Сході України ніяких російських підрозділів. Немає ні спеціальних служб, немає інструкторів. Це все місцеві громадяни” (переклад – Ю.С.) [109].

РФ безпосередньо та опосередковано втручалася у внутрішню політику України. 14 липня 2014 року голова федеральної міграційної служби Росії дав вказівку дозволити громадянам України продовжити термін безперервного перебування на території РФ з 90 до 270 діб під виглядом піклування про біженців з України [137], внаслідок цього громадянам України, які бажали уникнути мобілізації або виконання свого конституційного обов’язку, надали можливість переховуватися в Росії. За планами Кремля це мало спричинити зменшення надходження встановленої кількості людських мобілізаційних ресурсів, необхідних для ЗС України та інших військових формувань у той момент. Підтвердженням сказаному є судові рішення в оприлюдненій справі від 02.03.2015 № 725/494/15-к, відповідно до якої винесено вирок, передбачений ст. 408 ч. 1 КК України, стосовно військовослужбовця, мобілізованого на особливий період із Чернівецької області, який 13 липня 2014 року, щоб з метою ухилитися від військової служби, самовільно залишив військову частину та виїхав за кордон у м. Тольятті РФ, де перебував до 11 січня 2015 року [72].

Анексувавши АР Крим російське керівництво активізувало своє втручання у внутрішні справи України. Майже з перших днів березня 2014 року в південних та східних регіонах України активізували діяльність

різноманітні проросійські політичні сили, представники та агенти російських спецслужб з метою дестабілізації громадського порядку та відволікти увагу як української влади, так і світової від подій у Криму. Зі всіх регіонів, де російська влада проводила дестабілізацію, найбільш вдало вона відбувалася в Донецькій та Луганській областях. Уже 1 березня 2014 року в Донецьку розпочалися масові протести інспіровані Росією, на яких лунали заклики не визнавати зміни влади в Києві, ввести російські війська, вступати у місцеві ополчення. Тоді ж там був обраний “народний губернатор” Павло Губарев. Уперше 3 березня проросійські протестувальники захопили будівлю Донецької обласної державної адміністрації [88; 111]. Одночасно подібні сценарії розгорталися у Луганську та Харкові. 1 березня відбулися мітинги та спроби захоплення обласних державних адміністрацій, заклики вступати до різноманітних парамілітарних формувань, а 9 березня вибрано “губернатором Луганщини” О. Харитонова тощо [115; 142].

Ситуацію на сході України вдалося певним чином стабілізувати після арешту правоохоронними органами України самопроголошених губернаторів та деякого з їх поплічників [88; 115]. Дослідниця Л. Якубова стверджує, що російський уряд після унормотворення анексії півострова ініціювала реалізацію проекту “Новоросія” [151, с. 209]. Уже з 6 квітня 2014 року розпочалися нові масові вуличні протести на сході та півдні України і захоплення приміщень державних органів влади, правоохоронних органів. Місцеві представники правоохоронних органів у переважній більшості не перешкоджали протестувальникам. У Луганську та Донецьку серед мітингувальників з’явилася зброя. Із захоплених обласних адміністрацій Донецька, Луганська та Харкова було проголошено створення так звані народні республіки та призначені дати на проведення референдумів [111; 142]. Із заяви в.о. першого віце-прем’єра В. Яреми відомо, що з кінця лютого до початку квітня 2014 року в Україні було проведено 320 проросійських акцій, у яких брало участь 242 тис. осіб [147].

12 квітня 2014 року Слов’янську з’явилася озброєна російська диверсійна група, очолювана російським громадянином І. Гіркиним, яка захопила

приміщення місцевих органів влади, міліції та розпочала формувати з місцевих прибічників “російського світу” терористичне збройне формування. Майже одночасно подібні сценарії подій відбувалися за участі російських агентів в Краматорську, Красному Лимані, Красноармійську, Артемівську, Дружківці Донецької області [22].

В Україні, крім введення збройних сил РФ, виникла нова загроза, особливо гостро проявилася це на півдні та сході України, у вигляді тероризму та терористичних організацій та бездіяльності місцевих правоохоронних органів у боротьбі з ними, а в деяких випадках вони сприяли їм. Тому перед керівництвом держави постало завдання створити за малий проміжок часу такі міліцейські підрозділи, які будуть ефективно боротися з порушеннями громадського порядку, тероризмом і його проявами на сході та півдні України та укомплектовані особовим складом, який був вірний державі й уряду України.

З приводу подій весною 2014 року та необхідності держави в створенні у складі МВС добровольчих батальйонів Арсеній Аваков пригадував: “Події розвивалися стрімко ... Саме тоді і виникла ідея формування нових спецпідрозділів МВС – тільки з добровольців. Отже, і службовці, і міліціонери, які пішли в запас, і хлопці з Самооборони Майдану, і просто патріоти з “гражданки” – тільки на добровільній основі!” [30, с. 4].

Провідну роль у створенні та комплектуванні добровольцями різноманітних українських добровольчих формувань взяли участь ті політичні сили, які брали активну участь у Революції гідності та створили всеукраїнське добровільне громадське формування “Самооборона Майдану”, ГО “Правий сектор” не лише в Києві, а й в інших регіонах України.

Отже, передумовами, що безпосередньо вплинули на зародження та створення українських добровольчих формувань стали: імперська політика Росії, втручання її у внутрішню політику України; анексія АР Криму; збройна агресія на Сході України; бездіяльність структур сектору безпеки України щодо знешкодження проросійських політичних сил та перешкоджання їх

діяльності; неспроможність ЗС України, ІВФ та ПрО зупинити збройну агресію Росії проти України. Виникнення передумов та їх розвиток спонукали до виникнення у суспільстві українського добровольчого руху. Ініціативність державних органів влади стосовно виникнення з-поміж добровольців громадських та добровольчих формувань, а також наявність проукраїнських громадських об'єднань з досвідом їх створення та забезпечення сприяли появі українських добровольчих формувань.

2.2. Організаційно-правові засади створення українських добровольчих формувань

Специфіка організаційних та правових засад створення українських добровольчих формувань залежала від законодавчої бази, ставлення державних структур влади до ініціатив населення, а також участі політичних партій, громадських об'єднань та груп самоорганізованих громадян у комплектуванні їх людськими та матеріальними ресурсами. Розгляд української законодавчої бази, яка сприяла виникненню та створенню українських добровольчих формувань, розвінчує російський міф щодо незаконного їх створення, особливо тих, якими опікувався та надавав фінансово-матеріальну підтримку фінансовий український олігарх І. Коломойський та іншими підприємцями, які не бажали афішувати особисту допомогу добровольчим формуванням. Роздуті російськими ЗМІ і частково українськими, які користувалися інформацією із Росії [11]. Українці зібралися для захисту територіальної цілісності держави і збереження її суверенітету. Але це були такі формування як підрозділи *псмон* МВС – “Дніпро-1”, “Січ”, “Київська Русь”, “Азов”, “Золоті ворота”, “Луганськ-1” та “Шахтарськ”, добровольчі батальйони НГУ – ”Донбас”, 1-й резервний та 2-й резервний, батальйони територіальної оборони ЗС України – 11-й БТрО “Київська Русь”, 24-й БТрО “Айдар”, 34-й БТрО “Батьківщина”, 40-й БТрО “Кривбас”, 42-й БТрО “Рух Опору” тощо. Вони зібралися не для вчинення злочинів. Хоча є окремі випадки здійснені представниками добровольчих

формувань і грабежів, і розбоїв і зґвалтувань. Але це не є характерною ознакою цих підрозділів. Ці формування (“Шахтар”, “Торнадо”) стали відомі широкій громадськості завдяки російським ЗМІ, що діяли в Україні, які з метою дискредитації діяльності добровольчих формувань навішували на них бездоказові ярлики, зокрема “карателі”, “бандформування”, “націоналісти” [31; 84].

Похідними для створення добровольчих формувань ставали переважно громадські об’єднання. Процес формування громадських об’єднань досить повно розкритий у законі України “Про громадські об’єднання” [46], однак діяльність цих об’єднань стосується переважно сфери політики. У Законі України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” від 22 червня 2000 року № 1835-III унормовано процес створення громадських формувань на базі громадських об’єднань за добровільним принципом для участі в охороні громадського порядку, державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади. Дозволяли створювати громадські формування, які б сприяли посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров’я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Відповідно до ст. 14 закону особи–учасники цих формувань мають право застосовувати заходи фізичного впливу: спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони (сльозоточивої та дратівної дії).

Завдяки цьому закону патріотично налаштовані громадяни могли за сприяння представників місцевих органів самоврядування у стислий час об’єднуватися у формування з офіційним статусом та надавати допомогу на законних підставах. Вони діяли, як правило, переважно в межах територіальної громади, де були сформовані та почали виникати ще під час Євромайдану та Революції гідності (місцеві Самооборони), а з появою терористичних загроз в Україні з кінця лютого 2014 року – по всій її території. Особлива потреба в добровольчих формуваннях виникла в тих регіонах, де правоохоронні органи

співпрацювали з бойовиками, були прихильні до них або був розвинутий високий рівень корупції в їх лавах [6]. Станом на березень – квітень 2014 року такими регіонами були схід, південь та деякі центральні області України. Водночас у цих регіонах за сценарієм, подібним кримському, в центрі міста створювали проросійське містечко, учасники якого вимагали виборів “народного мера”, проведення регіонального референдуму про федералізацію чи вихід зі складу України та приєднання до РФ, закликами до захоплення будівель державних органів влади тощо.

Типовий приклад розвитку подій відбувся у м. Миколаєві, коли у ніч на 7 квітня 2014 року в м. Миколаєві близько 200 молодиків із георгіївськими стрічками, які виступали за федералізацію України, вчинили спробу захоплення приміщення обласної ради та облдержадміністрації. Однак з допомогою керівників та активу демократичних партійних організацій (Давида Макарьяна, Демиад Губського), місцевих депутатів, Самооборони Майдану, свідомих громадян, тодішньому керівництву області, правоохоронних органів та співробітникам міліції вдалося призупинити протиправні дії та ліквідувати наметове містечко, вилучити зброю, пляшки із запалювальною сумішшю, агітаційну літературу, російські прапори [37, с. 325–326].

Створені добровольчі формування спочатку захищали активістів та протестувальників Євромайдану від “тітушок” та “бійців” громадських організацій проросійського спрямування, які влаштовували безлади, залякували активістів Революції гідності, прибічників опозиції та влаштовували фізичні розправи над ними. Лідер харківської громадської організації “Оплот” Є. Жилін у січні 2014 року в засобах масової інформації зробив погрозливую заяву стосовно Революції гідності та її прибічників, які протестували в м. Києві: “Ми напевно зберемося, вийдемо разом із киянами та розтягнемо цей Майдан на шматочки”, і додав, що коли уряд та міліція не хочуть врегулювати ситуацію в Україні, то харківська організація власноруч може “навести порядок” [140]. Членами згаданої організації були переважно спортсмени, яких

працівники правоохоронних органів неодноразово помічали під час проведення протизаконних акцій.

Активісти проукраїнських територіальних громадських формувань самостійно, а інколи спільно з правоохоронцями охороняли державні адміністративні будівлі від захоплення російськими спецпризначенцями або найнятими ними місцевими жителями регіону. У м. Миколаїві місцеві органи державної влади спільно з керівництвом Головного управління МВС для недопущення порушень громадського порядку та провокацій, а також захоплення будівель органів влади під час святкування Дня Перемоги 9 травня 2014 року вперше залучили новостворений добровольчий батальйон “Миколаїв” до охорони громадського порядку, а разом з ним – місцеве громадське формування [37, с. 326].

У ряді випадках члени формувань самотужки повертали захоплені бойовиками російсько-терористичних військ органи та будівлі місцевої влади. Також спільно з правоохоронцями, а інколи й самостійно активісти брали участь у затриманні та ізоляції порушників громадського порядку та осіб, які вчиняли провокації серед місцевого населення або закликали до захоплення приміщень чи перешкоджали законній роботі державних органів. Сергій Янголенко, командир батальйону “Харків-1” пригадував, як у квітні 2014 року проукраїнські активісти були вимушені захищати в м. Харкові будівлю, де розташовувалися громадські організації (далі – ГО) “Просвіта” та “Патріот України”, від проросійських “тітушок” і російських спецпризначенців, які вирішили помститися активістам за охорону місцевих органів самоврядування та приміщень державної влади [30, с. 143; 10]. Були групи самоорганізованих громадян на Сході України, які не могли або не встигали зареєструватися в місцевих територіальних громадах, але намагалися чинити опір прибулим бойовикам з Росії та місцевим прибічникам “російського світу”. Із спогаду Віталія [63, с. 34–36], мешканця Донбасу, дізнаємося: “... наприкінці квітня – початку травня 2014 року в місті Донецьку проукраїнські ультраси, спортсмени, “качки” та колишні військові здійснювали партизанський опір без

зброї сепаратистам та заїжджим “браткам”. Іноді були непорозуміння: уже в процесі бійки розумієш, що зв’язалися зі своїми. ... Було в нашому середовищі й багато розмов про штурм будівлі ОДА, але свідчення про те, що у сепарів є вогнестріл, ці плани обрушили”.

Непоодинокі були випадки коли представники силових відомств на початку АТО зверталися до представників громадських формувань та українських добровольчих формувань, які були в районі проведення АТО, з проханням забезпечити безперешкодне переміщення техніки та особового складу через пікети мітингувальників організованих російськими спецслужбами і недопущення захоплення ними зброї. З цього приводу є спогад бійця І. Орел 24-го БТрО “Айдар” як 17 травня 2014 р. військові попросили допомогу в батальйону щоб провести техніку через Старобільськ, яку не пропускали проплачені мітингувальники. Для цього було відібрано та направлено групу бійців батальйону чисельністю 40 осіб, які мали з собою саморобні дерев’яні кийки і лише кілька автоматів. Більшість бійців ще не були оформлені на той час, так як батальйон формувався в районі проведення АТО і заодно виконував бойові завдання. Прибувши на місце пікетування провели заходи фізичного впливу відносно до мітингувальників та забезпечили безперешкодне переміщення військових [95, с. 9].

З часом територіально-громадські формування стали основою для майбутніх українських добровольчих формувань, найвідомішими серед них є батальйони “Донбас”, “Дніпро-1”, “Київська Русь”, “Азов”.

Доречно зауважити, що частина місцевих органів самоврядування на Сході України, які не сприймали новостворений уряд та активістів Євромайдану ще під час Революції гідності, та, як показали подальші події, співпрацювали з російськими спецслужбами, в лютому, а особливо після втечі В. Януковича, використали українське законодавство та сформували з-поміж місцевих ошуканих мешканців територіальні загони самооборони чи так звані народні дружини. Зокрема 28 лютого 2014 року на сторінках місцевої газети “Время” було опубліковано звернення депутатів Луганської обласної і міської

рад до луганчан щодо активного створення у своїх територіальних громадах громадських формувань з охорони громадського порядку [51]. Місцеві правоохоронні органи на шпальтах місцевої преси проводили роз'яснювальну роботу, щоб зацікавлені читачі знали про порядок створення легальних територіальних загонів самооборони та осередки куди їм необхідно звертатися за допомогою, а також запрошували приєднуватися до вже сформованих загонів [128].

Громадські територіальні формування, які виникали на сході України не без участі агентів “російського світу”, мали продемонструвати всім, особливо країнам Заходу, що опір, який виник серед громадян на Сході України до нової влади, діє на законних підставах. Вони переважно не допускали на територію громад представників та активістів громадських політичних сил, які брали участь у Революції гідності, щоб ті не проводили різноманітні просвітницькі акції з місцевою громадою, а також перешкоджали переміщенню військових та їхньої техніки [95, с. 9].

Таким типовим формуванням, яке підтримувало терористів та вчиняло терористичні акції є харківська громадська організація “Оплот”. На її лідера в Україні було відкрито два кримінальних провадження, які передбачені ч. 1 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) та ч. 1, 2 ст. 258-5 (фінансування тероризму) Кримінального кодексу України. Під час слідства було встановлено, що голова “Оплоту” закликав до порушення суверенітету України, пропагандував війну або насилля, публічно закликав до вчинення терористичного акту для повалення чинної влади, через мережу конвертаційних центрів фінансував терористичні угруповання [132].

З часом прибічники ідеології “російського світу” і так званої Новоросії мобілізовані таким чином до складу громадських формувань поповнили так звані народні ополчення, ряди терористичних організацій, а надалі на їх основі за участю російських фахівців було створено 1-й та 2-й армійські корпуси терористичних організацій Донецької народної республіки та Луганської народної республіки.

У ст. 5 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” передбачено, що у разі потреби будь-який громадянин України за його згодою, не перебуваючи у складі суб’єктів АТО, може бути залучений до участі в антитерористичній операції відповідно до рішення керівництва АТО [43]. З цього зрозуміло, на якій підставі бійці добровольчих формувань, зокрема громадська організація “Правий сектор” та її силове відгалуження ДУК брали участь в АТО. Тим паче їх очільник Д. Ярош в інтерв’ю з цього приводу зазначив, що бійці діють у районі АТО, не порушуючи наказів та вимог керівництва АТО та погоджуючи з ними свої дії [70].

На законодавчому рівні для бійців українських добровольчих формувань, які не перебували у складі силових структур СБОУ та брали участь в АТО або її забезпечені, не передбачався соціальний захист такий самий, як і для військовослужбовців та правоохоронців, що брали участь в АТО [123]. Зокрема, це стосується і бійців ДУК, яких станом на 19.04.2018 загинуло 67, а 22 сім’ї не отримала статус учасників бойових дій, а з 43 бійців, які отримала каліцтва у боях, лише 30 – отримали статус інваліда війни (див. додаток С).

Місцеві органи самоврядування західних областей України починаючи з жовтня 2015 року були першими серед тих хто ухвалив рішення про надання таким бійцям соціальних гарантій та пільг, як і для учасників АТО. Такі рішення діяли лише на територіях, де поширювалася влада місцевого органу самоврядування. 9 жовтня 2015 року Івано-Франківська обласна рада першою ухвалила рішення про визнання бійців добровольчих формувань, які не увійшли до складу ЗС України, НГУ та МВС, учасниками бойових дій. Наступною була Тернопільська обласна рада з подібним рішенням від 31 травня 2016 року. З часом під тиском та на вимогу громадськості місцеві органи самоврядування інших регіонів України ухвалювали подібні рішення. Загалом у період з жовтня 2015 року до червня 2017 року 20 обласних рад ухвалили рішення про визнання бійців добровольчих батальйонів учасниками бойових дій [144]. Крім обласних рад, 1 червня 2017 року рішенням Київської міської ради бійців українських добровольчих формувань (батальйонів)

визнано учасниками бойових дій. Після внесення певних поправок і доповнень з 13 березня 2018 року рішення набуло чинності [62].

Майже з перших днів АТО держава виявляла турботу про військовослужбовців, правоохоронців, бійців українських добровольчих формувань у складі ЗС України, НГУ і МВС та членів їхніх сімей. Протягом 2014 та 2015 років законодавча та виконавча влада ухвалили низку нових законів, доповнень і змін до чинних законів України, а також інших нормативно-правових актів, які поліпшували захист бійців та умови проходження служби. Тим самим держава створювала привабливі умови для добровольців щодо захисту країни від ворога у складі структур сил безпеки та оборони України, які визначені в п. 4 ст. 17 загальних положень нормативно-правового акту [136].

Організаційно українські добровольчі формування складала чотири основних різновиди збройних формувань: батальйони територіальної оборони, *птсмон*, резервні батальйони НГУ і власне добровольчі формування, які не увійшли до складу ЗС України, інших військових формувань та правоохоронних органів, що мали ознаки, які відрізняли їх від регулярних підрозділів та частин силових відомств. Одна з таких ознак – добровільність комплектування бійцями. Проте більш показовою була така комплексна ознака, як іррегулярність українських добровольчих формувань, що містила елементи тимчасовості їх функціонування, створення за участі політичних партій та громадських організацій, забезпечення одягом, продовольством, паливно-мастильними матеріалами, технікою тощо за рахунок місцевих ресурсів під час формування. Досвід показує, що особливими були і завдання цих формування.

Організаційною основою для створення батальйонів територіальної оборони та визначення кола їх основних завдань були Закон України “Про оборону України” [49] та Указ Президента України “Про затвердження Положення про територіальну оборону України” від 2 вересня 2013 року № 471/2013. Їх створення передбачалося в особливий період чинним мобілізаційним планом, затверджений мобілізаційним управлінням

Генерального штабу ЗС України. Відповідно до ст. 18 закону “Про оборону України” головними завданнями системи територіальної оборони в особливий період, а також створених для її забезпечення батальйонів територіальної оборони є: охорона та захист державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорона та оборона важливих об’єктів і комунікацій; боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; підтримання правового режиму воєнного стану.

Як видно із завдань батальйони територіальної оборони передбачалось застосовувати лише як допоміжні для ЗС України, охорони об’єктів та боротьби з НЗФ противника тощо. Відповідно і організаційно-штатна структура для всіх їх передбачала дві стрілецькі роти та роту охорони. Однак події літом 2014 року на Сході України продемонстрували, що особовий склад деяких БТрО виявив себе здатний вести штурмові дії не зважаючи на те, що не мав відповідного озброєння тощо. Відповідні зміни були внесені до штатів деяких батальйонів. Так на початку осені 2014 року в 11 БТрО “Київська Русь”, 17 БТрО “Кіровоград”, 24 БТрО “Айдар”, 40 БТрО “Кривбас”, 42 БТрО “Рух Опору” [13; 57; 120] були вже штурмові роти. У 37 БТрО, який створений відповідно до Директиви Генерального штабу ЗС України у вересні 2014 році, було одразу передбачено в штаті штурмову роту [127]. А 24-й БТрО “Айдар” у вересні 2014 року був переформатований та визначений як штурмовий (24-й окремий штурмовий батальйон “Айдар”) [80].

На основі аналізу відкритих джерел встановлено, що з дотриманням зазначених законів в Україні було сформовано 32-а батальйони територіальної оборони станом на кінець жовтня 2014 року (додаток В). Хоча серед джерел та в науковій літературі зустрічаються інші дані. Так в колективній монографії [23] зазначено, що їх було сформовано 43. У статті [125] Степанковської Я. подана кількість станом на вересень 2014 року – 44. Однак дисертант вважає,

що такі дані не відповідають дійсності та є помилковими. Зауважимо, що у ЗМІ України представники Харківської обласної державної адміністрації у жовтні 2014 року анонсували, що отримали дозвіл від керівництва Міністерства оборони України про формування в Харківській області ще одного БТрО за номером 44-й в штаті якого передбачалися 10 танків [131]. Однак його так і не створили. У статті Ю. Бутусов [9], яка опублікована 29 серпня 2014 року, зазначає, що підписано наказів на створення 31-го батальйона територіальної оборони.

Правовою підставою створення та функціонування підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення був Закон України “Про міліцію” [47]. Відповідно до ч. 2 ст. 7 цього Закону для забезпечення громадського порядку на об’єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, МВС України може створювати спеціальні підрозділи міліції. 13 квітня 2014 року міністр МВС А. Аваков заявив про прийняття рішення щодо створення в кожному регіоні України при обласних головних управліннях МВС *пнсмоп* на основі громадських формувань з дотриманням принципу добровільності [1]. Майже одразу міністром було видано низку наказів стосовно створення підрозділів при обласних Головних управлінь МВС. Зокрема формування батальйону “Миколаїв” у Миколаївській області розпочалося з виданням Міністром внутрішніх справ України наказу “Про створення підрозділів патрульної служби особливого призначення” від 17 квітня 2014 року № 367 [37, с. 324]. Батальйону “Чернігів” у Чернігівській області з виданням наказу “Про створення підрозділів патрульної служби особливого призначення” від 16 квітня 2014 року № 355 [29, с. 296]. Станом на січень 2015 року було створено 38 підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення [30, с. 425].

Відповідно до своїх функціональних повноважень підрозділи виконували такі завдання: запобігання, виявлення та припинення адміністративних і кримінальних правопорушень; забезпечення публічної безпеки і порядку під

час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів; забезпечення безпеки взятих під захист осіб, членів їх сімей, охорона адміністративних, державних будівель та інших об'єктів на підставах та в порядку, визначених законодавством України; участь в антитерористичних операціях, що проводяться відповідно до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [84].

У книгах [5, с. 175; 29, с. 298] автори запропонували, на основі проведеного аналізу досвіду участі українських добровольчих формувань у складі МВС в районі проведення АТО, встановити три періоду, для кожного з них характерні реальні завдання, що виконували добровольчі підрозділи в зоні АТО.

Під час першого періоду з 14 червня до 25 серпня 2014 року підрозділи міліції спеціального призначення в районі проведення АТО виконували такі завдання: забезпечення законності; захист органів державної влади України та важливих об'єктів на звільнених територіях; зачистка визначених районів від НЗФ і кримінальних угруповань, окремих бандитів та злочинців; підтримка регіональних підрозділів МВС, ведення фільтраційної роботи, підтримання встановленого адміністративно-пропускного режиму на блокпостах та поблизу них; участь в оперативно-пошуковій роботі у взаємодії з іншими підрозділами МВС України щодо розшуку та затримання установлених членів НЗФ, інших злочинців [5, с. 181; 29, с. 302].

Однак винятки, коли після невдалої спроби визволення населеного пункту Ілловайська від бойовиків силами ЗС України 5 серпня 2014 року у Дніпропетровську за головуванням заступника голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Г. Корбана проведено зустріч командирів добровольчих батальйонів “Азов”, “Шахтерск”, “Дніпро-1”, “Донбас”. На зустрічі був присутній керівник сектору генерал-лейтенант Р. Хомчак, який охарактеризував обстановку в Ілловайську. На ній обговорили участь батальйонів спільно з силами сектору щодо визволення Ілловайська та взаємодії між ними. У подальшому Г. Корбан посприяв щоб українські

добровольчі формування МВС взяли участь у штурмі та зачистці Ілловайська від бойовиків [80, с. 116]. У цих боях взяли участь також батальйони “Херсон”, “Світязь”, “Івано-Франківськ”, “Миротворець” [78, с. 116]. Добровольчі батальйони дуже швидко приєдналися до боїв за Ілловайськ. Не дивлячись на шалений опір, який здійснив противник, місто Ілловайськ, як сповістила РНБО України від 20 серпня 2014 року, звільнено від бойовиків та знаходиться під контролем сил АТО.

Масштабне приховане та проникнення в кінці серпня 2014 року в окремі райони Донецької та Луганської областей регулярних частин збройних сил РФ суттєво вплинуло на зміну завдань *посмоп* МВС, що брали участь в АТО. Так під час другого періоду з 26 серпня 2014 року до кінця лютого 2015 року добровольчі формування МВС почали виконувати завдання у взаємодії зі ЗС України та НГУ зі стабілізації лінії зіткнення, тобто займали позиції, вели бойові дії поруч з підрозділами та частинами ЗС України і НГУ та виконували такі завдання: брали участь у бойових діях проти російських агресорів (фактично у ролі “легкої піхоти”); контролювали, охороняли та обороняли стики у бойових порядках першої лінії військ; охороняли особливо важливі державні об’єкти, комунікації та об’єкти інфраструктури; вели тактичну розвідку в районах відповідальності (у тому числі із застосуванням безпілотних літальних апаратів, інших технічних засобів); зачищали важкодоступні і віддалені території та райони; у взаємодії з підрозділами ЗС України мінували мости і мостові переходи, забезпечували охорону й оборону діючих переправ; вели розвідку і дорозвідку місцевості в інтересах забезпечення власних службово-бойових дій та взаємодії з частинами і підрозділами ЗС України; вели оперативно-пошукові та службово-бойові дії із виявлення позиційних районів і знищення “блукаючих” реактивних систем залпового вогню та мінометів противника, локалізували і знищували диверсійно-розвідувальні та снайперські групи; вели пошуково-рятувальні дії [5, с. 182; 29, с. 303].

У третій період з моменту завершення стабілізації лінії зіткнення українські добровольчі формування зі складу МВС у лютому 2015 року

виконували вже такі завдання: блокують кризовий район; ведуть боротьбу з диверсійно-розвідувальними групами та НЗФ; протидіють незаконному вивезенню із району проведення АТО озброєння та боєприпасів, вибухових речовин; забезпечують правопорядок у звільнених від сепаратистів населених пунктах; підтримують підрозділи Збройних Сил України та Національної гвардії України; розшукують і затримують осіб, підозрюваних у вчиненні терористичних актів та причетності до сепаратистських рухів; охороняють та обороняють об'єкти державного і місцевого значення; забезпечують безпеку громадян та охороняють виборчі дільниці під час проведення виборів Президента України та народних депутатів України [5, с. 183; 29, с. 304].

Для створення резервних батальйонів НГУ застосовувався Закон України “Про Національну гвардію України” [48]. Основними завданнями НГУ визначено і відповідно покладено на резервні батальйони: забезпечення захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; вжиття заходів, спрямованих на запобігання, виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень; забезпечення охорони об'єктів, які охороняє НГУ, охорона бази матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України; вжиття заходів для припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій; взяття участі в антитерористичних операціях; вжиття заходів із затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального злочину, осіб, які втекли з місць позбавлення волі, дезертирів; надання допомоги у ліквідації наслідків природних і техногенних, екологічних катастроф; взяття участі у заходах, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також у заходах із недопущення масового переходу державного кордону з територій суміжних держав; взяття участі у відновленні конституційного правопорядку, порушеного при спробах захоплення державної

влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, а також у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, порушеної внаслідок вчинення протиправних дій, у тому числі на основі міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів; підтримання або відновлювання правопорядку в районах виникнення особливо важких техногенних та природних надзвичайних ситуацій (стихійних лих, катастроф, великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотії і т. д.), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; розблокування або припинення протиправних дій у разі захоплення важливих об'єктів або місцевостей, які загрожують безпеці громадян і порушують нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; ведення бойових дій в разі збройного конфлікту чи загрози нападу на Україну; виконання завдань територіальної оборони; виконання заходів правового режиму воєнного стану.

На кінець листопада 2014 року у складі НГУ перебували такі українських добровольчі формування: 1-й батальйон оперативного призначення НГУ ім. генерала Кульчицького (утворений у липні 2014 року в наслідок реорганізації та об'єднання 1-го та 2-го резервних батальйонів), 2-й батальйон спеціального призначення (колишній 3-й резервний батальйон) НГУ “Донбас”, 4-й батальйон оперативного призначення НГУ “Крук” та Окремий загін спеціального призначення “Азов” (11 листопада 2014 року переведено наказом міністра МВС до НГУ) [3, с. 13; 34; 35]. Отже всього в НГУ було 4 підрозділу.

До організації українських добровольчих формувань долучилися різні суб'єкти. На основі вивченого масиву літератури, дотичної до теми дослідження, умовно розподілимо добровольчі формування на дві групи залежно від організаторів їх створення: перша – утворені центральними державними органами влади у складі ЗС України, МВС, НГУ спільно з проукраїнськими партіями, громадськими об'єднаннями, місцевими державними органами та органами самоврядування; другі – утворені самостійно проукраїнськи налаштованими партіями, громадськими

об'єднаннями та за кошти благодійників України чи самоорганізовані з-поміж небайдужих громадян, або утворені політичними партіями чи громадськими об'єднаннями для безпосередньої участі в антитерористичній операції.

Необхідно зауважити, що відповідно до ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України “Про політичні партії в Україні” політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань [71; 50]. У ст. 22 Закону України “Про політичні партії в Україні” зазначено, що за утворення воєнізованих формувань причетних посадових осіб і громадян притягають до дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності згідно з законами України, а грань між добровольчими та воєнізованими формуваннями досить тонка. Однак відмінність полягає в тому, що держава в той час перебувала у критичному стані та потребувала допомоги, і метою утворення українських добровольчих формувань був захист територіальної цілісності країни, державних органів влади та населення від дій терористів та російської агресії. Необхідно розуміти, що утворення політичними партіями та громадськими організаціями українських добровольчих формувань означає, що суб'єкти політики брали на себе провідну роль в організації роботи із добору на добровільних засадах потенційних кадрів зі своїх членів чи прихильників для захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, згуртування їх та надання необхідної фінансово-матеріальної підтримки цим формуванням. Також ці політичні сили активно проводили у суспільстві інформаційно-пропагандистську роботу щодо необхідності захисту країни від ворога.

Серед всеукраїнських політичних сил можна виокремити низку політичних партій, які виявили активність стосовно захисту країни. Так, партія Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина” (очільник – Юлія Тимошенко) оголосила про створення 15 квітня 2014 року “Руху опору” та на основі офісів партії у Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях розгорнуто мобілізаційні пункти, в яких приймали бажуючих протистояти агресії Росії [113], а також активно брала участь у діяльності Штабу національного захисту

Дніпропетровської області. Зокрема у Дніпропетровську було створено громадське формування “Полк національного захисту”, члени його поповнили *посмоп* – “Дніпро-1”, “Луганськ-1” [2], батальйони територіальної оборони – 20-й БТрО, 34-й БТрО “Батьківщина”, 37-й БТрО, 42-й БТрО “Рух опору”. Партія “Народний фронт” (очільник – Арсеній Яценюк) опікувалася створенням батальйонів у складі МВС “Київ-1”, “Артемівськ”. Радикальна партія Олега Ляшка заснувала батальйон “Україна”, який надалі увійшов до складу МВС як батальйон “Шахтарськ” [1] (див. додатки В, Г, Д, М).

Організація УНА–УНСО, очолювана Д. Ярошем, після перейменування в березні 2014 року у “Правий сектор” спільно з громадським рухом “Правий сектор” розбудовувала Добровольчий український корпус як силове відгалуження громадського руху. На думку Провідника ДУК та його прибічників, Корпус сформований та діє відповідно до Конституції України, а саме з дотриманням вимоги ст. 65, в якій визначено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України [69].

Провідник Національно-визвольного руху “Правий сектор” Дмитро Ярош 15 липня 2014 року через засоби масової інформації проголосив про створення ДУК [52]. Фактично днем створення вважається 17 липня 2014 року, коли на сайті “Правого сектора” були опубліковані перші накази ДУК “Загальні положення про створення Добровольчого українського корпусу “Правий сектор” [33; 42]. Як надалі показав досвід, серед його бійців були не лише активісти політичних формацій, які заснували “Правий сектор” (див. додаток Т), а й громадяни України і навіть іноземці, які виявили бажання протистояти агресії Росії та її поплічникам серед місцевого населення на Сході України. Загони ДУК не мають сталої штатної структури, хоча їх називають батальйонами, ротами, склад яких переважно змінний, оскільки туди їдуть воювати люди, які не можуть прийти на військову службу на тривалий час [148].

Основними громадськими об'єднаннями в Україні, які активно взялися за створення добровольчих формувань, були: Соціал-Національна Асамблея, “Патріот України” (в обох провідник – Андрій Білецький), а також “Автомайдан”, активісти яких поповнили батальйон “Азов” у травні 2014 року [30, с. 418], а кістяком його став заснований у квітні цього ж року партизанський загін “Чорного корпусу” для визволення Сходу України від агресора, ініціатором виникнення та організатором був той самий А. Білецький [41; 107, с. 2]; всеукраїнський громадський рух “Самооборона Майдану” (керівник – Андрій Парубій) представники якого стали основою низки добровольчих формувань, резервних батальйонів НГУ, 24-го БТрО “Айдар”, 25-го БТрО “Київська Русь”, батальйону *псмон* “Львів” та інших. Крім цього, на місцях активну участь брали місцеві громадські об'єднання: афганців, колишніх працівників правоохоронних органів, рибалок, мисливців, футбольних фанів, страйкболістів тощо [30, с. 169].

Отже, особливістю організаційно-правових засад становлення українських добровольчих формувань була їх регламентованість. У попередні роки була опрацьована і набула чинності законодавча та нормативно-правова база, яка регулювала організаційні засади їх заснування.

В усі часи у війську чи озброєному загоні важливою була наявність людей, без них навіть у наш високотехнологічний час неможливі бойові дії. Належне місце в організації створення добровольчих формувань посідає комплектування людьми, а також їх підготовка до виконання завдань, розвиток у них вмінь та навичок виконання завдань у бою. Порядок добору та прийняття на службу у військовому резерві, строки, умови та порядок її проходження, а також підстави і порядок звільнення зі служби визначаються Законом України “Про військовий обов’язок і військову службу” та Положенням про проходження громадянами України служби у військовому резерві НГУ, затвердженими Президентом України [44; 134]. Громадяни України з дотриманням принципу добровільності проходять службу у військовому резерві НГУ, складають військову присягу на вірність Українському народу,

під час виконання обов'язків служби носять військову форму одягу, їм довічно встановлюються законом військові звання. Українські добровольчі формування, що входять до складу НГУ, комплектувалися резервістами НГУ відповідно до ст. 1, 9 Закону України “Про Національну гвардію України”.

Таким чином, порядок комплектування добровольцями підрозділів НГУ був законодавчо визначений. Перше українське добровольче формування було створено у цьому відомстві. Члени Самооборони Майдану стали першими добровольцями, які в березні 2014 року виявили бажання приєднатися до НГУ. 15 березня 2014 року 570 добровольців-активістів Самооборони записалися резервістами до НГУ [26]. Більшість з них було майже відразу організовано доставлено з Євромайдану до місця формування 1-го резервного батальйону – село Нові Петрівці Київської області, а пізніше сформовано і 2-й резервний батальйон [30, с. 8]. Особливість резервних батальйонів полягає в тому, що після виконання завдань резервістів, які добровільно згодилися служити, могли розпустити по домівках.

Комплектування батальйонів територіальної оборони особовим складу покладалося на військові комісаріати, однак їх діяльність, як показала практика, переважно не можна оцінити позитивно. Також батальйони могли поповнюватися добровольцями, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом чи призивалися за мобілізацією або служили у військовому резерві. Саме комплектування відбувалося з дотриманням вимог Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу”, “Положення про проходження громадянами військової служби у Збройних Силах України”, затвердженого Указом Президента України, наказу Міністра оборони України “Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України” [44; 86; 133].

По всій Україні чимало охочих захищати країну зверталися до військкоматів, де уточнювали свої персональні дані та записувалися добровольцями, щоб у разі потреби їх негайно призывали [56; 81; 123, с. 146]. З

цього приводу влучно висловився військовий кореспондент Дмитро Сливний: “Вже за кілька днів після оголошення мобілізації перед військкоматами вишиковувалися черги патріотично налаштованих чоловіків, які виявили бажання захищати Батьківщину зі зброєю в руках” [121, с. 24]. Вони прибували як поодинці, так і групами. Як показала практика роботи комісаріатів, добровольці, військово-облікові спеціальності яких були потрібні у військах, призивалися негайно, а дехто і за викликом. З цього приводу наведемо приклад поневірян добровольця Валентина, який тривалий час не міг потрапити ні в добровольчі, ні у військові формування. 5 березня 2014 року він звернувся у військкомат, де записався добровольцем. Трохи пізніше телефоном поспілкувався з командуванням батальйонів “Донбас” та “Дніпро-1”, де записали його персональні дані як добровольця. Скрізь запевняли, що його найближчим часом викличуть. Але час йшов, а ніхто до нього не звертався. Через місяць пішов у військкомат, де записався в міську територіальну оборону. Майже через місяць представник комісаріату зателефонував Валентину й уточнив, чи він не передумав призиватися на військову службу, отримавши позитивну відповідь, пообіцяв, що скоро його викличуть до військкомату. 1 серпня 2014 року Валентину сказали прибути з речами на призовний пункт. З його слів: “Все, я вже не став чекати ні батальйону, нічого. Куди мене покликали в першу чергу – туди покликали.” (переклад – Ю. С.) [139, с. 166–167]. До речі, строкову службу Валентин проходив як артилерист ще в радянські часи, а після розподілу на призовному пункті був направлений до 55-ї окремої артилерійської бригади.

У перший період збройного конфлікту на Сході України серед населення України була досить велика чисельність бажаючих добровільно вступити до лав ЗС України, МВС, НГУ та новостворюваних українських добровольчих формувань [56; 58; 91, с. 9]. Зокрема, після оголошення в Україні 17 березня 2014 року часткової мобілізації вже через кілька днів понад 4 тис. добровольців приєдналось до НГУ [91, с. 22].

З початком російської агресії, а особливо після рішення керівництва Росії про дозвіл застосування особового складу військового контингенту збройних сил РФ на території України, представники української влади спрямували погляд на силові структури держави, які мали вирішити питання територіальної цілісності країни та громадського порядку і вчинити опір агресорові. Серед них надії поклалися на військові комісаріати, які повинні були у важкий для держави момент забезпечити силові структури необхідними мобілізаційними ресурсами. Так, 1 березня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення про приведення ЗС України, інших військових формувань у бойову готовність ПОВНА, яке було введено в дію Указом Президента України наступного дня [135]. Новосформоване керівництво країни розуміло, яку принципову важливу роль відіграє соціальна згуртованість у здатності нації чинити опір та оговтуватися потім від самої агресії. Проукраїнські політики через засоби масової інформації звернулися до патріотично налаштованих осіб проявити громадянську позицію, прибути вчасно у військові комісаріати у разі оголошення мобілізації [15, с. 2]. На цей заклик вже 2 березня відгукнулася велика кількість громадян України, що бажали захищати країну від агресора [56].

Однак, як влучно та стисло сказав Міністр оборони С. Полторак стосовно стану військових комісаріатів, на той час “нічого не було, спеціально все знищувалося, бази даних не було” [30, с. 550]. Військові комісаріати не могли повною мірою впоратися із завданнями з низки причин.

Досить багато згадок знаходимо в літературі та пресі про незадоволені відгуки добровольців, які зверталися у військові комісаріати щоб ті задовольнили їх бажання захистити країну від збройної агресії. Зокрема у березні 2014 року Андрій Тетерук, колишній військовослужбовець, що мав військове звання полковник, який із часом став командиром батальйону “Миротворець”, прибув у призовний пункт із бажанням захищати Україну навіть на посаді рядового. Керівництво комісаріату не розуміло, що робити в такому випадку, і відмовило йому. Колишній доброволець 42-го БТрО

Володимир Донос пригадував, що на початку березня 2014 року він звертався до військкомату. Однак йому відповіли, що за віком його призвати не будуть (йому було 42 роки), з обліку зняли [67, с. 19].

Наприклад, А. Фатєєв в опублікованому інтерв'ю пригадував, як потрапив до ЗС України та мав досвід співпраці з військкоматами. Після анексії АР Крим він звернувся у Броварський військкомат, де записався добровольцем. Минав час, у країні відбулися часткові мобілізації, але його ніхто не призивав. У 2015 році повторно звернувся у військкомат, де з'ясувалося, що особової справи на нього немає. Отже, йому необхідно звернутися у військкомат за місцем реєстрації в м. Дніпродзержинськ, де справа зберігалася. Після прибуття туди з'ясував, що його зняли з обліку, через те, що був старший 50 років. За вимогою його заново поставили на облік та відновили справу. Працівники військкомату, дізнавшись, що Андрій має рідкісну військово-облікову спеціальність “інженер-сапер”, відразу змінили ставлення до нього і запропонували написати заяву “на війну”. Після чого цьому відразу вручили повістку [112, с. 175–176]. У березні 2015 року у віці 52 роки він був призваний за мобілізацією на посаду командира інженерно-саперного взводу 20-го *омпб* 93-ї бригади та того ж року демобілізований через втрату нижньої кінцівки під час виконання обов'язків на Сході України.

У жовтні 2015 року під час міжвідомчого науково-практичного семінару, проведеного в НУОУ на тему: “Уроки антитерористичної операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти” В. М. Гудим висвітлював проблеми системи мобілізації людських та матеріальних ресурсів під час двох проведених часткових мобілізацій в Україні і доводив, що у разі їх невирішення у військових комісаріатах існує можливість руйнування системи військового обліку та ускладнення виконання заходів мобілізації в особливий період і надалі [138, с. 31–34].

Науковці Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського ретельно вивчили діяльність військових комісаріатів у проведенні часткових мобілізацій і за результатами роботи підготували

навчальний посібник “Деякі проблемні питання повсякденної діяльності військових частин під час проведення антитерористичної операції та шляхи їх вирішення”. У ньому розглянуто існуючі проблемні питання підготовки і накопичення військово-навчених ресурсів, комплектування військових частин військовозобов’язаними і технікою національної економіки України. Зокрема аналіз діяльності військових комісаріатів призовом громадян України на військову службу у 2014 році під час мобілізації на особливий період виявив низку проблем: відсутність досвідчених працівників, які звільнилися внаслідок організаційних змін та реформ, що спричинило неготовність військових комісаріатів до проведення мобілізації; штат мирного часу міських та районних військових комісаріатів не призначений щоб провести перепідготовку особового складу під час навчальних зборів; формальність накопичення військово-навчених ресурсів за дефіцитними військово-обліковими спеціальностями; неконтрольований відтік людських мобілізаційних ресурсів під час контрольного оповіщення військовозобов’язаних; ухилення від виконання конституційного обов’язку людських мобілізаційних ресурсів та низька якість їх підготовки [27, с. 16–17].

Водночас траплялися випадки, коли представники військкоматів нестандартно підходили до виконання своїх обов’язків, незважаючи на скрутний стан, в якому перебувала у 2014 році система забезпечення мобілізаційними ресурсами. В архіві автора зберігається інтерв’ю полковника Володимира Івановича Кидоня, який у 2014 році обіймав посаду військового комісара Київського міського військового комісаріату, на той час був відповідальним за формування 12-го батальйону територіальної оборони. Він зазначив, що непоодинокими були випадки, коли громадяни добровільно приходили у військові комісаріати, але за результатами медичної комісії не підлягали призову. Деякі громадяни, які мали вузькі військово-облікові спеціальності і не підлягали призову, залишали свої контакти в журналах районних військових комісаріатів, самостійно їхали в добровольчі підрозділи і ставали на захист своєї країни. Після внесення змін у законодавчі акти

з'явилося більше шансів для призову громадян, яких раніше не брали через старший вік, наявність судимостей та інші причини.

Однак багато проблем залишалися не вирішеними. Так, з кінця червня 2014 року багато офіцерів запасу добровільно приходили у військові комісаріати міста Києва з проханням негайно призвати їх у ЗС України. Однак задовольнити усі ці звернення у короткий термін не було можливості. Тоді за власною ініціативою В. Кидонь звернувся до першого заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковника Г. П. Воробйова: доповів йому про існуючу проблему і запропонував створити у 12-му батальйоні територіальної оборони спеціальний підрозділ виключно з офіцерів (29 чол.). Завдяки йому ця інформація потрапила до Міністра оборони України генерал-полковника В. В. Гелетея, який схвалив починання. 14 серпня 2014 року було видано директиву Міністра оборони України № Д-322/1/29 дск, якою до штату 12-го батальйону територіальної оборони введено відділення спеціального призначення чисельністю 29 осіб з усіма офіцерськими посадами. Майже три роки особовий склад відділення брав участь в АТО, і тільки у серпні 2017 року його скорочено відповідно до директиви Міністра оборони України від 30.06.2017 № Д-322/1/8 дск.

Військкомати, які брали участь у створенні територіальної оборони, зверталися до місцевих громадських об'єднань і мешканців, запрошуючи їх на службу, а громадським оборонним територіальним об'єднанням надавали можливість легалізувати свою діяльність. Так, у місцевій газеті "Макарівські вісті" було опубліковано звернення заступника військового комісара Федора Нежевенка до місцевої громади: "Макарівський районний військовий комісаріат запрошує представників військово-патріотичних громадських організацій тероборони міста та району з метою легалізації і отримання офіційного статусу, а також небайдужих жителів району (добровольців) долучитись до комплектування загонів територіальної оборони Макарівського району" [106].

Уряд України вжив низку заходів для поліпшення ефективності діяльності військових комісаріатів із проведення призову громадян, зокрема було збільшено кількість військових комісаріатів в Україні та обслуговуючого персоналу в них, але, на жаль, це не посприяло результативності роботи комісаріатів. Так, з нагоди завершення шостої хвили мобілізації у 2015 році на брифінгу Міністерства оборони України речник МО України з питань мобілізації полковник О. Правдивець зазначив, що було призвано лише 60 % від необхідної кількості мобілізованих [19].

Однак слід зазначити, що за період мобілізації, не зважаючи на труднощі, у ході повсякденної копійкої праці військовослужбовців та працівників військових комісаріатів було укомплектовано військові частини ЗС України, ДПС України і навіть українські добровольчі формування. Так, лише під час шести хвиль часткової мобілізації в Україні усі військові комісаріати Миколаївської області призвали понад 12 тис. осіб [37, с. 319–320]. Це лише людські ресурси, а крім цього, українське військо було забезпечено ресурсами з національної економіки, зокрема технікою, запасними частинами до неї тощо.

Таким чином, військові комісаріати не впоралися повною мірою з покладеним на них завданням із мобілізації необхідних ресурсів, особливо людських через недолугості в законодавстві України, а також незадовільний стан, в якому вони були на момент введення особливого періоду в країні. Завдяки добровольцям, які мали високу громадську зрілість, відповідальність та виявляли активність у досягненні мети, українське військо змогло вистояти і стримати російсько-терористичні війська на Сході України.

Один із перших батальйонів територіальної оборони за короткий термін було сформовано на території Дніпропетровської області. Керівні посади в ньому займали досвідчені офіцери запасу та колишні правоохоронці [16]. Серед батальйонів територіальної оборони в АТО брали участь 24-й батальйон “Айдар”, 11-й батальйон “Київська Русь”, 20-й батальйон “Дніпро” та інші.

Кабінет Міністрів України спільно з керівництвом Міністерства внутрішніх справ прийняли рішення про створення у складі МВС підрозділів

патрульної служби міліції особливого призначення, укомплектованих виключно патріотично налаштованих добровольцями, відповідно до ст. 7 Закону України “Про міліцію”. Ідея формування нових спецпідрозділів МВС тільки з добровольців – службовців, міліціонерів, які пішли в запас, Самооборони Майдану і просто громадян-патріотів – виникла у очільника МВС Арсена Авакова [30, с. 4]. Передбачалося, що таким чином до новостворюваних підрозділів вдасться залучити майже 12 тис. цивільних осіб [6]. Завдяки цьому вдалося поступово оновити склад представників правоохоронних органів та позбутися старих дискредитованих та корумпованих кадрів, не застосовуючи радикального грузинського досвіду під час АТО. З особистої сторінки А. Авакова у Фейсбуці у 2015 році відомо: “На сьогодні звільнено 90% усіх керівних кадрів відомства, керівництво якого здебільшого дискредитувало себе за три останні місяці” [60]. Зі слів Зоряна Шкіряка дізнаємося, що “з лав МВС після Майдану вже звільнені 38 тис. співробітників, в тому числі за зраду національних інтересів, зраду присяги і за звинуваченнями в корупції” [30, с. 509].

Дніпропетровська і Луганська обласні адміністрації започаткували створення подібних підрозділів, за формування яких відповідали керівники обласних управлінь МВС. Особовий склад підрозділів укомплектовувався переважно з місцевих жителів. Перевагу надавали кандидатам, які мали досвід служби у ЗС України чи правоохоронних органах. Відмінністю проходження служби в підрозділах патрульної служби міліції особливого призначення, порівняно з іншими силовими структурами, були наявність кандидатів, яких призивали, випробувального терміну від трьох до шести місяців, і можливість звільнитися за власним бажанням протягом цього терміну [28].

Територіальні управління МВС організували взаємодію з місцевими органами влади та органами самоврядування стосовно виділення необхідних ресурсів для функціонування новостворених підрозділів та поліпшення їх матеріальної бази, а також налагоджували взаємовідносини з місцевими

громадськими організаціями, політичними партіями та громадськими об'єднаннями для добровільного залучення нових кадрів.

Українські добровольчі формування, створені поза участі державних силових структур, комплектувалися на добровільній основі. Їх поповнювали добровольці, які не могли чи не бажали приєднуватися до військових формувань чи правоохоронних органів, але хотіли зробити свій внесок у захист країни від ворога. Серед самоорганізованих з-поміж громадян найбільш відомі: Добровольча козацька рота спецпризначення імені Тараса Шевченка, яка співпрацювала з ДПС України та брала участь у боях в секторі “М”; партизанська група “Тіні”, яка брала участь у визволенні міста Маріуполь (див. додаток Е); батальйон “Донбас”, утворений за ініціативою групи добровольців та очолюваний Семеном Семенчинком у середині квітня 2014 року як громадське формування “батальйон територіальної оборони Донецької області” [1], добровольча (волонтерська) група “Аеророзвідка” під керівництвом В. Кочетков-Сукача та низка інших (див. додаток Е).

Один із авторів спогадів у книзі “Савур-Могила. Військові щоденники” Андрій Пальваль, доброволець, який брав участь в АТО у складі розвідувальної групи “Харків”, укомплектованої виключно добровольцями з Харківщини при полку у складі Головного управління розвідки ЗС України, згадує, що не був офіційно оформлений у серпні 2014 року, хоча йому і товаришам по групі було запропоновано офіційно підписати контракт зі ЗС України чи призватися за мобілізацією. Дехто відразу погодився, пройшов медичне обстеження та оформив документи. За його свідченнями: “Ті, хто хотів, покликані, пройшли її [медичну комісію] без проблем. Навіть ті, у кого був білий квиток. Досить було говорити, що нічого не турбує” (переклад – Ю. С.) [82, с. 94].

Однак був випадок, коли добровольцю Юрію на медкомісії відмовили через фізичну ваду, яку той не зміг приховати. Він вирішив повернутися додому: “У нього залишилися четверо дітей, і він не міг дозволити собі йти в АТО без офіційного статусу. Ні статусу – немає страховки в разі загибелі годувальника” (переклад – Ю. С.) [82, с. 94]. Сам же Андрій та інші бійці-

добровольці не погодилися офіційно оформитися на той момент. Він висловив бажання бути у складі групи протягом місяця, а потім, якщо все буде гаразд, повернутися до сім'ї. На його рішення, як потім пригадував Андрій, офіцер полку, що відповідав за комплектування та належне оформлення особових справ бійців, відреагував таким чином: “Записуємо партизаном” [82, с. 79]. Бійці самоорганізованих з числа мотивованих громадян добровольчих груп як “Харків”, “Луганськ” та “Крим” вже в серпні 2014 року формально входили до складу 42-го БТрО “Рух опору” [65].

Необхідно відмітити і про іноземців-добровольців, які самостійно прибували з-за кордону і надавали волонтерську допомогу Українському війську, були інструкторами в українських добровольчих формуваннях, ділилися з українськими добровольцями особистим бойовим досвідом, і найголовніше – брали участь в боях (Додаток Н). Вони прибували в Україну легально, при в'їзді вказували, що причиною прибуття їх до країни було переважно туризм. Однак термін їх перебування в Україні був незначний, а щоб мати офіційний статус перебування, їм необхідно було через деякий час залишити Україну, а потім повернутися. Для більшості добровольців-іноземців це було неприйнятно. Прихильні до них українці оформлювали для добровольців необхідні довідки і приписи, щоб ті могли легально і довго перебувати на території України без необхідного в таких випадках перетину кордону, зокрема оформлювали їх представниками преси.

Більшість добровольців-іноземців за участь в АТО відповідно до законодавства своїх країн після повернення до дому могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності, якщо б їх влада про це дізналася. Особливо це стосувалося громадян Білорусі та РФ. Станом на березень 2016 року МВС Республіки Білорусь порушило 135 кримінальних справ стосовно своїх громадян, які брали участь у бойових діях на Сході України.

До створених добровольчих підрозділів, які переважно склалися з громадян України, долучали іноземців. Бійці без українського громадянства брали участь у бойових діях у складі “Донбасу”, “Айдару”, Добровольчого

українського корпусу та інших (фото П.3 додатка П). Так, станом на жовтень 2014 року, полк “Азов” нараховував близько двадцяти іноземців, які стали на захист України будучи громадянами Франції, Канади, Італії, Греції, Словаччини, Польщі, Грузії, Білорусі та Росії [75].

За інформацією Генерального штабу ЗС України, на кінець 2014 року на боці України в зоні АТО воювали близько тисячі іноземців [12], що становило приблизно 5 % від загальної кількості бійців ЗС України, що діяли в зоні АТО на той час [102]. Складніше встановити загальну кількість усіх учасників добровольчих з'єднань до моменту їх легалізації, адже на перших етапах формування у підрозділах обліку часто взагалі не було.

Протягом квітня 2014 року був сформований добровольчий підрозділ “Грузинський легіон”. Його очолив Ушангі (Мамука) Мамулашвілі. Більшість бійців підрозділу вже мали військовий досвід. З початком воєнних дій в Україні Мамулашвілі почав формувати добровольчий підрозділ, який від початку нараховував близько 20 чол. Разом із грузинами бійцями легіону стають швейцарець, француз та італійці. Добровольці спеціалізувалися на виконанні диверсійно-розвідувальних завдань у районі проведення АТО [68].

У перший рік проведення АТО, неодноразово з'являлась інформація про формування окремих підрозділів, які склалися з іноземців. У липні 2014 року було оголошено про формування військового підрозділу “Погоня”, який складався з білоруських добровольців [32]. У вересні підрозділ вже нараховував близько 60 чол. Організатором “Погоні” вважають Ігоря Гузя, громадянина України, який після завершення Революції гідності заявив про створення нового добровольчого формування та проходження попереднього військового вишколу у таборі, розташованому у Волинській області. Загін “Погоня” у ході проведення АТО діяв не як окрема бойова одиниця, а як формування для підготовки майбутніх бійців. Після проходження підготовки із бійців формували групи, що склалися в середньому з 5 чол. і вводили їх до складу інших добровольчих формувань. Схему формування невеликих

підрозділів застосовували для конспірації, тому що білоруським спецслужбам було складніше виявити добровольців.

На початку серпня 2015 року було офіційно оприлюднене рішення про створення тактичної групи “Білорусь”, яка стала частиною Добровольчого українського корпусу [130]. Фактично, підрозділ був створений навесні 2015 року. Бійці групи брали участь у боях у Пісках і Дебальцевому, були учасниками оборони Донецького аеропорту.

У 2006 році в Європі було створено організацію “Вільний Кавказ”, яка об’єднувала політичних емігрантів з Чечні. З початком російської агресії у Криму члени організації виступили із заявою про створення міжнародного миротворчого батальйону, який був сформований у березні 2014 року та названий на честь першого президента Чеченської Республіки Ічкерія – Джохара Дудаєва [145]. Учасниками добровольчого збройного формування, крім чеченців, яких була чверть від загальної кількості, стали: татари, дагестанці, узбеки, кабардинці, інгуші та представники інших народів. У першому складі батальйону половина бійців були українцями. Підрозділ очолив Іса Мунаєв, який брав участь у боях під час другої війни у Чечні. Командир легіону загинув 1 лютого 2015 року внаслідок мінометного обстрілу біля Дебальцевого. Після загибелі Мунаєва підрозділ очолив Адам Осмаєв.

Другим сформованим батальйоном організації “Вільний Кавказ” став “Батальйон ім. Шейха Мансура”, який складається лише з чеченців (фото П.2 додатка П). Відповідно до постанови “Вільного Кавказу” від 25 жовтня 2014 року його очолив учасник двох російсько-чеченських воєн – Муслім Чеберлоєвський, який до створення батальйону був заступником Іси Мунаєва [94]. Підрозділ об’єднував близько 100 добровольців. Вже у січні 2015 року сформований батальйон виконував спільні військові операції з бійцями ДУК.

Діє у зоні АТО ще один підрозділ, утворений винятково з чеченців, – штурмовий спецпідрозділ “Шалена зграя” на чолі з Казбеком Абдурзаковим, включений до складу 34-го батальйону територіальної оборони 57-ї бригади ЗС України. На відміну від батальйону “Дудаєва”, до штурмового спецпідрозділу

зараховують винятково мусульман. Батальйон територіальної оборони, до складу якого входить чеченський підрозділ, був створений у травні 2014 року у Кіровоградській області спочатку як “Кіровоград-2”, пізніше назву змінено на “Батьківщина”.

Іноземці-добровольці та деякі представники українського суспільства неодноразово порушували перед урядом держави питання легалізації іноземців, які воюють в Україні. Однак діяльність бійців-іноземців в Україні була легалізована лише 6 жовтня 2015 року, коли Верховна Рада України підтримала законопроект депутата Дмитра Тимчука, що за № 716-VIII набув чинності 12 листопада 2015 року [45]. У пояснювальній записці до законопроекту зазначалося, що легалізація іноземців-добровольців дасть можливість залучити майже 1000 бійців для українського війська. Відповідно до закону несення військової служби іноземцями й особами без громадянства у ЗС України, можливе за контрактом на посадах рядового, сержантського і старшинського складу, а після трьох років служби доброволець зможе безперешкодно отримати громадянство України. Слід зазначити, що текст закону не регулює питання легалізації бійців-іноземців, що входять до складу підрозділів, які перебувають у підпорядкуванні МВС чи НГУ.

Добровольці з Грузії стали першими з іноземців, хто отримав військові квитки українського зразка. Це сталося 24 лютого 2016 року, коли бійців “Грузинського легіону” офіційно включили до складу 25-го мотопіхотного батальйону “Київська Русь”, який перебував у підпорядкуванні ЗС України. На середину 2016 року у складі “Київської Русі” проходили службу близько 50 іноземців, які тримали оборону на одній із передових позицій поблизу Дебальцевого.

Станом на серпень 2016 року у ЗС України службу проходили менше 100 іноземців [20].

В Україні з березня 2014 року до лютого 2015 року були створені ряд полків, батальйонів і рот українських добровольчих формувань. За підрахунками автора їх кількість і місце формування наведено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Створені з числа українських добровольчих формувань окремі підрозділи та частини

Найменування області	Українські добровольчі формування у складі сил безпеки та оборони України					
	ЗС України	МВС			НГУ	
	Батальйон	Полк	Батальйон	Рота	Полк	Батальйон
Вінницька обл.	1	-	1	1	-	-
Волинська	1	-	-	1	-	-
Дніпропетровська	4	1	5	-	-	1
Житомирська	1	-	-	-	-	-
Закарпатська	1	-	-	-	-	-
Запорізька	2	1	1	2	1	-
Івано-Франківська	1	-	1	-	-	1
Київська	3	-	7	2	-	1
Кіровоградська	3	-	1	-	-	-
Луганська	1	-	-	-	-	-
Львівська	1	-	1	-	-	-
Миколаївська	1	-	1	-	-	-
Одеська	1	-	1	1	-	-
Полтавська	1	-	1	-	-	-
Рівненська	1	-	-	-	-	-
Сумська	1	-	1	-	-	-
Тернопільська	1	-	1	-	-	-
Харківська	1	-	2	2	-	-
Херсонська	1	-	1	-	-	-
Хмельницька	1	-	-	1	-	-
Черкаська	1	-	-	-	-	-
Чернівецька	1	-	-	1	-	-
Чернігівська	2	-	1	-	-	-
Разом	32	2	26	11	1	3

Як видно з таблиці, загалом окремих українських добровольчих підрозділів, частин у складі ЗС України, МВС та НГУ створено 3 полки, 60 батальйонів та 11 рот [124, с. 23].

При цьому кількість окремих добровольчих формувань створених з самоорганізованих громадян, які були меншими від роти та займалися забезпеченням, підрахувати досить складно.

На рис.2.1. на основі даних додатків В, Г, Д, Е отримали візуально відсоток кожної групи українських добровольчих формувань. Видно, що не менше 90% їх було сформовано за участі держави та в складі структур СБОУ.

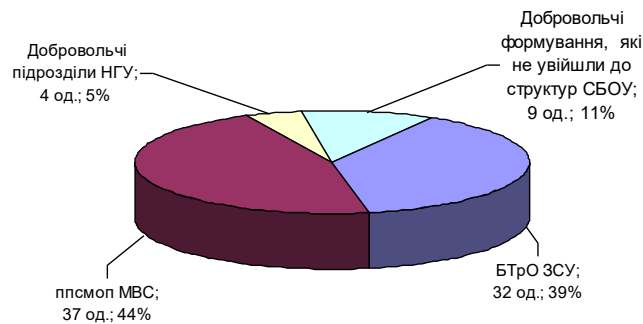

рис.2.1. Відсоток співвідношення українських добровольчих формувань.

Під час збору матеріалів, опрацюванню й проаналізовано масив публікацій зі ЗМІ та свідчення учасників АТО, їхні спогади. На основі додатків В, Г, Д, Е складено таблицю 2.2, в якій узагальнено відомості щодо заснування українських добровольчих формувань. Використовуючи отримані результати можна констатувати, що більшість згаданих формувань було створено в період з середини березня до вересня 2014 року.

Таблиця 2.2

Заснування українських добровольчих формувань.

Різновиди українських добровольчих формувань	березня 2014 р. до січня 2015 р. відбулося заснування формувань											Всього
	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	січень 2015	
БТрО ЗС України		6	23	1		1	1					32
ппсмпс МВС		4	18	8	1			4	3			38
Добровольчі підрозділи НГУ	1	1	1			1						4
Українські добровольчі формування, створені поза участі державних силових структур		3	3	1	1							8

Разом	1	14	45	10	2	2	1	4	3			82
-------	---	----	----	----	---	---	---	---	---	--	--	----

Отже, із наведених даних видно, що добровольчий рух на території України був досить активним. Частина населення вступала до складу українських добровольчих формувань, за рахунок чого було створено значну кількість окремих добровольчих підрозділів і частин допоміжних збройних формувань для структур сил СБОУ.

За підрахунками автора загальна кількість добровольців українських добровольчих формувань наведено у табл. 2.3. Для розрахунку були використані дані, наведені у додатках В, Г, Д, Е. Однак відносно чисельності обрахунку *пнсмоп* є розбіжність між авторським обрахунком 8689 осіб та відомостями, які подані в книзі “Добробати” станом на 1 березня 2015 року в кількості понад 6500 [30, с. 301]. Необхідно врахувати, що частина добровольців цих формувань протягом 2014 року звільнилися по різних причинах: через стан здоров’я, перевелися до інших підрозділів МВС чи перейшли служити до інших силових структур, а деякі підрозділи переведені до інших силових структур (полк “Азов”) чи розформовані (рота “Торнадо”, батальйон “Шахтарськ”) тощо. На думку автора, протягом 2014 року їх було більше. Дисертант вважає залишити за собою право використати під час розрахунків отримані свої данні.

Так при обрахунку чисельності особового складу батальйонів територіальної оборони можна врахувати, що штатна чисельність на початку АТО була для всіх однакова та складала 426 осіб [9]. Однак у деяких з них з часом штатний розпис мав відмінності. Так до кінця 2014 року 3-й БТрО “Воля” – становив 626 осіб; 24-й БТрО “Айдар” розрісся аж до 800 осіб, 25-й БТрО “Київська Русь” – 704 особи, 42-й БТрО “Рух Опору” – до 644 осіб тощо. Необхідно зазначити, що серед опублікованих різноманітних офіційних документів штат та чисельність підрозділів не розкривається, тому дисертант за допомогою відкритих матеріалів засобів масової інформації використовуючи контент-аналіз відтворив чисельність особового складу кожного батальйону

(додаток В). Узагальнюючи чисельність батальйонів територіальної оборони, а їх було на кінець жовтня 2014 року 32 [124, с. 21], отримали ймовірну чисельність, яка склала 14864 особи.

При визначеності чисельності складу добровольчих підрозділів МВС, НГУ та добровольчих формувань, які не увійшли в склад структур СБОУ, використано методику обрахунку як для батальйонів територіальної оборони. Зазначимо, що всі вони були різноманітні за чисельністю. Результати обрахунків зведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Чисельність особового складу українських добровольчих формувань.

Українські добровольчі формування	Чисельність, осіб	Примітка
БТрО у складі ЗС України	14 864	Див.додаток В
<i>пмс</i> у складі МВС	8689	Див.додаток Г
Добровольчі підрозділи НГУ	2180	Див.додаток Д
Добровольчі формування, які не увійшли до складу структур СБОУ	3600	Див.додаток Е
Разом	29 333	

На основі даних табл. 2.3 побудуємо діаграму відсотково співвідношення чисельності осіб–українських формувань. Діаграма на мал. 2.2 демонструє, що половина добровольців зі складу українських добровольчих формувань належала до ЗС України, третина зі всіх добровольців перебувала у добровольчих формуваннях системи МВС і лише 12 % – у формуваннях, які не інтегрувалися до ЗС України, МВС та НГУ.

Таким чином ЗС України мали найбільшу частку по чисельності осіб–добровольців українських добровольчих формувань.

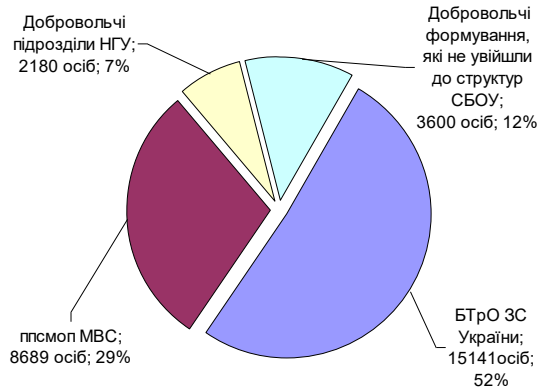

рис.2.2 Відсоток співвідношення чисельності осіб–українських добровольчих формувань

Отже, загальна чисельність добровольців в українських добровольчих формуваннях у певні моменти часу досягала 30 тис. бійців. Майже 90 % з них перебували у складі державних українських добровольчих формуваннях.

Необхідно врахувати, що всі бійці не могли одночасно перебувати в районі АТО. По-перше, частина бійців у зоні проведення АТО перебували на ротацийній. По-друге, через певний проміжок часу добровольчі підрозділи вибували із зони бойових дій на відновлення. По-третє, частина формувань була залучена до виконання завдань в інших місцях України, зокрема на Кримському та Придністровському напрямках. Також воїни відбували у відпустки, службові відрядження, на лікування тощо.

Одним із аспектів комплектування українських добровольчих формувань є соціальні характеристики добровольців, тобто їх соціальний портрет. У дослідженні International Centre for Defence and Security за 2016 рік на тему: “Як використовувати потенціал військових добровольців в Україні? Погляд з Естонії” науковцям вдалося створити портрет добровольця українських добровольчих формувань [103]. Їх респондентами були бійці добровольчих батальйонів, зокрема “Азов”, “Донбас”, “Дніпро-1” та інших, а також активісти парамілітарних організацій. Дослідники зазначили, що на момент найбільшої загрози російської агресії переважна більшість українських добровольців (83 %) не мали військового чи бойового досвіду, середній вік становив близько

40 років, більшість мали сім'ю і дітей. Зазначено, що вибірка добровольців були представлена рівномірно з усіх регіонів України.

У квітні 2017 року на замовлення International Centre for Defence and Security, розташованого в Естонії, група авторів А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик провели дослідження, яке охопило період з жовтня 2015 року до листопада 2016 року, на тему: “Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины” [8]. У студії наведено соціальний портрет добровольців. Дослідники зазначили, що 52 % добровольців мали вищу освіту, 28 % – професійно-технічну, решта 20 % – повну загальну та базову загальну освіту. Лише 17 % добровольців, вирушаючи в район проведення АТО, мали бойовий досвід.

Гідними окремої уваги є дані про рідну мову, згідно з якими для 53 % опитаних добровольців українська мова є єдиною рідною мовою, для 33 % добровольців рідною є російська мова, лише 14 % опитаних назвали рідними обидві мови. Дані про високий показник використання російської мови як рідної серед добровольців України повністю руйнує поширений міф про суто етнічно український склад українських добровольчих формувань.

Регіональна належність добровольців така: 75 % – жителі центральної і південної України, а не представники західних регіонів. Бійці добровольчих формувань йшли добровільно ніяк не за національною або мовною ознакою, а для захисту своїх цінностей і з почуття патріотизму. Серед добровольців більшість (70 %) – молоді люди, з яких у віці 20–29 років (40 %), 30–39 років (30 %). Примітно, що 85 % всіх опитаних не мали ні військової освіти, ні бойового досвіду до того, як потрапили в район проведення АТО. З-поміж опитаних 62 % перебували у сталих стосунках, 50% мали дітей. Як видно із соціологічного зрізу, більшості з цих людей вже було кого захищати.

Для розгляду соціально-професійного зрізу командирів українських добровольчих формувань дисертант зібрав через відкриті джерела персональні дані на них, які оприлюднені в суспільстві (додаток М). Встановлено, всі вони мали вищу освіту особливо військову, а також в минулому проходили службу в

силових структурах держави. Майже всі мали сім'ю, їхні діти виховувалися в повних сім'ях. Переважний вік серед них був від 35 до 50 років. Майже всі вони були активними учасниками політичного життя в країні, перебували в різноманітних громадських об'єднаннях, які сповідували проукраїнські погляди та надавали допомогу в комплектуванні добровольчих формувань і матеріально-технічному забезпеченні їх.

Отже, командири українських добровольчих формувань мали достатній життєвий досвід та професійних знань, а також організаторські вміння і лідерські якості щодо створення формувань. Представляли собою активну частину суспільства з патріотично прогресивними поглядами. Анатолій Лупиніс у своїй праці “Бунт має рацію” розглядає парамілітарні формування, які виникали в “гарячих точках” на території пострадянського простору, а також у колишній Югославії. Автор є духовним лідером політичної сили УНА – УНСО, брав участь у її заснуванні та створенні загонів самооборони, члени яких надалі воювали і здобували бойовий досвід у Придністров'ї, Абхазії, Чечні. Дослідник зазначив, що парамілітарні формування комплектуються на добровільних засадах і запропонував виокремлювати такі групи членів формувань за причинами вступу:

ідеалісти – особи, які вбачають у власній участі в конфлікті реалізацію особистих політичних переконань, етичних пріоритетів (у парамілітарних формуваннях партійної належності – насамперед члени цієї партії);

авантюристи – особи, які вважають навколоконфліктне середовище найбільш придатним для власного існування (“народжені для війни”).

випадкові особи – ті, чий вступ до складу формувань був вимушений через зовнішні обставини (життєву невлаштованість, переслідування з боку влади чи третіх осіб).

На практиці ці категорії існують не в чистому вигляді, а зливаючись одна з одною, тому можна говорити про домінування в кожного з учасників певних спонукальних причин до вступу та участі в парамілітарних формуваннях [76, с. 69].

Євген Васильчук, досліджуючи сутність, ідейно-політичні характеристики, чинники виникнення та функціонування незаконних воєнізованих і збройних формувань в Україні, зокрема й формувань, які виникли для захисту держави від збройної агресії Росії проти України, на основі аналізу виокремлює такі психотипи їх учасників:

нарцисично-лідерський – особи, що перебувають у керівному складі або претендують на керівництво незаконними воєнізованими і збройними формуваннями, є ідейними натхненниками, безпосередніми організаторами, формальними і неформальними керівниками. Їх участь у діяльності цих спільнот зумовлена бажанням реалізувати свої егоїстичні прагнення до здобуття влади, вирішення матеріальні потреби, психологічно самоствердитися і досягнути ілюзорної переваги над іншими людьми;

авантюрно-ігровий, або “адреналінозалежний” – особи, які прагнуть гострих психоемоційних переживань та відчуттів, розглядають свою участь у діяльності незаконних воєнних і збройних формувань як гостросюжетну гру, ототожнюючи себе з популярними кіногероями (“Рембо” та інші) або скандально відомими, одіозними ватажками інших антисистемних воєнізованих угруповань;

ідеалістичний – особи (здебільшого молодь), які мають у край обмежений досвід та спрощене розуміння реальності. Такі особи є ідеально уразливими для маніпулятивних впливів вербувальників із незаконних воєнізованих і збройних формувань [14, с. 131].

Жанна Оспанова, досліджуючи детермінанти створення та діяльності незаконних воєнізованих формувань, виокремлює причини індивідуальної поведінки її учасників. На основі мотивації дослідниця виділяє три групи рядових членів цих формувань:

індивіди, які з певних причин (політичних, ідеологічних, релігійних тощо) в край опозиційно і непримиренно налаштовані щодо чинного політичного режиму;

представники найбільш знедолених прошарків населення, для яких

участь у діяльності незаконних воєнізованих і збройних формувань є не способом задоволення матеріальних потреб в особливо великих розмірах, а формою власного виживання і можливого утримання своєї сім'ї;

особи, які страждають психічними розладами та аномаліями [96].

Необхідно додати, що крім політичної кризи наприкінці 2013 року 2014 році в Україні розпочалася економічна криза, що призвела до зменшення кількості робочих місць, збільшення безробітних та зубожіння населення України.

Вибори до Верховної Ради України у 2014 році показали (додаток Л), що із 450 депутатів 16 були вихідцями 10 найбільш відомих в українському суспільстві добровольчих формувань і стали висуванцями чи перебували у складі найбільш популярних та відомих політичних сил ще під час Революції Гідності, а також активно брали участь в Євромайдані (політична партія (далі – ПП) “Народний фронт”, ВО “Батьківщина”, ПП “Об’єднання “Самопоміч”, ПП “Правий сектор” тощо). Більшість з них були керівниками формувань та організовували формування цих підрозділів. У свою чергу це засвідчувало про прагнення командирів батальйонів до лідерства, бажанням реалізувати свої прагнення щодо здобуття влади, психологічного самоствердження тощо.

Необхідно зауважити, що згадані незаконні воєнізовані та збройні формування не є синонімом злочинні. Автор поділяє думку О. Васильчука, який зазначив, що їхні члени можуть бути корисними своєю діяльністю для суспільства в складні періоди існування держави [14, с. 12].

Таким чином, встановлено, що на створення українських добровольчих формувань значно вплинуло структури, які формували та організовували комплектування їх, а це в свою чергу залежало від особливостей організаційно-правових основ. Процес їх становлення був переважно регламентований: нормативно-правова база створення формувань була закладена попередньо та зазнала змін і доповнень у ході першого періоду збройного конфлікту на Сході України. Комплектування формувань відбувалося з дотриманням принципу добровільності. Переважна більшість добровольців представляли регіони

центру та півдня України. Представляючи частку високоосвіченого суспільства, більшість з них розмовляли переважно російською мовою. Соціальний склад учасників добровольчих формувань спростовував поширювані російськими засобами масової інформації відомості, що бійцями українських добровольчих формувань були представники ультраправих громадських об'єднань та західних регіонів України.

Висновки до розділу

Передумовами виникнення українських добровольчих формувань стали: втручання Росією та її спецслужб у суверенну внутрішню політику України, створення ними на території України низки політичних та громадських об'єднань, які проводили антиукраїнську діяльність, мобілізували ностальгуючих за радянськими цінностям людей і прибічників Митного та Євразійського союзу;

наявність значної кількості прибічників та агентів РФ серед працівників правоохоронних органів Донецької і Луганської областей, які своєю діяльністю перешкоджали законному функціонуванню органів державної влади на Сході України, а також бездіяльність та сприяння протизаконним діям різноманітних проросійських організацій, незаконних збройних формувань та представників сил спеціальних операцій Росії;

перебування на території України російських парамілітарних об'єднань, як-то козацтва, релігійних структур і молодіжних організацій, що роками дестабілізували внутрішню обстановку на Сході України;

зародження на Сході України організацій терористичного спрямування;

нерішучість дій сил безпеки України щодо виявлення та знешкодження дій російських спецслужб та колаборантів серед місцевого населення.

На виникнення українських добровольчих формувань вплинули такі фактори:

діяльність проукраїнських політичних сил (ВО “Батьківщина”, ПП “Народний фронт”, ВО “Свобода”, ПП УНА – УНСО, НВР “Правий сектор”, ГО “Патріот”, ГО “Автомайдан”, ГО “Січ” тощо), які представлені політичними партіями, громадськими та парамілітарними об’єднаннями, що мали досвід створення громадських формувань з парамілітарними чи воєнізованими рисами, а також їх забезпечення;

неспроможність сил безпеки та оборони України припинити збройну агресію РФ;

зростання в українському суспільстві кількості громадян, які ідентифікували себе із незалежною Україною та виступили на захист її територіальної цілісності.

Становлення українських добровольчих формувань у 2014 році було переважно регламентованим. Цьому сприяли опрацювання у попередні роки законодавчої та нормативно-правової бази, яка регулювала організаційні засади їх заснування. Нормативно-правова база становлення українських добровольчих формувань залежала від того, хто був ініціатором створення – держава чи політичні сили, громадські організації або самоорганізовані громадяни.

Українські добровольчі батальйони, які були у складі ЗС України, НГУ та МВС будувалися за структурою “взвод, рота, батальйон”. Однак серед українських добровольчих формувань, які не увійшли до вище згаданих державних структур, цієї побудови не завжди дотримувалися.

Комплектування українських добровольчих формувань відбувалося з дотриманням принципу добровільності, в тому числі і щодо батальйонів територіальної оборони, до яких керівними документами визначено, що надходження людських ресурсів від військкоматів за мобілізацією в особливий період. Виявлено, що переважно військкомати під час першого періоду збройного конфлікту на Сході України до цих батальйонів направляли добровольців, а в разі відсутності добровольців з необхідною військово-

обліковою спеціальністю мобілізували потрібних спеціалістів. Однак обидві категорії громадян військкомати проводили у звітності як мобілізованих.

Встановлено, що в певні моменти часу у досліджуваний період чисельність українських добровольчих формувань могла досягати майже 30 тис. осіб. Однак всі вони одночасно не могли перебувати в районі проведення АТО: частина бійців в районі АТО перебувала на ротаційній основі; через певні проміжки часу добровольчі підрозділи вибували із зони бойових дій на відновлення; частина формувань залучалася до виконання завдань в інших місцях України, зокрема на Кримському та Придністровському напрямках.

Переважно бійці українських добровольчих формувань мали вищу та середню технічну освіту, майже 20 % з них мали бойовий досвід, більшість мали сім'ю і дітей. Переважна більшість добровольців були з центральних та південних регіонів України, серед були не тільки представники титульної нації, а й росіяни, білоруси, кримські татари тощо. Майже половина бійців спілкувалися російською мовою.

Добровольці йшли на передову для боротьби з російською агресією не за національною або мовною ознакою, а для захисту своїх цінностей і з почуття патріотизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

до розділу:

1. Аваков сформує регіональні спецпідрозділи МВС на основі громадських утворень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/promise/21985.html>.
2. Артем Витко: Нужно было бороться за Крым [Електронний ресурс]; відеосюжет YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=-hin4kQeqCo> (Дата опублікування: 27.11.2014).
3. Бадрак В. Національна гвардія України: шляхи розвитку / В. Бадрак, Ф. Флурі. – Женева – Київ: ФОП Лопатіна О. О., 2017. – 49 с.
4. Батанова О. Русский мир как реальность: глобальный проект / О. Батанова // Право и политика. – 2008. – № 12. – С. 9.
5. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) – Київ: НУОУ, 2017. – 250 с.
6. Бодня Т. Батальйони чекають на добровольців / Т. Бодня, М. Супрун // Урядовий кур'єр. – 2014. – 7 травня. – № 81. – С. 2.
7. Бочкарёв В. Командир севастопольского “Беркута”: как мы отстаивали Крым [Електронний ресурс] / В. Бочкарёв // Нет Цензуре. – Режим доступу: <http://cenznet.com/2016/03/19/командир-севастопольського-беркута-к/> (Дата опублікування: 19.03.2016).
8. Булах А. Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины [Електронний ресурс] / А. Булах, Г. Сенькив, Д. Теперик. – Таллинн: International Centre for Defence and Security, 2017. – Режим доступу: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/doc/ICDS-report-Ukraine-defence-volunteers_2017_RUS.pdf (дата звернення 29.06.2017).
9. Бутусов Ю. Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Зеркало недели. – 2014. – 29 серпня. – Режим доступу:

<http://gazeta.zn.ua/internal/dobrovolcheskie-batalony-struktura-strahi-problemy-boev>.

10. Бутусов Ю. Пять версий убийства Евгения Жилина [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов. – Режим доступу: <https://glavnoe.ua/articles/a11055> (Дата опублікування: 20.09.2016).

11. В Генпрокуратурі показали російські медалі “За возвращение Крыма” и “За заслуги” руководителя “РИА Новости Украина” [Електронний ресурс] // Українські новини. – 2018. – 15 травня. – Режим доступу: <http://www.ukranews.com/news/563187-v-genprokurature-pokazaly-rossyyskiye-medaly-za-vozvrashhenye-kryma-y-za-zaslugy-rukovodytelya-rya>.

12. В зоні АТО на Донбасі на боці України воюють близько тисячі іноземних громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publicist.in.ua/3206-v-zon-ato-na-donbas-na-boc-ukrayinivoyuyut-blizko-tisyach-nozemnih-gromadyan.html>.

13. Васильєв Д. У Кіровограді бійці 42 батальйону з усієї України відзначають другу річницю створення підрозділу [Електронний ресурс] / Д. Васильєв // Перша електронна газета. – 2016. – 17 червня. – Режим доступу: <http://persha.kr.ua/photo/79671-u-kirovogradi-bijtsi-42-bataljonu-z-usiyeyi-ukrayiny-vidznachayut-drugu-richnytsyu-stvorennya-pidrozdilu/>.

14. Васильчук Є. О. Незаконні воєнізовані та збройні формування в Україні: монографія / Є. О. Васильчук. – Черкаси: Видавець Олександр Третяков, 2017. – 244 с.

15. Верховна Рада звернулася до парламентарів держав – гарантів безпеки України та міжнародних організацій // Голос України. – 2014. – 3 березня. – № 40. – С. 1–2.

16. Війна. Одинадцять Героїв // Голос України. – 2016. – 22 квітня. – С. 1.

17. Владимир Путин: “Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/444083.html> (Дата звернення: 19.09.2017).

18. Генштаб увеличивает число казачьих частей в армии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iz.ru/news/532117> (Дата звернення: 03.08.2012).
19. Генштаб: можлива повна мобілізація, все залежить від ситуації на Сході [Електронний ресурс] // Сьогодні. – Режим доступу: <https://ukr.segodaya.ua/ukraine/genshtab-vozmozhna-polnaya-mobilizaciya-vse-zavisit-ot-situacii-na-vostoke-640162.html> (Дата опублікування: 13.08.2015).
20. Генштаб: У ЗСУ служать менше 100 іноземців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.nv.ua/ukr/ukraine/events/u-genshtabi-nazvali-kilkistinozemtsiv-jaki-sluzhat-u-zsu-197307.html>.
21. Географічна структура зовнішньої торгівлі товаром Донецької області за 1996–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/statinform/ved7.php>.
22. Географія і хроніка захоплення сепаратистами Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/news/2014/04/12/262930_geografiya_hronika_zahvata.html (Дата опублікування: 12.04.2014).
23. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності: Монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюкта ін.] ; наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
24. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко та ін.]; НАН України; Ін-т історії України. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 796 с.
25. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія / М. Демкович-Добрянський. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 206 с.
26. Депутатський запит народного депутата України Бондаря М. Л. Міністру внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/wcadr_document?DOCUMENT_ID=68727&DOCUMENT_TYPE=1.

27. Деякі проблемні питання повсякденної діяльності військових частин під час проведення антитерористичної операції та шляхи їх вирішення: навчальний посібник / [В. М. Баяк, А. В. Голованов, В. І. Куренков та ін.]; під загальною ред. С. М. Салкуцана. – Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. – 64 с.

28. До патрульного батальйону “Тернопіль” записалося більше трьох десятків тернополян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.0352.ua/news/538905> (Дата опублікування: 21.05.2014).

29. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Харків: Фоліо, 2017. – 325 с.: іл.

30. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – Харків: Фоліо, 2016. – 570 с.: іл.

31. Добровольцев просят удалиться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svodki24.ru/1610-donbass.html> (Дата перегляду: 20.04.2018).

32. Добровольці з Білорусі поїхали в зону АТО захищати Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/75429>.

33. Добровольчий український корпус “Правий сектор” [Електронний ресурс] // Бандерівець. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/struktura-duk-ps.html> (Дата опублікування: 17.07.2014).

34. Добровольчі батальйони у складі Національної гвардії України – бойовий шлях “Донбасу” [Електронний ресурс] // Національна гвардія України. – 2016. – 29 січня. – Режим доступу: <http://ngu.gov.ua/ua/news/dobrovolchi-batalyoni-u-skladi-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-boyoviy-shlyah-donbasu>.

35. Добровольчі батальйони у складі Національної гвардії України – бойовий шлях батальйону “Імені генерала Кульчицького” [Електронний ресурс] // Національна гвардія України. – 2016. – 29 січня. – Режим доступу: <http://ngu.gov.ua/ua/news/dobrovolchi-batalyoni-u-skladi-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-boyoviy-shlyah-batalyoni-imeni>.

36. Донбас в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
37. Дороги війни / [С. С. Макарчук (кер. авт. кол.), І. В. Кріса, А. П. Назарова та ін.; співгол. ред. О. Ю. Савченко, В. В. Москаленко]. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 512 с.
38. Екс-глава МВС Захарченко влаштувався у Держдумі РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/16/7092752/> (Дата огляду: 10.08.2017).
39. Екстремісти застосували силовий тиск до військових заручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2014/04/17/ekstremisti-zastosovali-silovij-tisk-do-vijskovih-zaruchnikov/> (Дата огляду: 10.12.2017).
40. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>.
41. Завзятий І. Цивільний корпус “Азов” – націоналістична організація чи чергові рекетири? [Електронний ресурс] / І. Завзятий // Кореспондент. – Режим доступу: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3805861/> (Дата опублікування: 20.01.2017).
42. Загальні положення про створення Добровольчого українського корпусу “Правий сектор” [Електронний ресурс] // Бандерівець. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/zagalni-polozhennya-pro-stvorennya-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyjsektor.html> (Дата опублікування: 17.07.2014).
43. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
44. Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 25.03.1992 № 2232-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

45. Закон України “Про внесення змін у деякі законодавчі акти відносно проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства” 6.10.2015 № 716-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/716-19>.

46. Закон України “Про громадські об’єднання” від 22.06.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

47. Закон України “Про міліцію” від 20.12.1990 № 565-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

48. Закон України “Про Національну гвардію України” від 13.03.2014 № 876-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

49. Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

50. Закон України “Про політичні партії в Україні” від 05.04.2001 №2365-III <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print1443724552694148>.

51. Звернення депутатів Луганської обласної ради і Луганської міської ради // *Время*. – 2014. – 28 лютого. – № 9 (10 982). – С. 2.

52. Звернення Провідника “Правого сектора” Дмитра Яроша [Електронний ресурс] // Бандерівець. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/zvernennya-providnykapravogo-sektora-dmytra-yarosha.html> (Дата опублікування: 15.07.2014).

53. Золотухина И. Война с первых дней / Инна Золотухина. – Харьков: Фолио, 2015. – 222 с.

54. Зрадники Батьківщини: військова прокуратура порушила справи проти моряків, які перейшли на бік Росії, – список дезертирів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/mainmedia/zradnyku_batkivshchyny_viyskova_prokuratura_porushyl

a_spravy_proty_moryakiv_yaki_pereyshly_na_bik_rosii__spysok_dezertyriv_95479.html (Дата опублікування: 15.11.2014).

55. Ільяшевич А. Донбасские казаки / А. Ільяшевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://only-tv.org/ukr-channels.html>.

56. Івашко О. До військкоматів шикуються черги / О. Івашко, С. Ісаченко, О. Вертіль та ін. // Урядовий кур'єр. – 2014. – 5 березня. – № 42. – С. 4-5.

57. Ігор Лапін народний депутат України // Сайт народного депутата України Лапіна І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igorlapin.com.ua/aidar.php>.

58. Ісаченко С. Буковина. Перевіряють мобілізаційні ресурси / С.Ісаченко // Урядовий кур'єр. – 2014. – 5 березня, № 42. – С. 4-5.

59. Історична роль та місце Збройних Сил України в забезпеченні обороноздатності держави особливості і способи ведення сучасних бойових дій: інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців Збройних Сил України. – Київ: ЦП “Компринт”, 2016. – 20 с.

60. Кадри // Урядовий кур'єр. – 2014. – 6 березня. – № 43. – С. 3.

61. Каліновська О. Про мертвих, живих і ненароджених. Герої (не)війни / О. Каліновська, О. Криштопа. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – 303 с.

62. Київ визнав добровольців // Київське слово. – 2018. – березень. – С. 2.

63. Киридон А. М. Ментальне картографування у структурі цінностей: рефлексія Майдану у самосвідомості донеччан / А. М. Киридон // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т 1. – Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. Колективу Я. В. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 357–372.

64. Кількість бійців Самооборони сягнула 12 тисяч – Парубій [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу:

<http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/7/7013130/> (Дата опублікування: 07.02.2014).

65. Кіровоградський батальйон “Рух опору” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cheline.com.ua/news/mens-club/kirovogradskij-bataljon-ruh-orogu-47885> (Дата опублікування: 20.12.2016).

66. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – Москва: Государственное военное издательство НКО, 1937. – 560 с.

67. Козлов Д. Герои современной Украины. Истории преодоления / Д. Козлов – Київ: Лаборатория анализа личности Центр исследований армии, конверсии и разоружения, 2016. – 95 с.

68. Командир Грузинского Национального Легиона Мамука (Ушанги) Мамулашвили [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgianlegion.com.ua/ru/77-o-nas>.

69. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

70. Конфлікт ДУК та Збройних сил України вичерпано [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.media/ukrain/235414/>.

71. Концепция внешней политики Российской Федерации: утверждена Президентом РФ В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/122186.

72. Кримінальна справа // Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42917548>.

73. Крымский “Беркут” находится на Перекопском перешейке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.ru/world/361687>.

74. Кто и зачем. Социологи “посчитали” Евромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediaport.ua/kto-i-zachem-sociologi-poschitali-evromaydan> (Дата опублікування: 11.02.2013)

75. Легіонери “Азова”: Як іноземці воюють на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3429499-lehionery-azova-yak-inozemtsi-vouiuut-na-donbasi>.
76. Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – 218 с.
77. Майдан – 2013: хто стоїть, чому і за що? [Електронний ресурс] // Фонд “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва (Дата оновлення: 15.04.2016). – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-reliz/jsjcosqjforqkwerkfpk.html> (Дата звернення: 19.09.2017).
78. Марко С. Хроника гибридной войны / С. Марко. – Київ: Альтерпрес, 2016. – 248 с.: ил. 16 с.
79. Масове опитування громадян 4–9 грудня 2013 року // Асоціація політичних психологів України (Дата оновлення: 13.12.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appu.kiev.ua/investigation/info/polls/500-opytuvanya.html> (Дата звернення: 19.09.2017).
80. Міністр оборони: “Айдар” може стати спецпідрозділом ЗС України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/y5J9ux> (Дата опублікування: 07.08.2014).
81. Міноборони: в областях створюються батальйони територіальної оборони. // Прес-служба Міністерства оборони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247260349&cat_id=244277212 (Дата опублікування: 30.04.2014).
82. Музика М. І. Савур-Могила. Військові щоденники / М. І. Музика, А. М. Палваль, П. Г. Потехін; пер. з рос. С. А. Заяць; худ.-оформл. Н. В. Величко. – Харків: Фоліо, 2017. – 316 с.
83. Музичко О. Є. Проросійські суспільно-політичні організації на півдні України як фактор дестабілізації ситуації в регіоні: сучасний стан проблеми та шляхи її вирішення [Електронний ресурс] / О. Є. Музичко //

Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 42–47. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/Strateg_pr/1/1-6.pdf.

84. Наемнические батальоны и бандформирования Украины [Електронний ресурс] // Межрегиональный общественный фонд содействия стратегической безопасности. – Режим доступу: <http://www.fssb.su/islam-terror/islam-terror-gangs/1106-batalony-ukrainy-kto-voyuuet-za-ukrainu.html> (Дата перегляду: 16.01.2018).

85. Наказ Міністерства внутрішніх справ України “Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення” від 04.12.2017 № 987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17>.

86. Наказ Міністра оборони України “Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України” від 10.04.2009 № 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09>.

87. Народная самооборона приняла решение снять маски и открыть лица [Електронний ресурс] // UA-Reporter. – 2014. – 26 лютого. – Режим доступу: <https://ua-reporter.com/news/narodnaya-samooborona-prinyala-reshenie-snyat-maski-i-otkryt-lica>.

88. “Народний губернатор” Губарев заявив, що більшість сепаратистів живуть за рахунок грошей Ахметова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://styknews.info/novyny/polityka/2014/05/12/narodnyi-gubernator-gubariev-zaiavyv-shcho-bilshist-separatystiv-zhyvut> (Дата опублікування: 12.05.2014).

89. Небесна сотня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nebesnasotnya.com/> (Дата перегляду 2.09.2017).

90. Ненделина А. Россиян задержали за Украину / А. Ненделина // Сегодня. Киевский выпуск. – 2014. – 3 марта.

91. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО: популярне видання / [О. Каліновська, О. Криштопа, Є. Назаренко та ін.]. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 512 с.
92. Нестріляй М. “Русский мір” одягає тільняшку? / М. Нестріляй // Нація і держава. – 2012. – 5 квітня. – № 14. – С. 7.
93. Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання: матеріали Парлам. слухань у Верховній Раді України 23 липня 2014 р. / за заг. ред. І. М. Грабовенка; Верховна Рада України. – Київ: Парламентське видавництво, 2014. – 344 с.
94. ОПД “Свободный Кавказ” создал батальон добровольцев имени Шейха Мансура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golosichkerii.com/index.php/novosti/493-opd-svobodnyjkavkaz-sozdal-eshche-odin-batalon-dobrovoltsev-imeni-shejkhmansura>.
95. Орел І. Хроніка одного батальйону / І. Орел: худож.-оформлювач Л. П. Вировець. – Харків: ТОВ “Видавництво права людини”; Фоліо, 2016. – 178 с.
96. Оспанова Ж. К. Детерминанты создания и деятельности незаконных военизированных формирований [Електронний ресурс] / Ж. К. Оспанова // Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. XXIII междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013. – Режим доступу: <https://sibac.info/conf/law/xxiii/32341>.
97. Парубій розповів про самооборону Майдану: є гуцульська, бойківська, козацька сотні // 7 днів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7days-ua.com/news/parubij-rozpovivpro-samooboronu-majdanu-je-hutsulska-bojkivska-kozatska-sotni/> (Дата опублікування: 13.02.2014).
98. Пасічник В. Формування державної політики національної безпеки України в контексті реалізації української національної ідеї [Текст]: монографія / В. Пасічник. – Львів: СПОЛОМ, 2014. – 512 с.

99. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках / І. Патриляк : Центр досліджень визвольного руху. – Харків: Книжний Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”; Львів “Часопис”, 2015. – 512 с.

100. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування / Г. М. Перепелиця. – Київ: Видавничий дім “Стилос”, 2015. – 880 с.

101. Понад 400 осіб записалися до загонів самооборони [Електронний ресурс] // 5 канал (Відеосюжет). – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=DzIM9C1ambw>. (Дата опублікування: 11.02.2014).

102. Порошенко назвав кількість українських силовиків у зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/78374>.

103. Портрет українського добровольця очима естонців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uavarta.org/2016/03/04/portret-ukrayinskogo-dobrovoltsya-ochima-estontsiv/>.

104. Постанова Верховної Ради України “Про Заяву Верховної Ради України “Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків” від 21.04.2015 № 337-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/337-19>.

105. Поход самооборони Майдана вокруг правительственного квартала (Фото) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.livejournal.com/1114080.html> (Дата опублікування: 06.02.2014).

106. Про територіальну оборону // Макарівські вісті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://makvist.com/pro-teritorialnu-oboronu/>.

107. Програма політичної партії “Національний корпус”. – Київ, 2016. – 52 с.

108. Путин отрицает присутствие российских военных на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/POLITICS/putin-otricaet-prisutstvie-rossiyskih-voennyh-na-donbasse-143455_.html (Дата опублікування: 17.04.2014).

109. Путін просить дозволу на введення військ до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/путін-просить-дозволу-на-введення-військ-до-україни/a-17466981>.

110. Рада Федерації Росії схвалила воєнну інтервенцію в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/103681>.

111. Референдуми в ДНР: Як відринув Донбас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3681653-referendumu-v-dnr-yak-vidrynuv-donbas> (Дата опублікування: 12.05.2016).

112. Розуменко В. Нескорені: інтерв'ю із Героями АТО / В. Розуменко. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2016. – 368 с.

113. Рух опору має посилити план своєї діяльності [Електронний ресурс] // Юлія Тимошенко – офіційний сайт (Фото). – 2014. – 02 червня. – Режим доступу: <https://www.tymoshenko.ua/ruh-oporu/ruh-oporu-maye-posiliti-plan-svoyeyi-diyalnosti/>

114. Самооборона Євромайдану: завдання, структура, методи роботи [Електронний ресурс] // Радіо “Свобода”. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25207800.html> (Дата опублікування: 21.12.2013).

115. СБУ затримала самопроголошеного губернатора Луганщини Харитонова [Електронний ресурс] // zik. – 2014. – 14 березня. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2014/03/14/sbu_zatrymala_samoproholoshenogo_gubernatora_luganshchyny_harytonova_470438.

116. Сегеда С. П. Актуальні питання взаємодії України та євразійського простору / С. П. Сегеда // “Третя хвиля”, демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності: зб. тез Всеукраїнської наук. конф. (Київ, 2014 р.). – Київ: Інститут всесвітньої історії НАНУ, 2014. – С. 120–132.

117. Сегеда С. П. Деякі питання військово-технічної політики України і її негативні наслідки під час анексії Криму російською федерацією та проведення антитерористичної операції на сході України / С. П. Сегеда //

Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: зб. тез міжнар. наук.–техн. конф. (Львів, 14–15 травня 2015 р.). – Львів: АСВ, 2015. – С. 285-286.

118. Сегеда С. П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія / С. П. Сегеда. – Рівне: Овід, 2012. – 504 с.

119. Сепаратизм та тероризм – інструменти “гібридної війни” Росії проти України: інформаційно-аналітичні матеріали: [За заг. ред. В. П. Шевчука]. – Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2016. – 37 с.

120. След иловайского котла: бойцы “кривбасса” просят помощи у облгосадминистрации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1kr.ua/news-17529.html> (Дата перегляду: 20.04.2018).

121. Сливний Д. Крило допомоги / Д. Сливний // Кордон. – 2014. – № 4. – С. 24–25.

122. Сотни самооборони оттачивают боевое мастерство, – как тренируется Майдан [Електронний ресурс] // Цензор.Нет (Фото). – 2014. – 14 лютого. – Режим доступу: https://censor.net.ua/photo_news/270789/sotni_samooborony_ottachivayut_boevoe_masterstvo_kak_treniruetsya_mayidan_fotoreportaj.

123. Стасюк Ю. М. Соціально-правові гарантії держави особам – учасникам добровольчих формувань: історичний аспект / Ю. М. Стасюк // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ: КНУ, 2017. – № 51. – С. 145–149.

124. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17-29.

125. Степанковська Я. Авангард нації. Куди зникли добровольчі батальйони [Електронний ресурс] / Я. Степанковська // Військовий навігатор

України. – 2017. – 16 лютого. – Режим доступу: <http://milnavigator.com.ua/archives/2840>.

126. Стратегия для России // Независимая газета [Текст]. – 1994. – 24 мая.

127. 37-й окремих мотопіхотний батальйон “Запоріжжя” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ato.zp.ua/silni-duhom/37-ompb/37-j-okremij-motorihotnij-bataljon-zaporizhzhja.html> (Дата перегляду: 20.04.2018).

128. Токарева О. Ю. Про необхідність створення на території району громадських об'єднань з охорони громадського порядку та державного кордону / Ю. О. Токарева // Время. – 2014. – 14 лютого. – № 7 (10980). – С. 2.

129. У регіонах масово створюють загони самооборони [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/8/7013226/>. (Дата опублікування: 08.02.2014).

130. У рядах ДУК “Правий сектор” створюють білоруський підрозділ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3548927-u-riadakh-duk-pravyisektor-stvoruiuit-biloruskyi-pidrozdil>.

131. У Харківській області формують другий батальйон територіальної оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/news/2014/10/22/283404_harkovskoy_oblasti_formiruyut.html (Дата опублікування: 22.10.2014).

132. У Харкові розповіли, що слідство має на лідера “Оплоту” Жиліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-harkovi-rozprovili-shcho-slidstvo-mae-na-lidera-oplotu-zhilina-21092016132900> (Дата опублікування: 21.09.2016).

133. Указ Президента України “Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України” від 10.12.2008 № 1153/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>.

134. Указ Президента України “Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України” від 10.08.2012 № 470/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/470/2012>.

135. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 01.03.2014 року “Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України” від 02.03.2014 № 189/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/336.html>.

136. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.

137. Українцы смогут находиться у нас 270 дней [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26255/3135074/>.

138. Уроки антитерористичної операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти: зб. матеріалів міжвідомч. наук.–практ. семінару (Київ, 9 жовт. 2015 р.); НУОУ ім. Івана Черняхівського – Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. – С. 72.

139. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / ред. Г. Васильчука та В. Мороко; Укр. ін.-т нац. пам’яті, Запоріз. нац. ун-т., іст. ф-т, Запоріз. облдержадмін., Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Запоріз. відділення. – Вип. 2. – Київ, 2016. – 464 с., іл.

140. Харківська організація “Оплот” погрожує розігнати Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/harkivska_organizatsiya_oplot_pogrozhuie_rozignaty_yevromaydan_39061.html (Дата опублікування: 17.01.2014).

141. Херпен М. Х. ван. Войны Путина. Чечня, Грузия, Украина: неусвоенные уроки прошлого / [пер. с англ.]. – Харків: Віват, 2015. – 320 с.

142. “ХНР”: Харківська невдала республіка [Електронний ресурс] // BBC. – 2015. – 8 квітня. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150406_kharkiv_sx.

143. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

од. обл. 0-001705 Учасники траурної процесії під час похорону студента Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Героя України (2014 р., посмертно) Р. І. Гурика, 24 лютого 2014 р.

144. Чабарай Г. Легалізувати добровольців. Де в Україні бійців добробатів визнали учасниками бойових дій [Електронний ресурс] / Г. Чабарай // Тиждень. – 2017. – 1 червня. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/193658>.

145. Чеченський слід в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.ukr.obozrevatel.com/author-column/93017-chechenskiy-slid-u-ukraini.htm>

146. Якубова Л. “Русский мир” в Україні: на краю прірви / Л. Якубова. – Київ: ТОВ “Видавництво “КЛІО”, 2018. – 384 с.

147. Янукович оплачивает сепаратистские акции [Електронний ресурс] // Левый берег. – 2014. – 4 апреля. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/04/04/261939_yanukovich_oplachivaet_separatistskie.html.

Ярош: Ми не будемо валити державу ні за яких умов [Електронний ресурс] // ЛІГА.net. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/interview/politics/3791394-yarosh_mi_ne_budemo_valiti_derzhavu_n_za_yakikh_umov.htm (Дата опублікування: 24.10.2014).

РОЗДІЛ 3.

ПІДГОТОВКА УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЇХ УЧАСТЬ У ЗАХИСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Організація бойової підготовки та забезпечення озброєнням українських добровольчих формувань

Бойова підготовка українських добровольчих формувань починалася одразу ж після їх укомплектування особовим складом. Її організація була вкрай необхідною, оскільки майже 85 % осіб – учасників добровольчих формувань не мали бойового чи миротворчого досвіду, не мали військової освіти, а ті, хто проходив військову чи правоохоронну службу, робив це досить давно, знання були здобуті у мирний час, коли служба у суспільстві девальвувалася [7, с. 14].

Організація бойової підготовки залежала від обстановки і наявності часу, регламентувалася спеціальними програмами залежно від покладених чи передбачуваних завдань, враховувала рівень підготовленості бійців. На бойову підготовку впливав також перебіг боїв на Сході України. За тематичним змістом програми були складені з урахуванням належності українських добровольчих формувань до певної структури СБОУ. Програмами визначались основні напрямки бойової підготовки: загальновійськова, вогнева, тактична.

Основу організації бойової підготовки добровольців становили статuti, інструкції і настанови з бойового застосування різних силових структур України. У процесі навчання застосовували іноземні військові навчальні посібники і видання радянської доби з відповідної тематики. Так, громадська організація “Всеукраїнське об’єднання “Союз учасників миротворчих операцій” для батальйонів територіальної оборони “Айдар”, “Київська Русь” та “Київ” переклала з англійської на українську мову сім посібників. У них описано іноземний бойовий досвід, який доречно було використовувати бійцям у ході АТО [3]. Значну роль відігравали невеликі за обсягом і конкретні за тематичним змістом навчальні посібники, розроблені відповідними

спеціалістами відомчих вищих навчальних закладів, які публікували місцеві видавництва чи інші органи друку [108].

До випуску такої літератури залучалися волонтери, які допомагали коштами або власними силами видавали їх. Зокрема, приватний підприємець Олександр Пилипенко, який від початку АТО надавав волонтерську допомогу Українському війську, а потім у віці 60 років приєднався до добровольчого батальйону у складі ДУК, у власній друкарні виготовляв військові посібники та карти для Українського війська [118]. За кошти благодійного фонду “Мир і порядок” у жовтні 2014 року було видано серію з п’яти книг із військової справи тиражем біля 20 тис. примірників, які волонтери розповсюдили в зоні АТО серед захисників вітчизни, що виконували бойові завдання. Тематично література присвячувалася принципам організації служби в сухопутних і десантних підрозділах, а також підрозділах розвідки. У виданнях детально описано порядок ведення бойових дій у міських умовах та поза межами населених пунктів, принципи організації розвідувально-пошукової діяльності тощо [107].

До процесу підготовки і видання навчальної та спеціальної літератури залучалися відомчі вищі навчальних закладів України, які готували, видавали та розповсюджували книги, брошури, пам’ятки та збірки різного формату і змісту. Зокрема у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського видано брошуру “Пам’ятка військовослужбовцю” [75], яку підготували фахівці науково-дослідного центру воєнної історії для воїнів, що беруть безпосередню участь в боях у районі проведення АТО.

Крім цього, було видано низку публікацій, в яких розглянуто минулий та передовий сучасний бойовий досвід різних силових структур. Їх готували науковці самостійно поза науковими та навчальними установами. Серед великої кількості літератури виділяється: “Книга бойового досвіду”, яку підготували В. Курилко, О. Кривенко та інші [49]. Праця присвячена ефективності планування спеціальних операцій, у ній розглянуто: процес прийняття рішень у бойовій обстановці; особливості тактики проведення спеціальних операцій;

організація, комплектування і тактика дій незаконних озброєних формувань; досвід сучасних малих війн; особливості бойових дій підрозділів спеціальних операцій в умовах міста (сучасний досвід). Праця стала доцільною і для українських добровольчих формувань.

У ході бойового навчання основну увагу звертали на одиночну підготовку бійців, уміння діяти у складі невеликих груп, відділення, взводу. Доброволець повинен був навчитися влучно стріляти, метати в ціль гранати, вести рукопашний бій, знищувати бронетехніку ворога. Бійців тренували витримувати тривалі марші з повною амуніцією, навчали безшумно знімати ворожих чатових, непомітно підходити до важливих об'єктів (складів, мостів тощо), вести не тільки наступ, а й відступ, негайно займати кругову оборону і застосовувати різні методи знищення ворога тощо. У ході навчання відпрацьовували уміння наступати у складі взводу, роти, батальйону, переслідувати супротивника, що відходить, та організувати його пошук.

Добровольці резервних батальйонів навчалися відповідно до програм та вимог, розроблених у минулому для внутрішніх військ [109]. Їх навчальна база розташована на території полігону бригади спецпризначення "Барс" (с. Нові Петрівці Київської обл.). Підготовку та заняття проводили професійні військові і міліціонери, а також залучали волонтерів-інструкторів.

Планову бойову підготовку приводили у батальйонах територіальної оборони. Програми навчання були майже однотипними, заняття організували під час бойового злагодження. Спочатку заняття вели професійні військові, а згодом долучалися волонтери, які мали досвід бойових дій, а також інструктори з рукопашного бою, медики, тренери зі стрільби. Однак матеріальна база для розміщення навчання особового складу добровольчих формувань не завжди відповідала необхідному рівню і залежала від потенціалу регіону, як економічного, так і військового. Відповідальними за комплектування, розміщення, підготовку були обласні та міські військкомати, при яких формувалися батальйони [95].

На рівень підготовки підрозділів впливала принциповість командування батальйону щодо питань обмеженості термінів на проведення бойового злагодження, встановлених планами Генерального штабу ЗС України. Так, командир 1-го БТрО С. Козак 20 червня 2014 року, незважаючи на тиск, який чинили на нього посадовці Генерального штабу, відмовився ставити підпис в акті про готовність батальйону, адже підготувати особовий склад за десять днів на навчальній базі 51 омбр, яка на той час вже відбула в зону проведення АТО, не було можливості [101]. Тривалість бойового злагодження було подовжено до 18 липня 2014 року. Таким чином, 1-й БТрО став один із небагатьох, який мав достатнього часу на підготовку особового складу до бойових дій.

Участь у збройних сутичках показала, що бійці добровольчих формувань у складі МВС не були готовими до дій, притаманних піхотним армійським підрозділам [113, с. 81]. У підрозділах патрульної служби міліції особливого призначення бойову підготовку з добровольцями організували обласні Головні управління МВС. Зазвичай бійці проходили її при навчальних центрах обласних управлінь МВС. Цей курс передбачав отримання правової, вогневої та фізичної підготовки. Заняття проводили працівники МВС, інколи залучали спеціалістів зі сторони, як правило, медиків. Курс підготовки у мирний час тривав п'ять місяців, а навесні і влітку 2014 року його було прискорено: деякі підрозділи, зокрема батальйон патрульної служби міліції особливого призначення "Каскад" з Полтавщини, проходили курс підготовки за тиждень через складну суспільно-політичну ситуацію та необхідність забезпечити громадський порядок у державі [106].

Між бійцями та командирами у вільний час відбувався спонтанний обмін знаннями та досвідом [51, с. 23]. До процесу передання професійних знань, зокрема ведення вуличних боїв, залучали фахівців, інструкторів, волонтерів, у тому числі іноземців [24, с. 434]. Коли стало зрозуміло, що в ході проведення АТО добровольчі міліцейські підрозділи матимуть бойові зіткнення та виконуватимуть завдання, притаманні ЗС України, почали переглядати програми бойової підготовки з урахуванням обставин та залучати до організації

занять колишніх військовослужбовців та діючих кадрових фахівців збройних сил, які мали бойовий досвід. До підготовки бійців добровольчого батальйону “Миколаїв”, наприклад, керівництво Управління МВС запросило воїна-афганця підполковника в запасі Ореста Курендаша, який надалі в цьому підрозділі обіймав посаду інструктора кадрового забезпечення. З його спогаду встановлено обставини, що вплинули на зміст програми бойової підготовки і труднощі, які виникали під час навчання. Зі слів Ореста Курендаша: “Підрозділ був направлений у зону АТО для виконання бойових завдань, але раніше перед батальйоном стояли не бойові, а правоохоронні завдання. ... люди їдуть виконувати бойову задачу, а це означало підготовку бойового підрозділу який має діяти інакше. Підготувавши програму з посиленням на норми підготовки сержантів ВДВ, ми усвідомлювали, часу не має. Саме тому заняття тривали не 5, а 1,5 місяця без вихідних зранку і до ночі. Починали, так би мовити, з елементарного – дій бійців на полі бою: поодинці, в складі підрозділу, пересування в бою, потім перейшли до інженерної підготовки, стрільбі лежачи, потім до стрільби з коліна та стоячи. Паралельно вивчали види зброї, що була на штатному озброєнні батальйону. Крім того, проводили навчальні стрільби: автомат, пістолет, ручні кулемети. Не вистачало ні боєприпасів, ні озброєння. Ніхто з бійців ніколи не кидав ручних осколкових гранат, довелося вперше це всім робити. Потім перейшли до тактичної підготовки, що включала в себе не тільки знання з обладнання блокпостів і навички того, як підходити до машини, перевіряти документи та речі людей, які їдуть у машині, а й з тактико-спеціальної підготовки, потім тактико-вогневої підготовки, вміння негайно атакувати противника. В той же час, зустрівши опір, слід уміти відступити, тому увага приділялася і наступу, і відступу. Одночасно вчилися виносити поранених з поля бою, що в літню спеку з бронежилетами, касками, екіпіровкою, озброєнням є доволі складним завданням. Наступним елементом навчання була тактико-інженерна підготовка, яка допомогла хлопцям за умові браку часу “закопатися“ в землю. В цілому вони навчалися, як розгорнутися, зайняти позицію шаховим порядком, окопатися та, виконавши накази,

лишитися здатними продовжити рух уперед, проводити прочісування, зачистку, діяти в особливий умовах. Концептуально людей готували до кругової оборони” [28, с. 327].

Лише після завершення курсу підготовки та складання іспитів особовий склад *пнсмон* міг бути залучений до виконання завдань у районі проведення АТО. Так, ротаційна група чисельністю 86 добровольців батальйону “Чернігів”, сформованого у травні 2014 року, відбула 6 червня 2014 року в район проведення АТО відповідно до наказу УМВС № 708 [25, с. 296].

У добровольчих формуваннях, які не увійшли до структур СБОУ, на початковому етапі їх існування бойову підготовку організовували та проводили стихійно. До цієї групи добровольчих формувань належить створений “Правим сектором” ДУК, який є унікальним, тому що уже в листопаді 2014 року створив у своїй структурі навчальні центри, в яких цілеспрямовано готували добровольців перед їх відправленням в район проведення АТО. Необхідну територію та приміщення надавали місцеві територіальні громади, кошти – благодійники.

Громадське формування з охорони громадського порядку “Самооборона Козівщини” з Тернопільської області, у повному складі увійшло до складу місцевої територіальної оборони. Завдяки їх ініціативі селищна рада виділила для територіальної оборони приміщення та прилеглу територію для проведення занять із членами формування, де вони могли відпрацьовувати практичні дії, наприклад зводити інженерні оборонні споруди тощо. Навчання проводили тактично-військові інструктори Зборівсько-Козівського об’єднаного районного військового комісаріату, а також до них залучали громадян, які мали бойовий досвід [100].

Є приклади створення навчальних центрів волонтерами. Так, у Васильківському районі Київської області на початку 2014 року було створено як навчальний табір “Марусин полігон”, де добровольців, які не перебували у складі державних силових структур, готували до ведення бойових дій, перед відправленням у район проведення АТО. Волонтери розробили навчальну

програму, яка включала стрільбу, тактику, первинну медичну допомогу, саперну справу. З часом на прохання посадовців ЗС України на цьому полігоні успішно проводили підготовку військовослужбовців, яких направляли район проведення АТО [13, с. 172–173].

У 2014 році досить помітним був недостатній рівень підготовленості бійців добровольчих формувань. Це виявлялося в діях непрофесійності бійців в екстремальних ситуаціях, що призводило до непередбачуваних втрат серед особового складу, нищення зброї та військового майна [95, с. 207]. Так, за свідченням В. Сакуна, колишнього заступника командира взводу 24-го БТрО “Айдар”, порушення техніки безпеки під час перевезення боєприпасів, пального і людей призвело до трагічної загибелі 28 бійців батальйону. На маршруті руху транспорт був обстріляний бойовиками, внаслідок чого вибухнули боєприпаси та пальне [88, с. 149].

У дослідженні, проведеному Польською організацією “Відкритий діалог”, наведено слова добровольця 11-го БТрО, якого відправили в зону АТО без підготовки: “На місці швидше всьому навчитесь” [20].

Зі спогаду бійця полку “Азов”, позивний “Абдула”, учасника визволення населеного пункту Широкіно у лютому 2015 року, дізнаємося про слабку бойову підготовку бійців роти патрульної служби міліції особливого призначення “Берда” [119, с. 50]. Враховуючи, що рота була створена у серпні 2014 року, а бійці її залучалися до виконання завдань у районі проведення АТО пізніше, можна констатувати, що командування підрозділу та старше керівництво управління області не врахувало досвід АТО під час бойової підготовки міліціонерів-добровольців.

Отже, незважаючи на те, що бойова підготовка у переважній більшості українських добровольчих формувань була організованою, протягом першого періоду збройного конфлікту на Сході України значних позитивних результатів досягти не вдалося. Рівень бойової підготовки і навченості бійців-добровольців згаданих формувань залишався досить низьким, що негативно впливало на подальше виконання бойових завдань. Однак недолугість процесу підготовки

вдалося частково компенсувати за рахунок надання переваги під час комплектування формувань добровольцями, які мали бойовий досвід проходили військову службу чи службу у правоохоронних органах, тривалий час займалися військово-прикладними видами спорту, страйкболом тощо. Лише починаючи з другого періоду збройного конфлікту на Сході України якість навчання поліпшилася.

Традиційно вважається, що процес створення військового чи збройного підрозділу є завершеним, якщо командир задовільно оцінив готовність підрозділу до виконання бойового завдання за допомогою різних форм іспитів, як-то бойового злагодження. Очевидно, що створення збройного формування та проведення бойової підготовки з особовим складом цих формувань неможливе без застосування зброї. Розгляд цієї проблеми є досить важливим аспектом у вивченні українських добровольчих формувань, адже озброєння розкриває їх потенціал та завдання, які вони можуть виконати.

Силіві структури України, при яких були створені добровольчі батальйони, опікувалися забезпеченням їх озброєнням. В обласних Головних управліннях МВС було створено *пнсмон* із залученням представників громадських організацій, наприклад “Патріот”, “Автомайдан”, у ЗС України – батальйони територіальної оборони за сприянням “Національного руху опору”, “Самооборона Майдану”, друга рота добровольчого батальйону громадсько-територіальної оборони Дніпропетровської області “Донбас”, у Національній гвардії України – резервні батальйони оперативного та спеціального призначення “Самооборона Майдану”, перша рота добровольчого батальйону громадсько-територіальної оборони Дніпропетровської області “Донбас”. В усіх відомствах передбачали, що у разі створення добровольчих батальйонів слід надати їм лише стрілецьке озброєння, що й було реалізовано у початковий період збройного конфлікту. Надалі непоодинокими були випадки здобуття і застосування особовим складом у районі проведення АТО трофейної зброї та боєприпасів [23]. Однак для таких добровольчих батальйонів це було неосновним джерелом поповнення озброєння.

Так, резервні батальйони оперативного і спеціального призначення Нацгвардії, які склалися з українських добровольчих формувань, від початку були створені для підтримання громадського порядку в районі проведення АТО та оснащені виключно стрілецьким озброєнням. У них не було штатної бронетехніки й артилерії, хоча в результаті боїв, а також за допомоги МВС, ЗС України і волонтерів окремі зразки бронетехніки та мінометів на озброєння добровольців Нацгвардії надійшли. Вже під час АТО їх штат посилили легким озброєнням, аж до зенітних установок ЗУ-23, внаслідок виконання несприятливих для них завдань, зокрема штурму опорних пунктів, блокпостів тощо [94, с. 89].

Сформований 2-й резервний батальйон Національної гвардії України мав переважно стрілецьку зброю та РПГ-7, а після першої ротації в районі АТО з'явилися РПГ-18, -22, -24, -26. Зброя, надана МВС, загалом була якісною, однак траплялися дефекти та поломки. Зі спогадів бійця 2-го резервного батальйону Національної гвардії України Михайла відомо: “Наприклад, гвинтівки СВД, що нам давали. Ми із запчастей трьох одну збирали – там те відлаmano, там того взагалі немає. Хлопці у нас, які получали, виходить як мозаїку збирали, конструктор. ...Калашникови, АКС, третина точно була, м'яко кажучи, в дуже зношеному стані” [113, с. 85-86].

Часом резервні батальйони оперативного та спеціального призначення отримували завдання, які можна було вирішити лише за допомогою озброєння, якого у штаті не було, тому командування батальйонів налагоджувало взаємодію з командирами військових частин, підрозділів ЗС України, розміщених по сусідству в районі проведення АТО, або у ході спільного виконання бойових завдань для отримання необхідного озброєння. Як пригадував Михайло, “це все вибивалося у Збройних Силах на місці”, тобто командири майже щодня приїжджали на блокпости і випрошували необхідне: АГС (автоматичний гранатомет станковий), РПГ, протитанкові гранати, протипіхотні міни (міни, яких не мали на озброєнні колишні внутрішні війська МВС – зараз НГУ) [113, с. 84–85]. Підрозділи НГУ, які одними з перших були

направлені під Слов'янськ, зіштовхнулися з тим, що терористи досить вміло використали місцевість і підготували оборонні інженерні споруди, тому бійцям-добровольцям НГУ, озброєним лише стрілецькою зброєю, знищити ці об'єкти було вкрай важко. Тоді командування вирішило, зважаючи на обмеженість часу для визволення міста від озброєних терористів, звернутися безпосередньо до командирів військових частин та посадовців ЗС України з проханням надати їм необхідну важку зброю і техніку. Командувач Національної гвардії України генерал-полковник Юрій Володимирович Аллеров згадував: “Згодом армія почала просто віддавати нам свої БТРи – ми саджали туди свої екіпажі. Сенс був у тому, щоб зайняти деякі опорні пункти і почати потихеньку блокувати Слов'янськ” [24, с. 288-295].

Під час боїв були непоодинокими випадки взаємодії представників силових структур на рівні міжособистісних відносин заради отримання необхідного озброєння. Зі слів Миколи Балана, який з квітня 2014 року був заступником командувача Національної гвардії України, “у 2014 один з добробатів під Попасною позичав у ЗС України безпілотник та обмінював його на танк на один день бою” [24, с. 98].

Станом на червень 2014 року на озброєнні 2-го батальйону спеціального призначення НГУ “Донбас” були стрілецька зброя, РГД і снайперські гвинтівки [68]. Під час боїв або “зачисток” місцевості від терористів чи їх прибічників бійці батальйону здобували окремі зразки трофейного стрілецького озброєння, яке пізніше застосовували, зокрема великокаліберний кулемет НСВ-12,7 “Утьос” [24, с. 375]. Траплялося, що відразу після входження добровольчого формування до складу НГУ штатне стрілецьке озброєння видавали неоформленим на службу добровольцям, які певний час брали участь у боях у районі проведення АТО, а офіційно оформленим добровольцям, які прибули пізніше – захисне спорядження, але без зброї, і лише з часом – штатне озброєння. З цього приводу офіцер батальйону з позивним “Фагот” згадував, що під час бою до нього звернувся солдат, який був офіційно оформленим і мав

лише бронезилет та радянську каску, і ніякої зброї, з проханням: “Дайте хоч пістолет”. Офіцер дав йому пістолет, тому що мав ще й автомат [47, с. 57].

Із початком антитерористичної операції 14 квітня 2014 року на підставі Закону України “Про міліцію” в Міністерстві внутрішніх справ України було розпочато формування підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення для підтримання громадського порядку й патрульно-постової служби. За штатом такі підрозділи мають бути оснащені виключно стрілецькою зброєю, навіть без гранатометів. У 2014 році цим підрозділам на прохання їх командирів та начальників надавали окремі зразки бойової техніки та легкого озброєння, але це відбувалося не системно, а в ініціативному порядку. Так, одним зі способів отримання озброєння для ведення бойових дій, за словами посадовців МВС, була тимчасова передача зброї у користування від одних представників державних силових структур іншим у критичні моменти без дотримання відомчих бюрократичних настанов. Віктор Чалаван, радник голови Національної поліції України, з квітня 2014 року до червня 2015 року – начальник Департаменту організації діяльності підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення МВС, згадував, що траплялися випадки, коли зверталися з проханням до командирів військових частин і підрозділів ЗС України у районі проведення АТО, щоб ті дали їм необхідну зброю. Командири “на свій страх і ризик” задовольняли прохання [24, с. 92].

Батальйон “Дніпро-1” станом на червень 2014 року був озброєний стрілецькою зброєю, у тому числі автоматами АКС-74У і АК-74, а також придбаними 50 гвинтівками М-16 [68]. Батальйон “Азов”, який перебуваючи до листопада 2014 року у складі МВС України, мав на озброєнні стрілецьку зброю, у тому числі автомати АКС-74, снайперські гвинтівки СВД та кулемети ПКМ. Коли 26 травня 2014 року бійці батальйону розбили базу терористів на території дачі сина В.Януковича в селищі Урзуф Донецької області, то виявили там склад зброї [68]. Радник голови МВС України Антон Геращенко 27 серпня 2014 року повідомив: “Тільки що говорив з командиром спецбатальйону міліції “Азов” Андрієм Білецьким. Згідно з прийнятою вчора постановою Кабінету

міністрів про прискорену передачу зброї протягом 48 годин батальйон “Азов” за вчорашній вечір і за цю ніч отримав від Міністерства оборони артилерійські установки “ЗУ-23-2” та інше важке озброєння, необхідне для ефективного відбиття атак противника” [33]. У книзі “Широкинська операція. Спогади учасників наступу”, яка підготовлена та видана представниками Цивільного корпусу “Азов” описано спогади добровольців та їх командирів про наявність і використання трофейного 120-мм міномета у боях [119].

Відповідно до законодавства України батальйони територіальної оборони на початку формування мали по дві роти охорони та по стрілецькій роті. Забезпечували батальйони територіальної оборони озброєнням обласні військові комісаріати, залучаючи кошти обласних бюджетів та благодійників. Передбачалося, що на озброєнні перебуватимуть переважно стрілецька зброя та автомобільна техніка. Однак особливості проведення АТО протягом 2014 року вплинули на штати батальйонів, відповідно було внесено зміни та введено додаткові підрозділи і посади (зенітний взвод, мінометну батарею та ін.). Так, під час формування 43-го БТрО “Патріот” Дніпропетровської області, заснованого 22 вересня 2014 року, вперше у штаті сплановано легке озброєння: наявність штатної бронетехніки, мінометів, зенітних установок, станкових кулеметів і гранатометів, снайперського взводу, протитанкових ракетних комплексів [22]. У жовтні 2014 року для підвищення боєздатності батальйонів територіальної оборони внесено зміни до штатів, введено гранатометні, протитанкові та інші підрозділи [16, арк. 11]. Наприклад 42-й БТрО “Рух опору” на кінець вересня 2014 року мав штатну чисельність 732 особи і таку організаційно-штатну структуру: штурмова рота (у її складі такий взвод Т-64), дві роти охорони, рота вогневої підтримки, розвідувальна рота, рота забезпечення, інженерно-саперний взвод, взвод зв’язку) [17, арк. 4–10].

До створених самостійно добровольчих батальйонів належать сформовані ДУК – “Правий сектор” та Українська добровольча армія (УДА), а також низка формацій (озброєні групи, загони), які надалі увійшли до складу ЗС України та інших військових формувань, зокрема батальйон “Організація

українських націоналістів”. Крім того, були формації (озброєні групи, загони), які також брали участь у боях в АТО на Сході України, але не увійшли до складу державних структур сектору безпеки і оборони та надалі залишили район проведення АТО. У статті від 12 червня 2014 року “Народна армія. Все про добровольчі батальйони, що воюють на Донбасі” йдеться про найвідоміші добровольчі батальйони, зокрема їх озброєння. Перший командир батальйону “Донбас” Семен Семенченко стверджує, що до того часу, поки батальйон ще не входив до складу НГУ, першу бойову зброю йому з побратимами вдалося добути, напавши 1 травня 2014 року з “травматикою” на блокпост, який охороняли бойовики терористичної організації ДНР [68].

У багатьох інтерв'ю, взятих автором, бійці добровольчих батальйонів та військовослужбовці ЗС України впевнено заявляли, що у 2014 році досить легко можна було знайти зброю в районі проведення АТО (у лісосмугах, чагарниках, на полях), там, де відбувалися бої, розміщувалися опорні пункти та на блокпостах. В опублікованих інтерв'ю та спогадах офіційні посадовці цю проблему оминають, намагаючись не висвітлювати і не обговорювати. Однак є письмові згадки бійців. Так, в інтерв'ю, взятому 7 грудня 2014 року М. Волобуєвим у військовослужбовця на ім'я Едуард з 55-ї артилерійської бригади, яка дислокується в Запоріжжі та з 2014 року брала участь в АТО, наявне таке свідчення: “Бувало, що просто боєприпасів багато там (патрони, гранати), купа всього всюди валяється, і особливо його ніхто не рахував” (пер. з рос. – Ю. С.) [113, с. 70].

Необхідно врахувати, що влітку 2014 року лінія зіткнення на Сході України змінювалася досить швидко, тому траплялися втрати зброї в місцях боїв як із боку російсько-терористичних військ, так і військ (сил) СБОУ. Так, особовий склад 42-го БТрО “Рух опору” в районі проведення АТО у серпні 2014 року під час виконання бойових завдань поблизу населених пунктів Ілловайськ, Дебальцеве та кургану Савур-могила втратив різноманітну стрілецьку зброю і навіть артилерійську (одну установку ЗУ-23-2) [18, с. 141–146, 235–238, 291–293].

До цього часу СБУ, правоохоронні органи України виявляють схрони зі зброєю та боєприпасами, закладені, незаперечно, російськими спецпризначенцями в районі проведення АТО [105].

Отже, з певною ймовірністю можна стверджувати, що в районі проведення АТО реально можна було знайти зброю на місцях, де відбувалися бойові зіткнення або розміщувалися бойові підрозділи державних структур чи російсько-терористичні війська, які внаслідок динамічних змін бойової та оперативної обстановки у 2014 році змушені були негайно змінювати власні позиції і втрачали озброєння та боєприпаси до нього.

Колишній очільник політичної партії “Правий сектор” Д. Ярош, пригадуючи про підготовку групи до першого бою та участі в ньому поблизу м. Словянськ у квітні 2014 року, розповів про наявне озброєння [24, с. 280-281]. За його словами, “зброю ми збирали теж за допомогою ОДА, де тільки можливо”. У самого Д. Яроша був АКСУ. Автор спогадів зазначив, що у кожного “ствола”, наявного у групі, своя історія потрапляння до них: більшість добровольців була озброєна мисливськими карабінами “Сайга”, свого часу придбаними у спеціалізованих мисливських магазинах; небайдужий та патріотично налаштований громадянин, який через знайомих дізнався, що група має відбути для виконання завдання і їй необхідна зброя, приніс з десяток гранат; група мала югославський кулемет М53 з невеликою кількістю патронів до нього, про який обережно зазначено: “Десь ми купили” [8].

Зі слів прес-секретаря ГО “Правий сектор” Артема Скоропадського бійці ДУКа купували зброю, здобували її трофейну чи отримували у армійців або представників правоохоронних органів [99].

У керівництва “Правого сектора” існувала домовленість із керівництвом АТО про участь їх батальйонів та загонів у районі проведення АТО. Керівник штабу Української добровольчої армії Сергій Ільницький, колишній військовослужбовець ЗС України, полковник у відставці, у приватній розмові з дисертантом в жовтні 2017 року розповів, що зброю, яку використовують представники ДУК та УДА на Сході України, під час переміщення в районі

проведення АТО супроводжують офіцери СБУ, а під час ротацій, коли одна група відбуває із зони бойових дій, а інша ще не прибула, озброєння передають на зберігання відповідним офіцерам із цієї ж структури. В опублікованому інтерв'ю на сайті всеукраїнської громадської організації “Об’єднання добровольців” С. Ільницький зазначив, що за порядком збереження зброї, вибухівки в ДУК офіційно стежать представники СБУ, а також вказав, що недавно надійшли снайперські гвинтівки, які придбали для них бізнесмени [111]. На озброєнні в бойових підрозділах ДУК перебувала переважно стрілецька зброя.

Згідно з дослідженням, проведеним центром Small Arms Survey, значні запаси незареєстрованої стрілецької зброї є у цивільного населення України; за приблизними оцінками її кількість може сягати 5 млн одиниць. Деякі дослідники наводять цифри про втрати і викрадення із 2013 до 2015 року на території України щонайменше 300 тис. одиниць стрілецької зброї й легкого озброєння, із них 200 тис. одиниць – переважно в районі проведення АТО [58, с. 3, 5].

На початку 2014 року непоодинокими були випадки захоплення відділків міліції, обласних управлінь СБУ як на заході, так і на сході країни, а також викрадення з них зброї та боєприпасів [32]. Зафіксовано випадки, коли військовослужбовці ЗС України торгували зброєю зі складів військових частин. Так, на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень 2 липня 2015 року оприлюднено вирок за кримінальною справою № 504/1829/15-к, де розкрито обставини, за яких начальник сховища роти матеріального забезпечення в/ч А 0666 28 *омбр* (сmt Чорноморське Комінтернівського району Одеської області) за три місяці продав охочим 93 комплекти ручних гранат Ф-1 із запалами ЗТГМ-2 на суму 5665,78 грн і понад 2,8 тис. патронів різного калібру. Під тиском зібраних беззаперечних доказів обвинувачений під час суду повністю визнав свою провину [11].

Джерелом отримання зброї стало перероблення умільцями легально доступної деактивованої, макетної або охолощеної вогнепальної зброї для

використання з бойовими набоями [69]. Крім того, зброю, знайдену “чорними археологами” в місцях битв Другої світової війни, надалі реставрують і нелегально продають [66].

Після розпаду країн соцтабору в Європі та Радянського Союзу виникли “гарячі точки” (Югославія, Придністров’я, Нагірний Карабах, Чечня, Південна Осетія тощо), де відбувалися збройні зіткнення. З цих регіонів з часом почали постачати на світові чорні ринки нелегальну зброю. Так, УНА–УНСО свого часу надсилали своїх представників у деякі “гарячі точки”, які мали можливість вивести звідти зброю [112].

Зі спогаду добровольця Максима Музики з добровольчої групи “Харків”, сформований з числа добровольців при 3-му опСПП, відомо, що їх було направлено 5-го серпня до с. Петровське в районі АТО для взяття участі у боях за визволення Савур-могили від бойовиків. Через те, що бійці “Харкова” не були офіційно оформленими, на їх прохання командири підрозділів ЗС України надали їм стрілецьку зброю поранених військовослужбовців, які не могли брати участь у бою [65, с. 50–64]. Пройшовши підготовку в районі проведення АТО, бійці групи “Харків” взяли участь в успішному визволенні кургану Савур-могила спільно з військовослужбовцями 25, 51 та 72-ї бригад у серпні 2014 року. Подібним чином отримували зброю бійці ДУК та інших недержавних українських добровольчих формувань, звертаючись до представників регулярних збройних формувань на міжособистісному рівні [19, с. 114].

Таким чином, зміст бойової підготовки українських добровольчих формувань залежав від того місця й організаторів створення формування та завдань, покладених або ж передбачуваних для виконання, рівня підготовленості бійців, а також перебігу боїв. До занять активно залучали волонтерів, в їх числі й іноземних. На весні в літку 2014 року навчання особового складу формувань було переважно короткотривалим.

На початку проведення АТО всі українські добровольчі формування мали на озброєнні стрілецьку зброю. До кінця 2014 року добровольці, які брали

участь у проведенні АТО, вже мали легке озброєння. Основними джерелами надходження зброї були склади та арсенали відомства, до якого формування належало, а у формуваннях, створених за власною ініціативою, бійці або здобували озброєння самостійно, або отримували від небайдужих громадян та силових структур.

Українські добровольчі формування відіграли позитивну роль у збройному опорі агресорові, однак якість його бойової підготовки й озброєння були невисокими, особливо під час першого періоду збройного конфлікту на Сході України, а тому вони неминуче мали спиратися на регулярні військові формування.

3.2. Волонтерська допомога українським добровольчим формуванням

З давніх часів для будь-якої армії важливе значення має всебічне забезпечення, до якого належить речове забезпечення; матеріально-технічне забезпечення; харчування; медицина тощо. Потреби новостворюваних формувань задовольнялися переважно за рахунок місцевих ресурсів: місцевих державних органів влади, органів самоврядування, волонтерського руху.

На розбудову тимчасових легальних збройних формувань, які мали діяти як допоміжні для ЗС України та правоохоронних органів, коштів з центрального бюджету країни майже не виділяли, тому їх забезпечення усім необхідним, за винятком зброї, покладалося переважно на місцеві органи влади та місцеві органи самоврядування [38], однак для них це був непомірний тягар.

Обласні державні адміністрації під час формування батальйонів територіальної оборони відповідно до чинного законодавства опрацьовували Програми матеріально-технічного забезпечення, в яких передбачалося виділення коштів з місцевого бюджету на придбання техніки, одягу, військової екіпіровки тощо. Розмір коштів залежав від потенціалу регіону. Рівненська обласна державна адміністрація виділила 3,02 млн грн, Закарпатська обласна рада прийняла рішення фінансувати 6,4 мільйона гривень [95, с. 204].

Новостворений уряд України після втечі В. Януковича отримав на рахунках державного казначейства суму коштів, що еквівалентна менш 10 тис. доларів та великий державний борг [54]. З початком агресії перед Урядом України постало питання за рахунок держави першочергового забезпечення, відновлення та приведення у боєздатний стан наявних військових формувань. Опосередкованим свідченням важкого фінансового становища в країні було те, що навіть на ЗС України, які потребували термінового відновлення та приведення у боєздатний стан, не було достатньо коштів, тому Уряд України терміново вніс законопроект про необхідність змін до низки законів України, що дали б змогу залучати кошти від благодійників для відновлення обороноздатності країни. Верховна Рада України ухвалила цей законопроект 8 квітня 2014 року [35]. Зокрема ст. 2 Закону України “Про оборону України” доповнено частиною 7: “Фінансування потреб національної оборони держави може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб”, а в Законі України “Про Збройні Сили України” ст. 15 доповнили так: “Фінансування Збройних Сил України може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб” [39; 40].

На допомогу ЗС України та українським добровольчим формуванням прийшов волонтерський рух, який розширився та зміцнів під час Революції гідності. Українські добровольчі формування, утворені поза силовими відомствами, як показав досвід, могли сподіватися на допомогу лише від волонтерів та благодійників, які брали їх на повне забезпечення й утримання. Можна не без перебільшення констатувати, що у складний для України 2014 рік проукраїнський волонтерський рух забезпечував ключові аспекти потреб українських добровольчих формувань. Зазначимо, що волонтерський рух виник ще під час Євромайдану та Революції гідності, активно діяв та забезпечував протестувальників. Російська агресія привела до ще більшої консолідації суспільства, за короткий час збільшення кількості волонтерських організацій та появи багатьох громадян, які виявили бажання допомогти

Українському війську. Так, лише у Дніпропетровській області у діяльності волонтерських неофіційних та офіційних організаціях брали участь понад 200 тис. волонтерів, що надавали допомогу Українському війську, зокрема українським добровольчим формуванням [12]. Серед волонтерів та благодійників були люди різного матеріального достатку із різних прошарків суспільства.

У кожній цивілізованій країні світу волонтерство регулюється певними законами. В Україні волонтерство офіційно визнано Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 10 грудня 2003 року № 1895, якою затверджено положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг [85]. Ця постанова втратила чинність у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України Закону України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI “Про волонтерську діяльність” [36].

Закон України “Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції” було ухвалено 30 жовтня 2014 року № 1089 [37]. У загальних положеннях закону зазначено, що волонтер АТО – фізична особа – благодійник (громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, яка перебуває в Україні на законних підставах), яка досягла вісімнадцятирічного віку, провадить волонтерську діяльність на добровільній і безоплатній основі, внесена до Реєстру волонтерів АТО згідно з Податковим кодексом України та Законом України “Про волонтерську діяльність”.

Верховна Рада України 5 березня 2015 року ухвалила Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності”, який набув чинності 1 квітня 2015 року [72]. Законом, зокрема, скасовано необхідність надання організаціям статусу волонтерських, передбачено провадження волонтерської діяльності в зоні проведення антитерористичної операції (ведення бойових дій), можливість надання одноразової грошової допомоги сім'ям волонтерів, які загинули в ході проведення АТО, та волонтерам, що дістали поранення, врегульовано питання добровільного

страхування волонтерів, укладання договорів на провадження волонтерської діяльності лише за бажанням, визначено, що діти віком від 14 років можуть займатися волонтерською діяльністю за згодою батьків.

5 грудня 2014 року Організація Об'єднаних Націй спільно з Урядом України та волонтерськими організаціями представили результати загальнонаціонального дослідження стану волонтерства в Україні. У висновках дослідження “Волонтерський рух в Україні”, проведеного компанією “GfK Ukraine”, експерти вказують, що 23 % українців мали досвід волонтерства, із них 9 % почали займатися волонтерством протягом останнього року. Основним напрямом діяльності волонтерів у 2014 році стала допомога всім українським збройним формуванням, які беруть участь в АТО, і пораненим – цим займалися 70 % волонтерів. У 2014 році кількість українців, які жертвують кошти, збільшилась до 63 %, тоді як до 2014 року жертвували кошти лише 49 % українців. 43 % з тих, хто коли-небудь жертвував кошти, робили це безпосередньо, третина не пам'ятає назви благодійної організації, через яку вони зробили внесок. Суми пожертв українців різняться від кількох гривень до 283 тис. грн на рік [10]. За даними соціологічного дослідження, проведеного фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, 32,5 % громадян через благодійні фонди лише протягом травня-вересня 2014 року мали досвід переказу коштів на рахунки українських збройних формувань. Майже 23 % українців через благодійні фонди і волонтерські організації, передали кошти, речі, продукти. 9 % громадян брали участь у магазинних акціях, купивши товари за списками для потреб армії та передавши їх волонтерам [73].

З осені 2014 року волонтери почали тісно співпрацювати з Міністерством оборони України, в якому створено раду волонтерів “Волонтерський десант”, яка взаємодіє з Асоціацією народних волонтерів, що об'єднує понад 40 перевірених волонтерських проектів. За підрахунками у 2014 році лише найбільші всеукраїнські волонтерські об'єднання передали українському війську 500 млн грн [5, с. 105, 108]. Представники волонтерських організацій

долучалися до речового, харчового та медичного забезпечення, деякі з них працюють у департаментах Міністерства оборони, що відповідають за постачання Збройних Сил України [103, с. 10]. Подібні ради створені при силових структурах держави, таких як ДПС України, МВС та НГУ [91; 90]. До благодійницької діяльності долучалися організації, установи та заклади різноманітних форм власності. Так, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького надав військовому медичному закладу, в якому лікувалися учасники АТО, ліки вартістю 12 тис. 972 грн [41].

Крім матеріальної допомоги, яку надавали волонтери, іншим аспектом їх діяльності був позитивний вплив на психічний та емоційний стан українських захисників. В українському війську, яке брало участь в боях на Сході України активно проводилася душпастирська робота офіційних конфесій з учасника бойових дій [116; 117]. Бійці, бачачи діяльність волонтерів, відчували нерозривний зв'язок з народом, що піднімало їх бойовий дух.

Громадсько-політична активність населення в 2014 року мала вплив і на церковно-релігійні структури, які також започаткували волонтерські ініціативи, спрямовані на допомогу учасникам АТО, їхнім сім'ям. Капелани українських церков стали духовними подвижниками в час російської агресії. У 2014 році священнослужителі опинилися поруч із захисниками Вітчизни в районах бойових дій, а тому актуалізувалося питання щодо справедливого їх соціального захисту під час своєї діяльності. 2 липня 2014 року Кабінет Міністрів України видав Розпорядження № 677-р “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі”, яке розпочало процес творення у лавах Збройних Сил України та інших військових формувань капеланської служби. Прихожани храму св. Петра і Павла у Львові лише за три перші роки війни на Сході України зібрати близько 4 млн грн., окрім цього для учасників бойових дій придбали бронежилети, каски, екіпірування, запчастини до техніки тощо. Також активно взаємодіяли з благодійниками із-за кордону [42, с. 74].

Виявлено, що займатися волонтерством, особливо у 2014 та на початку 2015 року, було досить небезпечно. Багато волонтерів під час надання допомоги бійцям українського війська діставали поранення, потрапляли в полон, а деякі загинули. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 5 грудня 2016 року одноразову грошову допомогу на загальну суму 5,9 млн гривень отримали 9 сімей загиблих волонтерів та 2 волонтери у зв'язку із встановленням їм інвалідності. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Порядок надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 23.09.2015 № 740, деяким категоріям осіб [83]. Отримали такий статус 6,1 тис. осіб. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2016 № 336 затверджено Порядок призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. Таку допомогу призначено членам сімей 91 загиблого та 22 особам, яким встановлено інвалідність [82].

Станом на 1 жовтня 2015 року з полону було визволено 38 волонтерів, тоді як представників ДПС України – 25 осіб [5, с. 21]. Так, відома добровольча (волонтерська) група “Аеророзвідка” (офіційна назва – волонтерський проект “Аеророзвідка” благодійної організації “Всеукраїнський благодійний фонд “Рубіж”) спеціалізувалася на налагодженні систем контрбатареїної боротьби у військових частинах та підрозділах, які брали участь в АТО, налагоджені комплексних автоматизованих систем оптичної розвідки, корегування вогню артилерії та спостереження за діями військ із використанням безпілотних літальних апаратів, камер відео спостережень. Зокрема представники цієї групи плідно співпрацювали з Центром воєнно-стратегічних досліджень НУОУ, за допомогою безпілотних літальних апаратів власними силами збирали розвідувальну інформацію про противника в районі проведення АТО і передавали її підрозділам Українського війська. За спогадами представників Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ, під час виконання подібних

завдань 15 березня 2015 р. загинув командир групи В. Кочетков-Сукач, а перед цим у грудні 2014 року під час випробувань безпілотного літального апарата – представник групи Ю. Грачов [93]. Внесок загиблих добровольців був відмічений керівництвом НУОУ, їх прізвища викарбувані на меморіальній стелі “Випусники університету, які віддали своє життя за українську державу у ході проведення АТО на території Донецької та Луганської областей” (фото П.6 [60] додаток П).

У фондах Національного музею історії України зберігається прапор України, який подружжя Кононових привезло з тримісячного полону. Їх незаконно ув’язнили бойовики за надання волонтерською допомогою для Українського війська [84]. Щоб закупити необхідні речі та бронежилети для бійців у зоні АТО, вони продали всі цінності, навіть обручки. Переважно надавали допомогу 24-му БТрО “Айдару”, 128-й і 30-й бригадам ЗС України. Олександр Кононов неодноразово чув слова вдячності від бійців, він згадує: “У мою “Газель” набивалася юрба солдатів у повному обмундируванні, перевантажений мікроавтобус сідав на “пузо”, Віка стрибала за кермо, і ми їхали по самому “передку”, по “нульовий” зоні. Бійці нам говорили, що саме наша присутність піднімала їм бойовий дух.” (переклад – Ю. С.) [1].

За отриманою інформацією від військових у 2014 та 2015 роках, які перебували на лінії фронту, а також волонтерів, які їм допомагали, часто висловлювалася думка, що “якщо щось потрапляє до штабу, то зазвичай там і залишається”. Кращі (за їхніми словами) речі зазвичай вибирають ті, хто перебуває в тилу, а на лінію фронту потрапляло те, що залишиться після розподілу, органи управління можуть присвоїти або облікувати речі і здати на склади як недоторканне майно, або відбувалися крадіжки посадовими особами [104; 86]. Більше того, практика показує, що речі на лінію фронту зі штабу організовано не завозили: бійці могли отримати новий одяг лише тоді, коли виїжджали з “передової” (позиції на першій лінії фронту) в тил і особисто приходили на склад. Безпосередньо солдатам на фронт ввозили речі тільки волонтери, найдосвідченіші з яких намагалися діяти, оминаючи штаби. Так, для

волонтерського руху характерною рисою стала адресність. Волонтерська допомога швидко надходила тим, хто потребував її насамперед [113, с. 26].

З початку агресії без волонтерського руху практично неможливо було забезпечити вояків якісними продуктами харчування, теплим одягом, засобами обігріву. Велика кількість небайдужих людей готували до кожного свята борщові набори, вареники тощо та доставляли все на передову [6].

Поряд з цим, волонтерські організації України виготовляли різноманітні речі для воїнів АТО: маскувальні сітки, теплі рукавиці і шкарпетки, маскувальні халати; сушені овочі для борщових і супових наборів, білизни та балакави, браслети з паракорду тощо. За даними інформаційних ресурсів, цим займаються 216 волонтерських організацій, найбільше – у м. Києві 33 і Київській області 21 [27]. Інше джерело станом на 06.07.2015 подає чисельність у 239 волонтерських організацій [14].

Особливо складну справу щодо пошуку загиблих взяли на себе українські волонтери. Так, дослідник Я. Тинченко зазначає, що для збирання тіл загиблих бійців Українського війська протягом 1–2 вересня 2014 року було сформовано групи волонтерів, до складу яких увійшли досвідчені пошуковці загиблих у Другій світовій війні. Одна з цих груп, сформована на базі Національного військово-історичного музею України, вже 3 вересня (за власний кошт) працювала в районі Савур-могили, а потім поблизу Ілловайська. Офіційно ця робота була названа Місією “Евакуація-200”, самоназва групи – “Чорний тюльпан”. Керівником групи став бізнесмен Ярослав Жилкін. Завдяки її роботі в моргах Дніпропетровська та Запоріжжя віднайдено майже 65 тіл учасників українських добровольчих формувань, більшість з яких вони допомогли ідентифікувати слідчим МВС цих областей [102].

Ситуація в галузі медичного забезпечення напередодні початку АТО оцінюється неоднозначно. З одного боку, посадові особи запевняли про бездоганну його організацію, з іншого – громадські діячі висловлювали звинувачення у повній руйнації системи військової медицини, адже якби

система військової медицини перебувала в належному стані, то не довелося б докладати стільки зусиль волонтерам.

Важливим чинником в організації медичного забезпечення стало налагодження тісної взаємодії військової медицини з цивільною. Уже 16 квітня 2014 року – через два дні після оголошення початку АТО – при Міністерстві охорони здоров'я було створено штаб із координації дій у зоні АТО, до складу якого входили медичні служби Міноборони, Нацгвардії, Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України. Частина поранених скеровували у спеціалізовані цивільні лікувальні заклади для надання кваліфікованої допомоги [46].

Неоціненну допомогу учасникам АТО на передовій надавали медики-волонтери [53]. Лікарям-добровольцям не дають офіційних відряджень на фронт на Донбас, тому медики-волонтери допомагали військовим лише під час відпусток чи неоплачуваних відгулів. Натомість у військовому відомстві визнають: на фронті бракує майже половини медперсоналу.

Досить часто життя солдата залежить від надання своєчасної допомоги. Відома волонтерська група “Вітерець” вважається посередником між потерпілим та військовими лікарями. Через розтягнутість лінії зіткнення представників медицини від державних силових відомств не вистачало, тому волонтери доставляють поранених із передової у шпиталі, найближчі до лінії зіткнення [59]. З жовтня 2016 року на Сході України розпочалася 19-та ротація Першого добровольчого мобільного шпиталю ім. Миколи Пирогова. Медики добровольчого мобільного шпиталю повернулися на передову, оскільки Міністерство оборони погодилося офіційно залучити їх до проведення АТО. Медики-волонтери зазначеного мобільного шпиталю за півтора року надали медичну допомогу понад 7000 бійцям із зони АТО.

Для довідки. Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. Пирогова – волонтерський проект, у рамках якого медики з різних міст України їдуть працювати в зону АТО. Шпиталь розпочав роботу у грудні 2014 року в Кураховому Донецької області в районі проведення АТО. Надалі медики допомагали військовим і цивільним у Луганській області безпосередньо біля

лінії зіткнення. Проект об'єднує медиків, навчених за стандартами тактичної медицини. За три роки перебування в районі проведення АТО особовий склад провів 33 ротації, в яких брало участь більше 400 медиків-волонтерів. 88 медичних працівників отримали статус учасника бойових дій, 26 – відмічені державними нагородами [67].

Низка проблем виявилася в галузі матеріально-технічного забезпечення. Найсерйознішою з них (і найбільш наголошеною засобами масової інформації) стало забезпечення військовослужбовців сучасними польовими аптечками, укомплектованими кровоспинними та знеболюючими препаратами, які відповідають сучасному рівню розвитку медицини. Оскільки наявні у силових структурах держави засоби надання першої медичної допомоги були безнадійно застарілими станом на 2014 рік, а коштів для закупівлі новітніх аптечок практично не виділялось, в перші місяці АТО виняткового значення набула діяльність волонтерських організацій. Навіть керівництво Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України в липні 2014 року визнало значний внесок волонтерів у забезпечення медикаментами медичних установ Міноборони та медичних фахівців у військах. Зокрема, волонтери почали комплектувати аптечки для військових за сучасними вимогами. Тільки упродовж серпня 2014 р. вони укомплектували 50 тис. таких аптечок. Іншим важливим джерелом покриття потреб у медичних засобах стала іноземна допомога. Великі партії аптечок першої медичної допомоги постачались урядами США, Канади, Великої Британії [46].

Аналіз фактичних матеріалів доводять, що забезпечення українських добровольчих формувань відбувалося у складних умовах, поскільки державні структури у 2014 році основні зусилля спрямувала на відновлення та приведення у боєздатний стан регулярних військових формувань, а забезпечення добровольчих формувань передбачалося за рахунок місцевих ресурсів тих регіонів, де вони створювалися. Однак через дефіцит коштів у місцевих бюджетах територіальних громад і складну економічну ситуацію в 2014 році роль волонтерства та благодійництва у забезпеченні українських

формувань була необхідною. Спектр волонтерської допомоги був досить широкий: їжа, одяг, екіпірування, ліки, транспорт, відновлення військової техніки тощо. При цьому волонтерський рух періоду Євромайдану та Революції гідності став основою для волонтерства та благодійництва в забезпеченні українських добровольчих формувань.

3.3. Участь українських добровольчих формувань в антитерористичній операції на Сході України

Самоорганізовані групи українських патріотів згуртувалися, здобували зброю та з початку травня 2014 року почали проводити на Сході України “Рейди добровольців” – рейдові дії на території тимчасово захопленій російськими спецпризначенцями та не передбаченими законом збройними формуваннями на Сході України. Першими відомими локальними рейдами стали дії груп патріотів: під командуванням Семена Семенченка – “Донбас” (з червня 2014 року – резервний батальйон Національної гвардії України “Донбас”), під командуванням Миколи Шваля – “Майдан” (з травня 2014 року – батальйон патрульної служби міліції особливого призначення “Золоті ворота”). Цілями перших “Рейдів добровольців”, виходів самоорганізованих груп українських патріотів у складі мешканців Донеччини, Луганщини, Харківщини та представників інших регіонів України на бойові зіткнення з ворогом, були:

з’ясування дислокації та кількісного складу НЗФ, що утримували деякі населені пункти, захоплені державні установи, приміщення правоохоронних органів, характеру та кількості озброєння, наявності блокпостів, загороджень тощо;

встановлення системи єдиних центрів керівництва антидержавною діяльністю (окремих керівників НЗФ), наявності та характеру зв’язків між ними, збирання даних про лідерів та особливо активних учасників НЗФ, виявлення стійких зв’язків між представниками НЗФ та посадовими особами

органів державної влади, місцевого самоврядування і правоохоронцями, що стали на шлях зради України;

виявлення стійких зв'язків НЗФ із координаторами антидержавної діяльності – представниками РФ, виявлення їх планів та намірів;

встановлення зв'язків, консолідація і підтримка осередків та організацій українських патріотів, готових до активної боротьби проти проросійських НЗФ;

завдання перших стихійно організованих ударів (17 бойових рейдів) проти проросійських НЗФ та їх російських покровителів після систематичних жорстоких розправ проти українських патріотів, активістів та вірних присязі правоохоронців (кінець квітня – травень 2014 року) для психологічної підтримки українських патріотичних осередків і ствердження невідворотності покарання з боку Української держави [24, с. 556-557].

Першою відомою бойовою операцією великої самоорганізованої групи українських патріотів “Азов” (командир – Андрій Білецький) було звільнення м. Маріуполь від проросійських НЗФ та підрозділів сил спеціального призначення Головного розвідувального управління ГШ збройних сил Росії (13 червня 2014 року) [4; 52].

У праці “Україна – Росія: війна в умовах співіснування” зазначено, що діяльність добровольчих загонів, створених з-поміж населення переважно східних областей України, які згодом стали відомими, як батальйони “Азов”, “Донбас”, “Дніпро-1”, була позитивною [76, с. 592] для України на першому етапі збройного конфлікту на Сході України [5, с. 618].

На середину серпня 2014 року чисельність осіб - учасників неофіційних добровольчих батальйонів у зоні АТО, які не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу їх сил і засобів, а самостійно діяли на власний розсуд, становила близько 4 тис. У той самий час чисельність особового складу ЗС України, МВС, СБУ, НГУ, ДПС України, які входили до складу сил і засобів штабу АТО, налічувала близько 40 тисяч та й російських бойовиків було стільки ж [2, с. 3; 76, с. 618].

При глибокому та широкому огляді застосування українських добровольчих формувань необхідно врахувати сили, що існували у складі ЗС України, МВС та НГУ, адже частка їхньої чисельності особового складу значно перевищувала ті, які представляли українські добровольчі формування, створені поза участі державних силових структур.

Після захоплення озброєними проросійськими бoєвиками 12 квітня 2014 року Слов'янська та проведення АТО по визволенню міста від терористів 14 квітня 2014 року було залучено аеромобільні підрозділи 25-ї, 79-ї, 80-ї і 95-ї бригад, а також сформований 1-й резервний батальйон від НГУ на основі добровольців із громадських формувань. Навколо міста було створене кільце із блокпостів та опорних пунктів, на яких перебували бійці резервного батальйону (рис. К.1. [57] додатка К), що перешкоджали надходженню бойовикам ресурсного поповнення.

За різними джерелами кількість терористів в угрупованні у Слов'янську на кінець червня становила понад 1500 осіб [55; 56]. На озброєнні у них, крім різноманітного легкого озброєння, були танки, легка броньована техніка та артилерійська установка "Нона", відібрана [30; 44, с. 64]. Бойовики часто використовували для прикриття своїх дій та позицій місцевих жителів та їхні помешкання, що значно ускладнювало проведення заходів АТО. Поряд з цим бойовики активно застосовували диверсійно-розвідувальні групи не лише проти сил АТО навколо Слов'янська, а й у Краматорську та інших населених пунктах, атакували та обстрілювали блокпости, військову техніку і колони, які забезпечували сили АТО боєприпасами, майном тощо.

Водночас у Слов'янську та поблизу нього діяли групи безбройних добровольців, які збирали різноманітну інформацію про бойовиків та передавали її представникам сил АТО. Одну таку групу з трьох добровольців бойовики виявили 17 квітня у Слов'янську. Двох із них – Юрія Дяковського та Юрія Поправка – бойовики одразу вбили, а Віталія Ковальчука, як пізніше стало відомо, залишили живим і катували [8].

Група добровольців від ГО “Правий сектор”, яку очолював Д. Ярош, провела бій із бойовиками поблизу н. п. Билбасівка, розташованого поряд з містом Слов’янськом. Дмитро Ярош, який на той час балотувався на посаду Президента України, брав участь у плануванні та організації цієї вилазки, щоб зашкодити трансляції російських телеканалів та ворожій пропаганди телевізійною вежею, утримуваною бойовиками, на горі Карачун біля Слов’янська. За сприяння заступника голови Дніпропетровської обласної адміністрації Г. Корбана був отриманий дозвіл на проведення заходів спланованих Д. Ярошем [24,с. 279].

19 квітня 2014 року майже все необхідне для проведення акції було підготовлено: за рахунок благодійників і волонтерів отримали та закупили амуніцію, мисливську зброю та боєприпаси до неї, 4 легкових автомобілі та деякі інші види зброї. Було відібрано 20 добровольців, серед яких лише кілька (з їх слів) мали бойовий досвід. Формально очолював групу Д. Ярош, а фактично у бою – ветеран-афганець. Для досягнення раптовості було прийнято рішення провести акцію вночі [24, с. 280–281]. З 19 на 20 квітня із Дніпропетровська група вирушила до місця виконання завдання. 20 квітня 2014 року православні християни святкували Великдень. Після першої години ночі 20 квітня під час наближення до гори Карачун група була змушена зупинитися за 50 м перед блокпостом, який на виданій їм карті не був відмічений. Пізніше з’ясувалося, що його встановили бойовики зі складу групи Гірка (фото К.5 [8] додатка К).

Російські бойовики без попередження відкрили вогонь зі стрілецької зброї. Водій М. Станіславенко, який не перебував у “Правому секторі”, а лише добровільно згодився бути водієм, загинув на місці. Уся група майже одразу залишила автомобілі. Розпочався ближній бій із використанням ручних гранат і стрілецької зброї, під час якого вдалося заподіяти втрат бойовикам та витіснити їх із блокпосту.

Як зазначалося, більшість добровольців добровольців не мали бойового досвіду, але були переконаними патріотами та високо мотивованими особами.

Так, Д. Ярош пригадував, як діяли в тому бої бійці групи: “Противник за 20 метрів! Я відкрив вогонь по автоматнику у моєму секторі стрільби, але це було нелегко, бо мої бійці почали заважати мені стріляти, постійно перекривали мене собою ...” [24, с. 283].

Бойовики швидко отримали підкріплення, яке прибуло до них на автотранспорті. Боєприпаси в бійців групи закінчувалися. Стало зрозуміло, що потрібно відходити. Два автомобілі було знищено ворожим вогнем (фото К.6 [8] додатка К), тому 19 добровольців, серед яких був поранений, завантажилися під ворожим обстрілами у два вцілілих джипи і відбули назад.

Цей бій був розтиражований російськими засобами масової інформації як свідчення участі українських “карателів” у боротьбі з “сепаратистами” Сходу України, тому що в кишені одягу убитого М. Станіславенка, тіло якого не змогли забрати побратими, знайшли візитку ГО “Правий сектор”.

20 червня 2014 року Президент України однобічно проголосив перемир'я, якого дотримувалася односторонньо Україна, натомість бойовики ігнорували та обстрілювали позиції Українського війська як стрілецьким, так і артилерійським озброєнням. Керівництво держави й АТО використало це перемир'я для накопичення сил і засобів, та відновлення законної влади в районах, які контролювали сили АТО. Поряд із цим тривало формування українських добровольчих формувань та поліпшення вишколу їх бійців. Із 31 червня Президент України через обстріли російською стороною українських позицій відмінив перемир'я [81].

14 липня 2014 року під час спланованого поетапного визволення населених пунктів у секторі “А” Луганської області підрозділами батальйонна тактична група (далі – БТГр) 80 *оаебр*, БТГр 128 *огпбр*, розвідувальна група 8 окремих полк спеціального призначення (далі – опСпП) та добровольчий 24 БТрО “Айдар”, був очищений від бойовиків н. п. Щастя.

З 20 липня управління сектором “Д” було покладено на командування 8-го армійського корпусу. На цей час серед сил сектору були українські добровольчі формування ЗС України 5-й та 40-й батальйони територіальної оборони [57, с. 61].

У секторі “Б”, реалізуючи план взяття в оточення місто Донецьк, 93 окрема механізована бригада (далі – *омбр*) послідовно звільняла населені пункти, розміщувала блокпости, а в середині липня 2014 року наблизилася до околиць Донецька. Спільно з нею діяли українські добровольчі формування. Так, 21 липня частка 93 *омбр* висунулася на штурм н. п. Піски зайнятого бойовиками, які завчасно підготували позиції до кругової оборони. ЗС України в бою підтримували бійців українських добровольчих формувань МВС “Дніпро-1” та “Шахтарск”. Цей укріплений район у засобах масової інформації був названий “Республіка Міст”.

У той же час поблизу Пісків добровольчий батальйон “Донбас”, 5-та рота 93 *омбр* та бійці ДУК штурмували бойовиків, які захопили Карлівку. Лише 24 липня 2014 року Піски остаточно були взяті під контроль силами АТО [122].

24 липня 2014 року завдяки вдалій масштабній загальновійськовій операції у секторі “А”, яку було розроблено під командуванням командира 95 *оаеобр* полковника Забродського, визволено сильно укріплене та насичене бойовиками місто Лисичанськ. В операції брали участь 1 БТГр 95 *оаеобр*, 1 і 2 БТГр 24 *омбр*, БТГр 51 *омбр*, а також добровольчий батальйон “Донбас”. Під час визволення міста 24 липня спільно з бійцями 95 *омбр* заходив добровольчий батальйон НГУ “Донбас”, здійснюючи зачистку від бойовиків у Лисичанську в напрямку до центру [121]. Першими, хто почав надавати допомогу мирному населенню у визволеному Лисичанську, були добровольці батальйону “Айдар”, що спільно з волонтерами Вінниччини організували роздачу продуктів [57, с. 104].

У червні 2014 року в секторі “Д” відбувся перший бій за курган Савур-могила, який прийняли розвідники 3-го опСПП ЗС України. Для сил АТО бої за

панування на кургані відбувалися зі змінним успіхом. 28 липня 2014 року бойовикам черговий раз вдалося захопити Савур-могили і закріпитися там. Починаючи з 29 липня 2014 року сили АТО сектору “Д” провели кілька невдалих спроб вибити бойовиків із кургану Савур-могила. Серед сил АТО, що штурмували н. п. Степанівка, розташувався добровольчий загін із представників ДУК, позивний старшого – “Вольф” [66, с. 50].

Доброволець загону “Харків” Максим Музика пригадавав, що на початку серпня було прийнято рішення створити зведену групу для участі у визволенні Савур-могили під керівництвом полковника Ігоря Гордійчука. Їх загін був сформований при 3-му опСПП із добровольців, які пройшли відповідну підготовку на навчальній базі. До зведеного підрозділу залучили бійців добровольчої групи “Харків” (командир – “Вихрь”), добровольчого батальйону “Луганськ” (командир – Тимур Юлдашев) та добровольчого загону “Крим” (командир – Іса Акаєв). Зокрема добровольчий батальйон “Крим”, створений у червні 2014 року з добровольців кримськотатарського народу, майже одразу увійшов до складу добровольчого батальйону “Дніпро-1” МВС і перебував у ньому окремою ротою, і як структурний підрозділ “Дніпра-1” брав участь у боях за Савур-могили [115, с. 23]

Бійці групи “Харків” 5 серпня прибули у збірний табір с. Петровське поблизу кургану Савур-могила. Бійці групи не були офіційно оформлені, але на їх прохання їм видали стрілецьку зброю поранених бійців тих підрозділів ЗС України, що брати участь у визволенні кургану. Більшість екіпірування бійці або придбали за власні кошти, або їм надали волонтери. 7 серпня 2014 року сили 25 *ондбр*, 51 *омбр*, взвод вогнеметників 72 *омбр* розпочали штурм, спільно з ними в бою брали участь деякі добровольці зведеної групи. Штурм завершився вдало. Надалі добровольці допомагали відбивати атаки бойовиків та утримувати позиції на Савур-могілі, поки їх не змінили [66, с. 50–64].

Дату визволення Савур-могили та участі у штурмі добровольчих формувань пригадує інший доброволець групи “Харків” – Андрій Пальваль, якого командир групи не взяв у бій через відсутність військової підготовки та

бойового досвіду [66, с. 89]. Участь добровольчих батальйонів із визволення кургану від бойовиків описав С. Марко в дослідженні про гібридну війну на Сході України. Описи переважно збігаються зі спогадами учасників, за винятком дати: автор стверджує, що штурм відбувся за участі добровольчих груп “Харків”, “Крим”, “Луганськ” 12 серпня 2014 року [57, с. 69].

У праці С. Марка [57, с. 78] та в спогадах добровольця Максима Музики описано курйозний випадок із добровольцем Олексієм (позивний “Дальнобой”), який прибув на штурм Савур-могили одягнутий в шорти, футболку і капці (фото П.7 [66, с. 53] додатка П).

13 серпня 2014 року підрозділи від сектору “А” (1 БТГр 80 *оаембр*, БТГр 24 *омбр*) зайняли зі сходу від Луганська н. п. Новосвітлівка і Хрящувате, тим перекрили забезпечення бойовиків по дорозі Луганськ – Краснодон. Разом з силами сектору в операції брав участь 24-й БТрО “Айдар”, який за день зробив марш від Щастя протяжністю майже в 100 км і вступив у бій.

Учасник тих подій боєць “Айдару” В. Скакун пригадував, що в Новосвітлівку заходило близько 130 бійців, а в Хрящувате – 80 бійців від батальйону. Вони звільнили Новосвітлівку менш ніж за годину, тому що застали бойовиків зненацька. Боєць пам’ятає, як під час бою взяли в полон трьох російських військовослужбовців з Головне розвідувальне управління Міністерства оборони РФ, але їх досить швидко забрали представники СБУ. Відбивши контратаку противника, взяли у полон протягом дня бою загалом 26 бойовиків та захопили ЗУ-23-2, яка стояла на кузові КРАЗа. У тому бою їх добре підтримали танкісти 1 окремої танкової бригади, які знищили один ворожий танк Т-72, інший танк із бою вийшов.

18 серпня 2014 року поблизу н. п. Новосвітлівка в секторі “А” командування 24-го БТрО “Айдар” прийняло рішення провести у сусідньому селі розвідку з метою з’ясування присутності там бойовиків. Боєць В. Скакун отримав від командира підрозділу Міхнюка завдання встановити на висоті трофейну ЗУ-23-2 та вести спостереження на напрямку руху колони до села, а у разі потреби прикрити її вогнем. Зайнявши позицію, боєць помітив, що в хащах

замасковано ворожий танк, до якого наближається батальйонна колона. Спробував по рації зв'язатися з командиром колони Олегом Міхнюком, щоб попередити, але той не відповідав, Боець згадав, в рації Міхнюка часто западала клавіша і той не міг його почути. Оцінивши ситуацію, В. Скакун розумів, що пострілами зенітної установки не зашкодить танку та спричинить постріли у відповідь, а це може бути фатальним для нього. Все-таки боець вирішив привернути увагу бійців колони, зробивши чергу пострілів по ворожому танку. Як потім стало відомо, в засідці були ще один ворожий танк, БМП і піхота, що досить ретельно, професійно та завчасно підготувала позиції для засідки. Бойовики, зрозумівши, що їх викрили, швидко залишили позиції, однак екіпаж ворожого танка встиг зробити постріл по зенітці. Доброволець “Айдару” В. Скакун дістав легке поранення і контузію, та все одно залишився у строю [89, с. 161–162].

Боець В. Скакун стверджує, що 13 серпня їх батальйону поставили завдання після звільнення вищезгаданих населених пунктів утримувати їх протягом трьох днів, а після цього мала прийти заміна. Однак бійці перебували у визначених населених пунктах 15 діб разом із ротою 80-ї бригади, яка зайшла в населений пункт наступного дня після штурму. Майже щодня їх позиції ворог обстрілював із артилерійських засобів великого калібру. Залишили позиції лише після отримання наказу [89, с. 160].

Підрозділи збройних сил РФ у складі трьох рот із танками та броньованою технікою за підтримки артилерійського вогню прорвали оборону сектору “А” 20 серпня 2014 року з боку н. п. Розкішне у напрямку Георгіївки. Їх успішне та стрімке просування було зупинено поблизу м. Лутугине на висоті “Сармат”, яку героїчно разом із військовослужбовцями 9-ї роти 3 БТГр 24 *омбр* утримували бійці добровольчого батальйону МВС “Шторм”. Оборону очолював офіцер 24 *омбр*, позивний “Сармат”. Завдяки стійкості тих, хто оборонявся, сили АТО провели вдалу контратаку та завдали значних втрат російсько-терористичним військам, що наступали як у техніці, так і в живій силі [43].

Під час відступу противник залишив на полі бою багато доказів присутності підрозділів збройних сил РФ. Одним із них є журнал вечірньої перевірки із прізвищами військовослужбовців підрозділу 76-ї Псковської повітрянодесантної дивізії, у якому зроблено останні відмітки проведення перевірки, датовані 12 серпня 2014 року [57, с. 107].

Якщо б противник зміг захопити Лутугине і там закріпитися, більшість українських військовослужбовців та добровольців, які розміщувалися в Луганському аеропорту, поблизу м. Красний Луч (нині – Мамушеве), у Хрящувате і Новосвітлівці, опинилися б в оточенні.

З 13 до 23 серпня 2014 року в секторі “Д” сталися кілька випадків самостійного залишення позицій силами АТО. Так, із 13 на 14 серпня під тиском переважаючих російсько-терористичних сил залишили позиції поблизу Савур-могили, н. п. Степанівка і Григоровка 30 *омбр*, за винятком 1-го і 2-го батальйонів, а також частина сил 51 *омбр* і 7-ма рота 72 *омбр*. 18 серпня після тривалого артилерійського та ракетного обстрілу позицій 30 *омбр* частина його особового складу в паніці, відмовилася виконувати накази і самостійно відбула в базовий табір у Запорізькій обл. і пункту постійної дислокації в Житомирській обл. 22 серпня ротна тактична група 93 *омбр* під час висунання в район Петровського потрапила в засаду та вступила у бій, але досить швидко відступила і перестала деякий час виходити на зв’язок. 23 серпня тактичний десант 25 *оаеобр* під тиском противника залишив позиції поблизу н. п. Благодатний та відійшов до н. п. Кутейникове [57].

23 серпня 2014 року командування сектору “Д” за наявності складної обстановки в секторі виявило факти проникнення у своїй смузі відповідальності на територію України великої кількості військової техніки та озброєних бойовиків з боку РФ, про що доповіло керівництву АТО. 24 серпня 2014 року о 23 год відбулася ліквідація сектору “Д” всі його сили були підпорядковані сектору “Б”. Цього ж дня після потужного артилерійського обстрілу з території РФ позицій 5-го БТрО “Прикарпаття”, що розташовувався поблизу кордону, особовий склад та командування, не маючи змоги відповісти

противнику, у повному складі залишили місце бою та убули до пункту постійної дислокації. Самоільне залишення бойових позицій 5-м БТрО дала змогу безперешкодно зайти восьми тактичним батальйонним групам збройних сил РФ, чотири з яких діяли на Луганському напрямку, чотири – на Донецькому [15, с. 237].

Серед основних сил сектору “Б”, які наприкінці липня та на початку серпня виконували завдання штабу АТО з оточення Донецька, були українські добровольчі формування ЗС України – 39-й і 40-й батальйони територіальної оборони.

З 4 на 5 серпня командир 40-го БТрО О. Мотрий отримав наказ від керівника сектору висунутися до Ілловайська, зачистити його від бойовиків і надалі встановити блокпости. Командир батальйону, оцінивши обстановку, запропонував особовому складу взяти на завдання лише бажаючих. Охочих виявилось понад 120 осіб. Удень за підтримки бронегрупи 51 *омбр* вони вступили в бій за підступи до Ілловайська. Групі вдалося знищити один укріплювальний район бойовиків, але далі просунутися не вдалося, тому бійці відійшли [57, с. 116].

Водночас у Дніпропетровську на чолі із заступником голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Г. Корбаном відбулася зустріч командирів добровольчих батальйонів: А. Білецького (батальйон “Азов”), А. Філоненка (“Шахтерск”), Ю. Берези (“Дніпро–1”), С. Семенченка (“Донбас”). На зустрічі був присутній керівник сектору “Б” генерал-лейтенант Хомчак, який охарактеризував обстановку в Ілловайську, учасники обговорили заходи взаємодії батальйонів із силами сектору щодо визволення Ілловайська. Надалі Г. Корбан посприяв, щоб українські добровольчі формування МВС взяли участь у штурмі та зачистці Ілловайська від бойовиків [57, с. 116]. Очевидець тих подій командир батальйону “Миротворець” Андрій Тетерук пригадував, що після отримання завдання на відбуття в Ілловайськ “40 осіб відмовилися їхати, написали рапорти” [57, с. 117]. 7 серпня 2014 року 39-й та 40-й БТрО за підтримки бронегрупи 51-ї бригади штурмували передмістя

Ілловайська. Із двох укріплювальних районів були вибито бойовиків, але за відсутності резервів бійці змушені були їх залишити. Лише після прибуття добровольчих батальйонів МВС та затвердження плану по штурму м. Ілловайськ 18 серпня батальйони територіальної оборони вибили бойовиків з блокпостів, розташованих на околиці міста, та закріпилися там [74, с. 18, 24]. Батальйони “Азов” і “Шахтарск” увійшли в місто і потіснили бойовиків. Посеред Ілловайська поблизу залізничних колій “Азов” і “Шахтарск” нашттовхнулися на укріплений район бойовиків, які шалено опиралися. Зав’язалися вуличні бої. Батальйони після перших боїв зазнали значних втрат, тому їх командири були вимушені вивести особовий склад з міста. У цей же час в Ілловайськ увійшли бійці “Донбасу” та “Дніпро-1”, що закріпилися та розпочали зачистку міста [74, с. 20–24]. На заміну батальйонам “Азов” і “Шахтарск” прибули українські добровольчі формування МВС “Херсон”, “Світязь”, “Івано-Франківськ”, “Миротворець”. Зафіксовано спогад, що 18 серпня 2-й взвод батальйону “Азов” надавав допомогу “Донбасу” та “Дніпру-1” [79]. Координацію добровольчих батальйонів у місті взяв на себе заступник командира батальйону “Донбас” В. Власенко (позивний “Філін”).

З інформації РНБО України від 20 серпня 2014 року відомо, що місто Ілловайськ звільнено від бойовиків та перебуває під контролем сил АТО. У праці С. Марка вказано, що чисельність осіб, задіяних на початку визволення Ілловайська становила понад 940 бійців. Зауважимо, за винятком бійців ротно-тактичної бронегрупи 51 *омбр*, інші особи були бійцями українських добровольчих формувань [57, с. 118].

24 серпня 2014 року частина підрозділів 51-ї і 28-ї бригад та ротної тактичної групи 93 *омбр*, які зазнали тиску з боку російських БТГр, що прорвалися та приєдналися до групи українських військ, що були під Ілловайськом. 24 серпня на допомогу Ілловайському угрупованню із пункту постійної дислокації направили БТГр 92 *омбр* та групу добровольців від 42-го БТрО “Рух опору”. Однак на момент їх наближення до Ілловайська українські підрозділи та українські добровольчі формування було остаточно

оточено. Штаб командування АТО розробив план із деблокування оточених українських військ, проте його не вдалося реалізувати, тому що 27 серпня підрозділи БТГр 92 *омбр* та зведений загін 42-го БТрО “Рух опору” були розбиті. Частина добровольців поблизу Новокатеринівки потрапила у полон [120].

Генерал-лейтенант Р. Хомчак прийняв рішення, яке ґрунтувалося на гарантіях, наданих представниками російських військ, про вихід з оточення 29 серпня двома маршрутами. Домовленості, надані росіянами, були порушені. Українські колони неочікувано обстріляли, зав’язалися бої до самого вечора. Українські підрозділи та українські добровольчі формування зазнали значних втрат [15, с. 242]. Однак і російсько-терористичні війська мали великі втрати внаслідок яких, надалі їх активність знизилася. Проте не всім добровольчим формуванням вдалося вийти з оточення без втрат: багато добровольців потрапило в полон через поранення або відсутність боєприпасів.

Під час бою було порушено зв’язок між командуванням сектору та підрозділами, які виходили з оточення, тому кожен командир сам приймав рішення про подальші дії. Більшість командирів під тиском обставин та умов бою вирішила виходити малими групами. Як показав досвід, втрати, яких зазнали українські підрозділи, виходячи з оточення малими групами, були мізерними порівняно зазнаними вдень 29 серпня 2014 року.

У книзі С. Марка зазначено: коли попередні домовленості між генеральними штабами РФ та України щодо виведення з оточення українських військ росіяни почали односторонньо змінювати, начальник Генерального штабу ЗС України генерал армії В. Муженко запропонував генерал-лейтенанту Р. Хомчаку виходити з оточення малими групами. Також у дослідженні вказано, що виконувач обов’язків командира добровольчого батальйону “Донбас” В. Власенко (позивним “Філін”) пропонував у ніч на 29 серпня прорватися через н. п. Моспине, але його пропозицію командири оточених підрозділів не підтримали, а більшість настояла на безпечному варіанті виходу, який гарантували російські представники [57, с. 122].

Окремою сторінкою участі українських добровольчих формувань в АТО є бої біля Донецького аеропорту (далі – ДАП) (див. рис. К.2. додаток К). Перший бій в аеропорту відбувся 26 травня 2014 року після 10 год ранку між українськими силами, які склалися з авіації ЗС України та об'єднаних сил З опСпП, та бойовиками батальйону “Восток”, коли завершився час наданий бойовикам щоб вони мирно залишили зайняті приміщення аеропорту. Цей бій завершився на користь українського війська.

З часом до бійців З опСпП, які захищали територію аеропорту, приєдналися групи добровольців від “Правого сектору”, а пізніше бійці новоствореного у липні Добровольчого українського корпусу. Вони допомагали бійцям ЗС України успішно відбивати штурми бойовиків та захищати термінал і прилеглу територію аеропорту.

Опісля низки невдалих спроб захватити ДАП бойовики блокували захисників аеропорту. Однак 26 липня 2014 року українське угруповання сектору “Д” у складі 93 *омбр* та батальйонів *псмон* “Дніпро-1” і “Шахтарск” розблокували Донецький аеропорт [57, с. 134].

Майже весь час, поки ДАП можна було обороняти, серед його захисників були бійці недержавних українських добровольчих формувань, зокрема ДУК. Так, починаючи з 4 жовтня, після того, як на територію ДАП для підсилення захисників зайшла від 95-ї бригади група військовослужбовців, відбувся умовний розподіл відповідальності за об'єкти. Воїни 79 *оаембр* та бійці ДУК спільно утримували позиції у старому терміналі .

С. Марко у книзі стосовно ДАП розглянув тактику обороняючихся українських захисників та наступу бойовиків. Майже весь час представники російсько-терористичних військ під час штурму діяли однаково: зібравши необхідну кількість бойовиків зі своїх позицій переходили у штурм, українська артилерія їх обстрілювала, які вціліли та добігли до терміналів, у приміщеннях терміналів зазнавали опору захисників, які завчасно підготували позиції. Як тільки закінчувалися боєприпаси, бойовики одразу поверталися на свої позиції. Українські артилеристи не допускали, щоб під час бою бойовикам надходили

боєприпаси. Починаючи з осені 2014 року бойовики для прикриття тих, хто наступав, почали використовувати танки і бронетехніку, які обстрілювали позиції, обороняючи піхотинців, що наближалися до терміналів. Однак у терміналах бої розвивалися так само: бойовики використавши принесені з собою боєприпаси, які швидко закінчувалися під час штурму, і, не отримавши підкріплення, одразу поверталися на свої позиції. Українські захисники мали перевагу, тому що під час оборони використовували менше боєприпасів, краще знали місцевість і вдало використовували її [57, с. 140–161].

Олександр Терещенко військовослужбовець (старший солдат, гранатометник) 79 оаебр, який у віці 49 років був призваний за мобілізацією, з 7 до 15 жовтня 2014 року добровільно брав участь у відстоюванні ДАПу. Опівдні 15 жовтня 2014 року відбувалася ротація особового складу бригади, який перебував у ДАПі, під час якої зав'язався бій із бойовиками, що наступали. У ході бою Олександр, рятуючи життя товаришів, втратив обидві руки [48]. За цей бій та героїчний вчинок його відзначено державною нагородою. Зі його спогадів О. Терещенк відомо, що під час його перебування в ДАПі з боку України там було “збірне угруповання: 93-тя, 95-та, 79-та бригади та невеличкий підрозділ “Правого сектору” [89, с. 266].

30 листопада 2014 року командування АТО прийняло рішення про знищення приміщення старого терміналу артилерійськими установками “Піони”, тому що пошкоджена внаслідок обстрілів та вибухів будівля була небезпечною для подальшого перебування в ній українських захисників.

Оборона аеропорту тривала до 22 січня 2015 року. Коли керівництво сектору зрозуміло, що обороняти майже повністю знищений новий термінал недоцільно, його залишили. Злітна смуга аеропорту стала розмежувальною лінією між позиціями сил АТО і представниками російсько-терористичних військ.

5 вересня 2014 року, коли вже було підписано “Мінський протокол” про припинення вогню (Мінськ-1) в секторі “А” поблизу н. п. Щастя Луганської області на автотрасі Н21 під Веселою Горою в засідку потрапило 28 бійців

батальйону “Айдар” [87]. Трагічний випадок стався при таких умовах. 5 вересня 2014 року командир батальйону вирішив відправити два вантажних автомобілі в район н. п. Металіст, щоб забрати пальне, боєприпаси, бійців груп “Грізлі” і “Термінатор” та повернутися назад.

Техніка прибула у вказане місце, де швидко завантажили боєприпаси, бочки з паливом і бійців, та одразу ж вирушила назад. Минувши поворот на Кольорові Піски, машини наблизилися до блокпосту, де був вивішений український прапор. Як пізніше з’ясувалося, на блокпосту були бойовики, які з близької відстані вистрілили з вогнемета “Джміль” по вантажній машині ЗІЛ, в якій, крім бійців з “Айдару”, були боєприпаси та бочки з паливом. Вибух був настільки потужний, що через кілька днів, коли збирали розкидані тіла українських воїнів по полю, деякі з них були знайдені на відстані близько 80 м від епіцентру вибуху [89, с. 149]. Очевидець трагічної події В. Сакун, заступник командира взводу в батальйоні “Айдар” пригадував: “Вибухи не вщухали хвилин із двадцять” [89, с. 146]. Із 28 бійців загинуло одразу 24, двоє – потрапили в полон, а ще двоє повернулися в батальйон після виходу з оточення. З 24 загиблих лише чотирьох одразу ідентифікували, а в інших взяли клітини для ДНК. Стосовно невпізнаних тіл В. Сакун зазначив: “Мельничук (командир батальйону – Ю. С.) зі спійманих у школі міліції створив зведену групу і відправив її на завдання. Як такого списку бійців не було. Тому три чи чотири людини взагалі не ідентифіковані – невідомо, хто вони” [89, с. 151].

29 січня 2015 року командування сектору “А” організувало спробу вибити бойовиків, які зайняли більшу частину Вуглегірська (за винятком південної, де ще перебували підрозділи МВС та ЗС України). Для цього залучили взвод з бронетехнікою від 30 *омбр*, спільно з яким активно діяли українські добровольчі формування від НГУ – батальйон “Донбас” і батальйон імені С. Кульчицького, із представників яких сформовано зведену групу (70 осіб), від МВС – рота *псмон* “Світязь”.

Під час входження об’єднаної групи у Вуглегірськ стався непередбачуваний випадок: один із взводів “Донбасу” заблукав та заїхав у

місто з іншого боку. Спочатку визволення відбулося вдало, бойовикам було завдано втрат, знищено кілька одиниць їх бронетехніки та склад із боєприпасами. Очевидці пригадували, що серед бійців “Донбасу” ще на початку бою помітили депутата Верховної Ради та колишнього комбата “Донбасу” Семена Семенченка. Керівник підрозділів НГУ, які перебували в цьому секторі, генерал Ю. Аллеров прибув на місце бою, щоб самостійно оцінити ситуацію та надати необхідну допомогу. Після полудня противник додатково ввів у бій свіжі резерви, внаслідок чого призупинився наступ українських підрозділів. У той самий час від командування сектору надійшов наказ про відхід підрозділів ЗС України та зведеної групи добровольчих батальйонів, під час якого вдалося евакуювати бійців із заблокованого блокпоста 1302 (рис. К.4 [31] додаток К).

Рота “Світязь” (39 осіб) на чолі якої був Олександр Фарцевич [114], який до призначення на посаду навчав бійців Самооборони Волині, здобув освіту в Одеському інституті Сухопутних військ та майже дев’ять років прослужив в десанті ЗС України, прикривала відхід українських підрозділів та надавала допомогу з евакуації. Позиції роти розташовувалися на території школи-інтернату. Разом із ротою утримували оборону та прикривали евакуацію артилеристи ЗС України (35 військовослужбовців).

31 січня бойовики отримали допомогу у вигляді батальйонної тактичної групи, посиленої танками і легкою броньованою технікою. Загальна чисельність бойовиків становила майже 2000 осіб. Командування сектору зрозуміло, що повернути Вуглегірськ не зможе, тому було прийнято рішення про виведення особового складу роти “Світязь” та артилеристів [31]. Цього ж дня Олександр Фарцевич, ввівши противника в оману, вивів з оточення ввірений особовий склад.

За героїчні та вмілі дії з оборони Вуглегірська, а також за вдалий відхід без втрат Міністр внутрішніх справ А. Аваков нагородив 39 бійців роти *птсмон* “Світязь” (Волинська область), які з честю витримали тридобові безперервні бої [50].

Повчальною для розгляду є так звана Широкинська операція, проведена з 10 до 16 лютого 2015 року переважно силами українських добровольчих формувань, у той час, коли тривали бої поблизу Дебальцевого та відбувалося успішне виведення українських військ з оточення.

Події “Широкинської операції” відновлено на основі свідчень учасників тих боїв [120], за матеріалами із відкритих джерел узагальнено склад українських сил (рис. К.3 [57] додаток К). Основним організатором та учасником бою був полк “Азов”, чисельність як на той час становила близько 800 осіб, хоча в бою взяла участь менша кількість бійців. Із 7 лютого 2015 року на озброєння полку надійшли 6 броневих автомобілів “Спартан”, оснащених інтегрованими комплексами, до складу яких входять пульти дистанційного керування і протитанкові керовані ракети. Ця система вогню здатна знищувати танки і вертольоти [78].

Приданими силами, залученими до так званої Широкинської наступальної операції 10–15 лютого 2015 року, була частка від українських добровольчих формувань зі складу МВС: підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення “Берда”, “Східний корпус”, “Сокил” і “Скіф” повною чисельністю до 100, 120, 50 та 150 осіб відповідно. У районі АТО зазвичай перебували не більше 30 %, тому прогнозованою чисельністю особового складу, яка брала участь у боях, було 30, 40, 15 та 50 осіб відповідно. Озброєння цих підрозділів було переважно стрілецьким. За спогадами, від 2-го батальйону спеціального призначення НГУ “Донбас”, відомого як добровольчий батальйон “Донбас”, надійшли спочатку взвод, а пізніше рота загальною чисельністю не більше 100 осіб, які мали при собі переважно легке озброєння. Крім того, був взвод танків від НГУ (3 шт.) та 14 гаубиць від ЗС України, які вогнем підтримували бойові дії полку та доданих сил. У бойових діях також брав участь підрозділ морської піхоти з власними танками та БМП від ЗС України, чисельність яких встановити не вдалося.

Причинами для прийняття рішення про проведення наступу, за спогадами А. Білецького та І. Михайленка, були: оточення українських військ

противником навколо Дебальцевого; необхідність створення нової лінії оборони по р. Грузький Яланчик, що є природною перешкодою; обстріл російсько-терористичними військами спального району Маріуполя 24 січня 2015 року.

Однак є й інша точка зору на бої за Широкине. Так, начальник Генерального штабу ЗС України генерал армії В. Муженко в інтерв'ю 31 серпня 2015 року зазначив: “Зимовий наступ на цей населений пункт був більше піар-акцією, ніж військовою операцією”, тому що “в українських сил є лінія оборони на висотах за Широкиним, і контроль над цими висотами дозволяє успішно реагувати на загрози Маріуполю” [64].

Керівники полку “Азов” розуміли, що вести наступ потрібно з танками, артилерією та додатковими резервами, яких, на жаль, у них не було, тому звернулися до командування сектору та силових міністерств про сприяння. Командування полку “Азов” спланувало та попередньо узгодило з командуванням сектору “М”, Генеральним штабом ЗС України та силовими міністерствами визволення низки населених пунктів поблизу Маріуполя, зокрема й Широкиного.

Зі спогадів учасників того процесу відомо, що командування сектору “М” запевнило їх у підтримці всім потрібним, але не було зрозуміло, якими силами та в якій кількості. В останню ніч перед наступом командуванню полку повідомили, що, незважаючи на попередні домовленості, їм не буде надано в необхідній кількості сил та засобів для наступу. В “Азові” прийняли рішення про реалізацію лише першого етапу наступу зі звільнення населених пунктів Павлопіль, Пищевик, Комінтернове (нині – Пікузи), Широкине та створення оборонної лінії, яка б проходила через населені пункти Октябр (нині – Верхньошироківське), Заїченко, Держинське (нині – Азов), Ленінське (нині – Ужівка), Саханку.

Під ранок 10 лютого 2015 року особовий склад полку і доданих сил завантажився на техніку та приховано висунувся на напрямку наступу. Як свідчать більшість бійців “Азову”, вночі 10 лютого вони дізналися про наступ

[120, с. 37]. Так, 1-ша рота визволила н. п. Павлопіль, 3-тя – зайшла в н. п. Комінтернове, де противника застали зненацька, тому він не чинив опору і стрімко відступив. Водночас 2-га рота, а також, як пригадував учасник тих подій боєць 2-ї роти з позивним “Вовк”, частина добровольчого формування МВС “Східний Корпус” визволили Широкине, маючи незначний вогневий контакт із бойовиками, які не очікували нападу і швидко відступили [120, с. 35].

Десятник 4-ї чоти (взводу) 3-ї сотні (роти) з позивним “Круглий” помітив під час визволення Комінтернового, що бойовики облаштували позиції на місцевому кладовищі, з якого зненацька обстрілювали бійців “Азову”, що проїжджали повз [120, с. 45]. У визволених населених пунктах було проведено заходи з укріплення зайнятих позицій.

Після визволення Широкиного 2-га рота полку виконувала завдання з визволення Саханки від бойовиків. Ворог очікував добровольців, які змогли прорвати лише дві добре підготовлені лінії оборони, відтіснивши ворога вглиб поселення. За час бою бойовики встигли додатково перемістити бойову техніку, артилерію та піхоту з н. п. Новоазовськ у Саханку. Опівдні російсько-терористичні війська інтенсивно обстріляли зайняті позиції 2-ї роти із РСЗВ “Град” та перейшли у контрнаступ. Під тиском переважаючого ворога особовий склад роти, не маючи підтримки, був вимушений відійти до Широкиного.

За спогадами командування полку, наприкінці дня полк отримав розпорядження від командування сектору “М” про залишення ротами визволених населених пунктів. Командування полку прийнято рішення населені пункти Комінтернове та Павлопіль залишити цього ж вечора, а Широкине продовжувати утримувати. Так, 3-й роті було поставлене завдання на околицях визволеного н. п. Лебединське облаштувати дозори та укріплення, щоб перешкодити противнику в наступі з н. п. Заїченко на Широкине. Крім цього, звідти особовий склад міг робити розвідки-вилазки і непокоїти ворога.

Більшість бійців “Азову”, які брали участь у визволенні Комінтернового та Павлополя, у спогадах стверджують, що мали відвернути увагу противника на себе, щоб вдало відбулося визволення Широкиного і там закріпилися українські війська [120, с. 39, 40, 42].

Протягом 11 лютого полк “Азов” утримував Широкине і Лебединське та проводив заходи з укріплення позицій. Противник накопичував сили і засоби та не вів активних дій, за винятком обстрілу артилерією позицій 2-ї роти. Очевидець, боєць 2-ї роти з позивним “Танцор”, пригадував, що на командному пункті “Маяк” в Широкиному він спільно з представником від артилерії корегував артилерійський вогонь доданих 14 гаубиць [120, с. 36].

Протягом 12 і 13 лютого противник продовжував інтенсивно обстрілювати артилерією позиції полку в Широкиному, а в перервах між обстрілами провів три атаки, які бійці українських добровольчих батальйонів успішно відбили, а крім того провели дві контратаки. 12 лютого від НГУ у тактичне підпорядкування полку надійшов взвод танків (3 шт.), який відразу направили до Широкиного. Цього ж дня відбулася ротація бійців 3-ї роти, які перебували на позиціях поблизу Лебединського, на бійців 1-ї роти [120, с. 44].

Наступного дня бойовики спромоглися на масований, проте неуспішний для них контрнаступ [70, с. 400]. Наприкінці дня 13 лютого від добровольчого батальйону “Донбас” надійшов взвод на позиції, зайняті 2-ю роту.

Очевидець, боєць 1-го взводу 3-ї роти з позивним ”Ковбой”, пригадує, що 14 лютого 2014 року був отриманий наказ на переміщення в Широкине для допомоги 2-й роті. На той час він був командиром взводу, до якого додатково з роти відібрали бійців, видали їм боєприпаси й озброєння. У Широкине прибули на БТР і броневих автомобілі “Спартан” приблизно опівдні, коли настало певне затишшя під час бою.

За кілька останніх днів противник зібрав достатні сили, й о 6 год ранку 14 лютого 2015 року розпочав рішучий наступ з боку Саханського перехрестя на Широкине. Через наявність великої кількості бронетехніки, майже батальйону піхоти та ведення шквального артилерійського вогню противник

просунувся майже до центру населеного пункту, де його зупинили лише жертовність і героїзм українських бійців. Зав'язалися вуличні бої. Відстань між протиборчими сторонами становила подекуди кілька десятків метрів.

Представники російсько-терористичних військ зрозуміли, що далі просунутися не зможуть і почали закріплюватися на захопленій території. Так, на кінець дня 14 лютого рота спільно з доданими силами займала територію по вул. Комсомольській і Котовського до вул. Радянської, найвищу точку в поселенні – територію колишнього піонерського табору “Маяк”, де розміщувався спостережний командний пункт, а також контролювала дзвіницю церкви та лівий фланг. Ця місцевість розташована на висоті і мала достатню кількість попередньо підготовлених укріплень.

У ніч з 14 на 15 лютого командування полку “Азов” провело заходи з накопичення сил і засобів для вибиття бойовиків з Широкиного та подальшої зачистки. Так, на позиції 2-ї роти було направлено частину особового складу 1-ї роти. За спогадами бійців полку відомо, що там були представники морської піхоти з власними танками та БМП від ЗС України [120, с. 42], взвод від батальйону “Донбас”, а також українські добровольчі формування від МВС “Берда” та “Східний корпус”. О 6 год ранку 15 лютого було розпочато наступ зведеної групи на позиції бойовиків. Однак група потрапила в засідку. Ті, хто наступав, зазнали втрати і зупинилися. Бойовики відразу ж розпочали контрнаступ наявною у них бронетехнікою.

У цей критичний момент на підтримку бійцям полку “Азов” прибули два танки. Командування полку виявило, що підтримувати зв'язок з екіпажами танків неможливо через відсутність необхідних засобів зв'язку. За спогадами керівника того бою, командира 2-ї роти з позивним “Кірт”, відомо таке: “У нас були, скажімо, живі транслятори. Це були наші хлопці, азовці. Вони з раціями в руках стояли біля танка і передавали командирі мої накази.” Завдяки умілим діям екіпажів танків противнику було завдано втрат. Бойовики послабили натиск.

У цей день Головнокомандувач ЗС України П. Порошенко віддав наказ про припинення вогню відповідно до підписаних 12 лютого 2015 року “Комплексу заходів з виконання Мінських угод”, що набув чинності в 00 год за київським часом 15 лютого 2015 року [70, с. 401; 77].

Щодо участі в боях за Широкине з 10 до 15 лютого 2015 року добровольчого батальйону “Берда” є згадка бійця розвідувально-диверсійної чоти “Азову” (позивний “Абдула”), який у розпал бою зустрів групу особового складу цього добровольчого батальйону. Побачивши розгубленість бійців, з’ясував, що це їх перший бій, допоміг їм зорієнтуватися на місцевості та зайняти позиції в окопах для бою. Абдула пригадував: “Вони говорили, що такого їх не вчили. Законів учили, а як бігати з СПГ не вчили, не вміли вони ним користуватися” [120, с. 50].

Наприкінці цього ж дня частина особового складу добровольчого батальйону “Донбас” проводила ротацію особового складу “Азову”, виснаженого кількадедними боями на бойових позиціях Широкиного. очевидці бою зазначили, що цього дня були складні погодні умови, туман ускладнював видимість. Одна група “Донбасу”, дотримуючись інструкцій, вдало вийшла на позиції, зайняті “Азовом”, інша – відбилася від колони, збилася з правильного шляху та вийшла на позиції противника. Це місце стало ще й епіцентром бою. Група зазнала втрат: два бійці загинуло, три – поранені [26]. Командування “Азову”, дізнавшись, що частка батальйону “Донбас” потрапила у скрутне становище, направило окрему групу із “азовців” для визволення бійців. Група успішно виконала завдання. Починаючи з 16 лютого 2015 року бої в Широкиному набули позиційного характеру: активно застосовувалася артилерія, противник мінував території, діяли диверсійно-розвідувальні групи.

Таким чином, бойову ефективність українських добровольчих формувань під час першого періоду збройного конфлікту на Сході України слід оцінювати неоднозначно. Невисока якість навченості особового складу, наявність лише стрілецької зброї та недостатнє матеріально-технічне забезпечення формувань компенсувалися ініціативністю та високою вмотивованістю бійців. Найбільших

успіхів вони самотійно досягали у боях проти підрозділів, укомплектованих із місцевих колаборантів та озброєних не краще за них. У боях із частинами регулярних російських військ, озброєних різноманітним важким озброєнням та броньованою технікою і найсучаснішими електронними пристроями, а також укомплектованими кадровими військовими з бойовим досвідом, українські добровольчі формування зазнавали поразки.

3.4. Вхідження українських добровольчих формувань до силових структур сектору безпеки та оборони України

Слід зазначити, що на законодавчому рівні держави до 2015 року не існувало нормативно-правових актів, якими було б визначено порядок інтеграції українських добровольчих формувань до силових структур держави. В Указі Президента України від 24.09.2015 № 555/2015, яким затверджено Воєнну доктрину України у п. 17 зазначено, що одним з основних завдань воєнної політики України у найближчий час та в середньостроковій перспективі є “інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її проведення, до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів” [110].

Державні та військові посадовці неодноразово особисто і через ЗМІ пропонували очільникам добровольчих формувань інтегрувати їх в ЗС України, МВС чи НГУ [63]. Президент України П. Порошенко після підписаних представниками української контактної групою у Мінську “Комплексу заходів, спрямований на імплементацію Мінських домовленостей” в лютому 2015 року звернувся до представників українських добровольчих формувань, щоб вони до 1 квітня 2015 року вступили до законних збройних формувань чи залишили район бойових дій. Переважно всі представники добровольчих

формувань так чи інакше погодилися зі зверненням Президента України та вийшли з району проведення АТО. Їхні бійці, які виявляли бажання далі продовжувати боротьбу з ворогом, самостійно входили до частин та підрозділів силових структур. Такі формування, як батальйон “ОУН” та створений при полкові “Азов” цивільний корпус “Азов”, розпочали політичну діяльність.

Винятком став ДУК, що прогнозовано ухилився та висунув вимогу, щоб Верховна Рада України ухвалила окремий закон про ДУК [89]. Однак законопроект не був ухвалений Верховною Радою України. У грудні 2015 року очільник ДУК Д. Ярош, а разом з ним найбільш боєздатні підрозділи та медичний батальйон “Госпітальєри” вийшли з цієї організації та заснували нове громадське формування – Українська добровольча армія, яку очолив той таки Д. Ярош.

На основі аналізу відкритих матеріалів ЗМІ виокремимо основні причини, які спонукали керівництво держави ініціювати інтеграцію українських добровольчих формувань до складу ЗС України та інших військових формувань, передбачених Конституцією України: необхідність дотримання Мінських угод; позбавлення добровольчих формувань явища “отаманщини”; реакція на резонансні злочини, вчинені особами – учасниками українських добровольчих формувань під час проведення АТО; забезпечення монополії держави на застосування зброї та сили.

Під час розгляду Мінських угод визначено, що українських добровольчих формувань стосується “Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод”, узгоджений у Мінську 12 лютого 2015 року всіма, хто підписав Мінський протокол від 5 вересня 2014 року і Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року, у тому числі Україною, де у п. 10 передбачено “роззброєння всіх незаконних груп” на території України.

Українські добровольчі формування, які не перебували у складі та підпорядкуванні ЗС України, інших військових формувань та правоохоронних органів України, згідно з визначенням ст. 260 КК України могли бути розцінені як незаконні збройні формування, а їх керівники та учасники притягнуті до

кримінальної відповідальності за створення і перебування у незаконно сформованих воєнізованих чи збройних формуваннях, в яких є незаконне озброєння, адже у Кримінальному кодексі не визначено мети діяльності таких формувань.

Керівництво держави було зобов'язане дотримуватися “Комплексу заходів щодо виконання Мінських угод” та врахувати чинне українське законодавство. Передбачалося, що легалізація українських добровольчих формувань відбудеться добровільно через їх входження у національний сектор безпеки і оборони держави чи вихід із району проведення АТО та позбавлення ознак воєнізованих чи збройних формувань.

Міністр оборони України С. Полторак зазначив у виступі 11 квітня 2015 року, що в районі проведення АТО усі добровольчі або інші об'єднання, які воюють на Донбасі на боці сил Української армії, увійшли до складу регулярних військ та доповнив: “На виконання доручення Президента України в зоні проведення Антитерористичної операції на сьогодні всі військові підрозділи переведені до лав Збройних сил України або регулярних частин Національної гвардії” [62].

“Отаманщину” слід розглядати як продовження українських військово-історичних традицій із такими характерними рисами: неузгодженість між заявленими та реальними діями, незалежність у прийнятті рішень, неузгодженість дій з іншими суб'єктами збройної боротьби, невідконтрольність та невідзвітність у своїх діях. Підтвердженням цьому є визвольні змагання в Україні 1917–1921 рр., коли отаманщина набула найбільшого розквіту [45, с. 5, 10] та спричинила деструктивність у розбудові Української держави та її становленні.

Під час антитерористичної операції на Сході України траплялися випадки, коли учасники добровольчих формувань залишали бойові позиції та озброєння, самостійно входили в бій та виходили з нього, що мало негативні наслідки для керівництва та суб'єктів АТО [92, с. 38]. Такі дії спричиняли негативне ставлення керівництва держави до цих формувань і стали поштовхом

для реорганізації українських добровольчих формувань, наявних у складі ЗС України, МВС, НГУ. Президент України П. Порошенко 16 липня 2015 року на засіданні у Верховній Раді України заявив: “Анархії в Україні я не допущу. Почитаймо підручники історії. Хіба у нас не було періоду отаманщини, яскравого, але короткого і трагічного? Хіба не завершився він повною перемогою Росії і втратою незалежності України майже на 70 років? Вороги України, запам’ятайте: так більше не буде! ... Хоч я і проголосив курс на демонополізацію, але монополія на застосування сили і зброї назавжди залишиться лише за державою, якими б поки недосконалими і не були наші правоохоронні органи. І нікому не дозволено здавати патріотичні шеврони в оренду бандитам” [98].

Злочини, вчинені бійцями українських добровольчих формувань в ході проведення АТО важко підрахувати, адже, як стверджують посадовці Генеральної прокуратури України, окремої статистики щодо них немає. Крім цього, як зазначають правозахисники та громадські активісти, більшість злочинів скоєні у районі проведення АТО: незаконне використання зброї, викрадення людей групою осіб, застосування тортур, незаконне заволодіння транспортним засобом [29]. Найбільш резонансні кримінальні злочини вчинили бійці українських добровольчих формувань “Донбас”, “Торнадо”, “Айдар”, “Шахтарськ”. Батальйони “Торнадо” і “Шахтарськ” розформовані за скоєння злочинів у районі проведення АТО [24, с. 5, 375; 34].

Зазначено, що траплялися випадки не завжди етичних взаємовідносин командирів та підлеглих [71, с. 9]. Як у ЗС України, ІВФ та ПрО серед особового складу, який брав участь в АТО, непоодинокими були випадки зловживання спиртними напоями, так і в українських добровольчих формуваннях існувала подібна проблема. Зокрема свідченням масштабності цього негативного явища є те, що у ЗС України були вимушені ухвалити низку нормотворчих актів, відповідно до яких передбачали винуватців, що спонукало командирів не бути байдужими до зловживання військовослужбовцями спиртних напоїв [9; 21;61]. Зі спогадів осіб – учасників українських

добровольчих формувань, які зберігаються в особистому архіві дисертанта відомо, що у разі таких випадків колектив засуджував дії порушника, за необхідності обмежували його фізичну свободу. Однак такої масовості пияцтва, як у мобілізованих військовослужбовців, серед добровольців не було, тому що їх вибір захистити країну був свідомий.

Крім кримінальних інцидентів, що траплялися у районі проведення АТО, за участю осіб – учасників українських добровольчих формувань було скоєно низку резонансних злочинів поза вказаною територією. Зокрема, надзвичайна подія в місті Мукачево 11 липня 2015 року, в якій відзначилися бійці Добровольчого Українського корпусу Правого сектору, застосувавши зброю проти цивільних та працівників правоохоронних органів України.

У складний для України 2014 рік держава потребувала великої кількості добровольців, а нестача часу, дезорганізованість органів державної влади та недолугість законодавства з питань оформлення кандидатів в українські добровольчі формування силових структур спричинили появу в лавах свідомих патріотів ще й авантюристів, людей схильних до проявів насилля, із сумнівним минулим, судимостями, через які не можна було призиватися у ЗС України [24, с. 87, 427].

У ході проведення АТО керівництво держави та силових відомств приймали рішення про поглиблення інтеграції легальних тимчасових військових та правоохоронних формувань у складі СБОУ, укомплектованих переважно з добровольців, через існування “отаманщини” та злочинності серед особового складу, а також для ефективнішого їх застосування. Завдяки цьому було оновлено командний склад українських добровольчих формувань та проведено атестацію особового складу. Осіб, що не пройшли атестацію було звільнено або запропоновано їм проходити службу в інших військових частинах та підрозділах. Українські добровольчі формування, створені з батальйонів територіальної оборони, у жовтні 2014 року були реформовані в окремі мотопіхотні, переведені на повне фінансування у Міністерство оборони та прикріплені до складу регулярних військових частин ЗС України [80], а 5-й

БТрО “Прикарпаття” розформований. Для 24-го БТрО “Айдар” було зроблено виняток: за бойові досягнення та героїзм особового складу він залишився бути окремою військовою частиною і став 24-м окремим штурмовим батальйоном “Айдар” ЗС України. Можна з певною ймовірністю провести паралель між батальйоном “Айдар” та Інтернаціональними бригадами в Іспанії під час громадянської війни. Ці формування застосовували під час війни тривало як ударну силу в найбільш відповідальних боях і на найуразливіших ділянках ліній фронту. Порівняно з регулярними урядовими військами зарекомендували вони себе як штурмові підрозділи, бійці яких у критичні моменти виявляли стійкість, надійність і героїзм [97, с. 64].

7 листопада 2015 року після набуття чинності Законом України “Про Національну поліцію” *inсmon* реорганізовано та на їх основі створено 22 підрозділу патрульної служби поліції особливого призначення, які перейшли в підпорядкування Національної поліції, решта були розформовані. Основними мотивами, що спонукали до вступу добровольців, осіб – учасників недержавних українських добровольчих формувань, а також інтеграції українських добровольчих формувань до складу ЗС України, Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії України були такі: соціально-правовий захист військовослужбовців і працівників правоохоронних органів та членів їхніх сімей (на подібне вони не могли розраховувати, перебуваючи у формуваннях, на які не розповсюджувалися соціально-правові гарантії держави [96, с. 148]); матеріальне та моральне стимулювання військовослужбовців і працівників правоохоронних органів, які брали участь у бойових діях у ході антитерористичної операції на Сході України.

Перші кроки державних органів щодо матеріального стимулювання військовослужбовців та працівників правоохоронних органів України були зроблені в 2014 році. Завдяки ухваленим рішенням за працівниками, призваними на військову службу під час мобілізації, зберігаються (на особливий період, але не більше одного року) місце роботи, посада й компенсується середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, де

вони працювали на час призову незалежно від підпорядкування та форми власності. Виплата компенсацій здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Громадян, призваних під час мобілізації, звільнено від штрафних санкцій за фінансовими та податковими зобов'язаннями, їм не нараховуються відсотки за користування кредитом.

Виплата пенсії пенсіонерам з-поміж військовослужбовців у разі призову їх на військову службу під час мобілізації не припиняється. При цьому після звільнення зі служби у ході виплат пенсії враховуватиметься додаткова вислуга років. Було вирішено важливі питання щодо грошового забезпечення мобілізованих громадян. Зокрема згідно з Постановою Кабінету Міністрів України “Питання грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період” від 09.04.2014 № 111 з 18 березня 2014 року військовослужбовцям, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, встановлено виплату грошового забезпечення, як для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 460 визначено порядок та умови виплати одноразової грошової допомоги в разі звільнення військовослужбовця, призваного на військову службу у зв'язку з мобілізацією. Залежно від посади ця виплата становить від 4241 грн (стрілець, кулеметник) до 9451 грн (заступник командира батальйону). На заохочення мобілізованих військовослужбовців до несення служби за контрактом спрямована дія Постанови Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 406, згідно з якою в разі прийняття на військову службу за контрактом особам встановлено виплату грошової допомоги від восьми до десяти мінімальних заробітних плат.

Окрему увагу було приділено забезпеченню військовослужбовців, які брали участь в АТО. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2014 № 1584 за безпосередню участь в АТО, починаючи з 1 травня 2014 року, встановлено виплату винагороди в розмірі 100 % місячного грошового забезпечення та заробітної плати, але не менш ніж 3000 гривень у розрахунку

на місяць. Це рішення дало змогу вдвічі порівняно з іншими військовослужбовцями підвищити рівень грошових виплат військовослужбовцям, залученим до проведення АТО. 31 січня 2015 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову “Про особливості виплат винагород військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу в особливий період та під час проведення антитерористичних операцій” № 24, якою встановлено виплату грошової винагороди учасникам АТО в розмірі від 100 % до 200 % місячного грошового забезпечення та додаткові винагороди за виконання окремих завдань під час антитерористичної операції (від 50 до 300 мінімальних заробітних плат). За безпосередню участь у бойових діях військовослужбовцю після видання бойового наказу виплачують винагороду в розмірі 1000 грн на добу. Встановлено виплату грошової винагороди в розмірі від 20 до 100 мінімальних зарплат за знищення різних видів ворожої військової техніки. Прийняті рішення дали змогу значною мірою подолати ганебну практику хронічного відставання грошового забезпечення військовослужбовців від середньої заробітної плати в Україні, усунути соціальне напруження в армійських колективах та збільшити кількість охочих вступати до лав силових структур, зокрема і українських добровольчих формувань, які перебували у складі ЗС України, ІВФ та ПрО.

Таким чином, основними причинами, які спонукали керівництво держави провести комплекс заходів інтеграції українських добровольчих формувань у силові структури держави були: необхідність збереження міжнародної репутації України в дотриманні Мінських угод; потреба реагування керівництва держави на резонансні злочини, скоєні окремими особами – учасниками українських добровольчих формувань; усунення некерованості та невідконтрольності керівників українських добровольчих формувань у ході проведення АТО; відновлення одноосібного права держави на застосування зброї та примусу. Виявлено, що проведений державою комплекс дій із поліпшення соціально-правового захисту військовослужбовців та правоохоронців позитивно вплинув на рішення добровольців та командування

українських добровольчих формувань про входження до складу структур сил безпеки та оборони України [96, с. 149].

Інтеграція українських добровольчих формувань і вступ на службу осіб – учасників цих формувань до складу ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, зміцнив вплив держави на них та зберегли за нею монополію застосування зброї та сили, а також сприяли залученню до складу державних силових структур найбільш підготовлених та високо вмотивованих додаткових людських ресурсів.

Висновки до розділу

Учасники українських добровольчих формувань мали різні ступені навченості та підготовки: переважна більшість на початку АТО не мала бойового досвіду, але з кінця вересня 2014 року під впливом боїв на Сході України поступово почалося налагодження бойової підготовки в українських добровольчих формуваннях. До процесу передання професійних знань, зокрема щодо ведення вуличних боїв, крім штатних відомчих спеціалістів, залучалися на добровільній основі фахівці, інструктори, волонтери, в тому числі іноземці.

З початком АТО українські добровольчі формування мали на озброєнні стрілецьку зброю. Озброєння для формувань, створених при силових структурах, було передбачене штатним розписом. Основними джерелами його надходження були склади та арсенали відомства, до якого належали формування. У формуваннях, створених за ініціативою громадян, що на той час не мали законного права на використання зброї за рахунок держави, бійці або здобували озброєння самостійно, або отримували його від небайдужих громадян та силових структур.

Виявлено, що забезпечення українських добровольчих формувань у 2014 році переважно відбувалося завдяки волонтерському руху. Основними

напрямами волонтерської допомоги Українському війську, в тому числі українським добровольчим формуванням, були забезпечення продуктами харчування, одягом, екіпіруванням, ліками, транспортом, новітніми електронними пристроями для поліпшення ведення бойових дій, виконання ремонт різноманітної техніки й озброєння, визволення з полону, а також психологічної, реабілітаційної допомоги постраждалим бійцям та проведення душпастирської роботи.

Волонтерський рух, який допомагав Українському війську, має витоки із волонтерського руху та благодійницьких організацій періоду Євромайдану та Революції гідності. Однак є певна відмінність між ними: волонтерський рух під час АТО для забезпечення війська активно співпрацював з державою на противагу його прототипу, який був в опозиції до держави.

Однак траплялися й негативні явища у волонтерському русі: зловживання волонтерським статусом (спроби незаконного вивезення зброї з району АТО, непрозора бухгалтерія), збирання коштів на підтримку Українського війська псевдоволонтерами (шахраями), розкриття волонтерами у публічних звітах та фотоматеріалах розташування місць дислокації військових частин і підрозділів, їх кількісного та якісного складу, наявної військової техніки, облич бійців тощо. Майже всі згадані негативи у діяльності волонтерів до кінця 2014 року були зведені нанівець. Початковим періодом розвитку волонтерської допомоги українським добровольчим формуванням є березень 2014 року, особливо після початку запису добровольців із Самооборони Майдану до лав НГУ та заснування першого резервного батальйону.

Інтеграція українських добровольчих формувань і вступ на службу осіб – учасників цих формувань до складу ЗС України, ІВФ та ПрО зберегла за державою монополію застосування зброї та сили, сприяла чіткому підпорядкуванню та контролю за їх діяльністю, убезпечила країну від анархії та хаосу, які могла спровокувати “отаманщина” серед українських добровольчих формувань, а також зміцнила міжнародний та внутрішній авторитет держави, що виконує взяті на себе зобов’язання.

Виявлено, що під час першого періоду збройного конфлікту на Сході України невідповідність особового складу, незабезпеченість повною мірою необхідними матеріально-технічними потребами та невідповідність озброєння завданням, поставленим перед українськими добровольчими формуваннями, істотно впливали на ведення боїв та компенсувалися жертовністю, ініціативністю і високою мотивованістю їх воїнів. Найбільших успіхів добровольчі формування досягали у спільних боях зі ЗС України, які були краще озброєні та керовані кадровими фахівцями. Самостійних успіхів у боях українські добровольчі формування досягали переважно, якщо противниками були колаборанти чи учасники російських парамілітарних формувань, підготовка та озброєння яких були майже на такому ж рівні, як в українських добровольчих формуваннях. Лише тісна взаємодія з регулярними підрозділами та частинами ЗС України, МВС, НГУ забезпечувала успіх добровольчим формуванням у боях.

З'ясовано, що для українських добровольчих формувань, які були створені не у складі ЗС України та брали участь в проведенні АТО у 2014 – початок 2015 року характерним було те, що вони виконували завдання, які притаманні для підрозділів ЗС України, а саме бої на лінії зіткнення з російсько-терористичними військами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

до розділу:

1. Александр Кононов: “Сепаратисты заставляли меня сбрить мой “бандеровский” чуб, но я не сдался” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/221436-separatistyzastavlyali-menya-sbrit-moj-banderovskij-chub-no-ya-ne-sdalsyateper-takoj-zhe-oseledec-u-moego-lyubimca-kozla-kuzi>.
2. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf (Дата перегляду: 15.10.2017).
3. Аналітичний звіт щодо проведення консультацій з громадськістю та взаємодії з Громадською радою у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (Дата опублікування: 18.02.2015).
4. Белозерская .Освобождение Мариуполя от боевиков “ДНР”: как это было [Електронний ресурс] / Е. Белозерская // Факты.ictv.ua. – 2018. – 13 червня. – Режим доступу: <https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20180613-zviltennya-mariupolya-vid-bojovykiv-dnr-yak-tse-bulo/>.
5. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014-2016). – Київ: НУОУ, 2017. – 250 с.
6. Буковинські господині передали бійцям на передову 58 відер голубців і 44 відра налисників, – фото [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/na_bukovyni_mistsevi_gospodyni_prygotuvaly_biytsyam_na_p_eredovu_58_vider_golubtsiv_i_44_vidra_nalysnykiv__foto_113145.html (Дата опублікування: 03.03.2015).
7. Булах А. Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины [Електронний ресурс] / А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик. – Таллінн: International Centre for Defence and Security, 2017. – Режим доступу: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/doc/ICDS-report-Ukraine-defence-volunteers_2017_RUS.pdf (дата звернення 29.06.2017).

8. Бутусов Ю. Дмитро Ярош: “Перший наступальний бій війни відбувся 20 квітня 2014-го – добровольці атакували блокпост під Слов’янськом” [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Цензор.net. – Режим доступу:

https://ua.censor.net.ua/resonance/385673/dmytro_yarosh_pershyyi_nastupalnyyi_biy_yi_viyiny_vidbuvsya_20_kvitnya_2014go_dobrovoltsi_atakuvaly_blokpost (Дата звернення: 22.05.2016).

9. В Міноборони розробили методичку для боротьби з пияцтвом в армії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1059186-v-minoboroni-rozrobili-metodichku-dlya-borotbi-z-riyatstvom-v-armiji.html> (Дата опублікування: 24.03.2015).

10. 85% українців вважають що волонтерський рух допомагає зміцненню миру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/press-release/85-ukrajinciv-vvazajut-shcho-volonterskii-rukhdopomagaje-zmicnennju-miru/>.

11. Вирок іменем України від 17.06.2015 по справі № 504/1829/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45638542> (Дата звернення: 01.10.2017).

12. Відкриття музею “Громадянський подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО” [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького (м. Дніпро). – Режим доступу: http://museum.pd.ua/news_0857.html (Дата перегляду: 05.05.2018).

13. Вклоняємось доземно українському солдату (третє видання). – Київ: Народна армія, 2016. – 196 с.

14. Волонтерські організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poruch.ua/volonterskie-organizatsii.html> (Дата оновлення: 06.07.2015).

15. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / П. Гай-Нижник. – Київ: “МП Леся”, 2017. – 332 с.

16. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України Ф. 516.** Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей. Оп. А1. 1. Спр. 177. Вихідні документи щодо включення (виключення) особового складу до сил та засобів АТО) (списки загиблих і зниклих безвісті військовослужбовців в районі м. Ілловайська). 25.09–30.12.2014 р., 200 арк.

17. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України Ф. 516.** Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей. Оп. А1. Спр. 184. Акти (прийом–передача в оперативне підпорядкування військових частин, виконання робіт з очищення місцевості від вибухо-небезпечних предметів. 05.08 –23.12.2014 р., 258 арк.

18. **Галузевий державний архів Міністерства оборони України Ф. 516.** Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей. Оп. А1. Спр. 185. Акти (прийом–передача справ та посади командира 42-го батальйону територіальної оборони з розслідуванням надзвичайних подій). 29.09–27.10.2014 р., 294 арк.

19. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності: Монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюкта ін.] ; наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.

20. Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності / А. Гуральська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diyalnist-superechnosti>.

21. Детально про те, як боротимуться з пияцтвом у лавах ЗСУ (наказ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/news/2017/05/31/245103-detalno-te-borotymutsya-pyuactvom-lavah-zsu-nakaz> (Дата опублікування:31.05.2017).

22. До вересня планується створення 43-го батальйону територіальної оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viysko.com.ua/news/do->

veresnya-planuyetsya-stvorennya-43-go-bataljonu-teritorialnoji-oboroni/ (Дата звернення: 20.10.2015).

23. До ГПУ будуть надані документи про підстави зберігання зброї у полку поліції “Дніпро-1” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/news/1840_Do_GPU_budut_nadani_dokumenty_pro_pidstavi_z_berigannya_zbroi_u_polku_policii_Dnipro__1.htm (Дата звернення: 28.10.2017).

24. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – Харків: Фоліо, 2016. – 570 с.: іл.

25. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Харків: Фоліо, 2017. – 325 с.: іл.

26. “Донбас” потрапив у засідку під Маріуполем: 2 бійці загинули [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/society/2015/02/15/295674_donbas_potrapiv_zasidku_pid.html (дата звернення: 29.09.2017).

27. Допомога армії своїми руками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dopomoga-armii.com.ua>.

28. Дороги війни / С. С. Макарчук (кер. авт. кол.), І. В. Кріса, А. П. Назарова та ін.; співгол. ред. О. Ю. Савченко, В. В. Москаленко. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 512 с.

29. Дорош С. Скільки добровольців АТО за ґратами? / С. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160804_military_volunteers_criminal_prosecution_tor.

30. Екстремісти застосували силовий тиск до військових заручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2014/04/17/ekstremisti-zastosovali-silovij-tisk-do-vijskovih-zaruchnikov/> (Дата огляду: 10.12.2017).

31. Жирохов М. Угледорск – ключевой провал дебальцевской операции / М. Жирохов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sled.net.ua/uglegorsk/klyuchevoy/proval/debalcevskoy/operacii/2016/04/04>.

32. З вкраденої у органів МВС зброї на Майдані не стріляли – ГПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/14820994-z_vkradeno_u_organ_v_mvsv_zbro_na_maydan_ne_str_lyali_gpu.htm (Дата звернення: 01.10.2017).

33. За словами Геращенко, “Азов” отримав підкріплення у вигляді артилерійських установок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/batalyon-azov-otrimav-vid-minoboroni-obicyane-vazhke-ozbroynnya-365114.html>.

34. За час АТО небойові втрати ЗСУ перевищили 1 тисячу осіб – Матіос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/za-chas-at0-neboyovi-vtrati-zsu-perevischili-1-tisyachu-osib-matios-198206_.html.

35. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення матеріально-фінансового забезпечення обороноздатності держави” від 08.04.2014 № 1190-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1190-18/paran6#n6&test=XX7MfyrCSgkywMBIZiLq8SFRHI4ogs80msh8Ie6>.

36. Закон України “Про волонтерську діяльність” від 19.04.2011 № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

37. Закон України “Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції” від 30.10.2014 № 1089 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

38. Закон України “Про затвердження Указу Президента України “Про часткову мобілізацію” від 17.03.2014 № 1126-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1126-18/paran2#n2>.

39. Закон України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 № 1934-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

40. Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
41. Звіт історичного музею щодо допомоги військовим пораненим в зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/news_0665.html (Дата перегляду: 10.05.2018).
42. Звіт про науково-дослідну роботу “Волонтерський рух в Україні під час воєнної агресії Російської Федерації (2014 – 2017 рр.)”, шифр “Волонтер” (заключний). – Львів: НАСВ, 2017. – 139 с.
43. Злочин і кара. Бій 20 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://feldherrnhalle.livejournal.com/10806.html> (Дата опублікування: 14.07.2016).
44. Золотухина И. Война с первых дней / И. Золотухина. – Харьков: Фолио, 2015. – 222 с.
45. Історична роль та місце Збройних Сил України в забезпеченні обороноздатності держави особливості і способи ведення сучасних бойових дій: інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців Збройних Сил України. – Київ: ЦП “Компринт”, 2016. – 20 с.
46. Казан Е. Проблеми медичного забезпечення Збройних Сил України в Антитерористичній операції (2014–2015) [Електронний ресурс] / Е. Казан. – Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/2016/09/medicine-ato-14-15.html> (Дата опублікування: 12.09.16).
47. Каліновська О. Про мертвих, живих і ненароджених. Герої (не)війни / О. Каліновська, О. Криштопа. – Харків: КСД, 2016. – 303 с.
48. “Кіборг” Олександр Терещенко вдячний всім українцям за підтримку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4gbslJ6-cKk>.
49. Книга бойового досвіду / [В. І. Курило, О. В. Кривенко, Ю. М. Голуб, В. Н. Большаков]. – Київ: Київське Товариство КУПОЛА, 2016. – С. 181.

50. Коваленко С. Вистояли й вирвалися з ворожого кільця / С. Коваленко // Іменем закону. – 2015. – 12 лютого. – № 6. – С. 3.
51. Козлов Д. Герои современной Украины. Истории преодоления / Д. Козлов. – Київ: Лаборатория анализа личности Центр исследований армии, конверсии и разоружения, 2016. – 95 с.
52. Командир “Азова” розповів, як “зачищали” Маріуполь [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 16 червня. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/06/16/7029205/>.
53. Лікарі – учасники АТО [Електронний ресурс] // Департамент охорони здоров'я львівської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.health-loda.gov.ua/ukr/zonaato/3905.html>.
54. Луценко розповів, скільки із \$ 40 мільярдів Януковича вже вдалося конфіскувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/lucenko-rozpoviv-skilki-iz-40-milyardiv-yanukovicha-vzhe-vdalosya-konfiskuvati-441004.html>.
55. Луценко: уничтожено 470 из 1,5 тыс. террористов, находившихся в Славянске [Електронний ресурс] // Українські новини. – 2014. – 12 червня. – Режим доступу: <https://ukranews.com/news/257801-lucenko-unychtozheno-470-yz-15-tys-terrorystov-nakhodyvshykh-sya-v-slavyanske>.
56. Марко С. Славянск. Побег гиркинцев / С. Марко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petrimazepa.com/voyna/gogogo-2.html> (Дата опублікування: 22.07.2015).
57. Марко С. Хроника гибридной войны / С. Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – 248 с. : ил. 16 с.
58. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї / А. Мартинюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf> (Дата звернення: 01.10.2017).
59. Медики, які рятують поранених на передовій, вирушають на схід. Потрібна допомога [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://hromadskeradio.org/ru/programs/rankova-hvylya/medyky-yaki-ryatuyut-poranenyh-na-peredoviy-vyrushayut-na-shid-potribna-dopomoga>.

60. Меморіальна стела “Випусники університету, які віддали своє життя за українську державу у ході проведення АТО на території Донецької та Луганської областей”: фото, зроблено в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ) (з особистого архіву автора).

61. Міноборони: кожна шоста “небойова втрата” у зоні АТО через алкоголь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26727429.html> (Дата опублікування: 05.12.2014).

62. Міноборони: Усі добровольчі батальйони влилися до складу регулярних військ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/міноборони-усі-добровольчі-батальйони-влилися-до-складу-регулярних-військ/a-18376435>.

63. Міноборони: усі збройні формування мають підпорядковуватися ЗСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150429_pravyi_sector_dk.

64. Муженко заявив, що село Широкино не має військової цінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/society/2015/02/15/295674_donbas_potrapiv_zasidku_pid.html (дата звернення: 30.11.2017).

65. Музика М. І. Савур-Могила. Військові щоденники / М. І. Музика, А. М. Палваль, П. Г. Потехін; пер. з рос. С. А. Заяць; худож.-оформлювач Н. В. Величко. – Харків: Фоліо, 2017. – 316 с.

66. На Київщині у “чорних археологів” вилучили арсенал зброї часів Другої світової [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/10/06/na_kyivshchyni_u_chornyh_arheologiv_vyluchyly_arsenal_zbroi_chasiv_drugoi_1181685 (Дата звернення: 10.10.2017).

67. Наливайченко В. Медики-волонтеры работают на востоке вопреки бюрократическим преградам, без привычных в медицине взяток, рискуя жизнью / В. Наливайченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://gordonua.com/blogs/nalivaychenko/mediki-volontery-rabotayut-na-vostoke-vopreki-byurokraticheskim-pregradam-bez-privychnyh-v-medicine-vzyatok-riskuaya-zhiznyu-222561.html> (Дата опублікування: 18.12.2017).

68. Народна армія. Все про добровольчі батальйони, що воюють на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2014/06/12/narodna_armiya (дата звернення: 01.10.2017)

69. Нацполіція перекрыла канал реалізації зброї, боєприпасів та вибухонебезпечних предметів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/news/3688_Nacpoliciya_perekrila_kanal_realizacii_zbroi_bopri_pasiv_ta_vibuhonebezpechnih_predmetiv_FOTO_VIDEO.htm.

70. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО : популярне видання / [О. Каліновська, О. Криштопа, Є. Назаренко та ін.]. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 512 с.

71. Орел І. Хроніка одного батальйону / І. Орел: худож.-оформлювач Л. П. Вировець. – Харків: ТОВ “Видавництво права людини”; Фоліо, 2016. – 178 с.

72. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=FAD1840CBD9EFE08F593D15C4F5E80A4.app1?art_id=175688&cat_id=160017.

73. Офіційний сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm.

74. Павлюк А. Ілловайська трагедія: події та відповідальність [Електронний ресурс] / А. Павлюк // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – 2016. – 34 с. – https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Yllowaysk_UGSPL-1.pdf.

75. Пам’ятка військовослужбовцю: інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців ЗС України. – Київ: ЦП “Компринт”, 2015. – 64 с.

76. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування / Г. М. Перепелиця. – Київ: Видавничий дім “Стилос”, 2015. – 880 с.
77. Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/129751>.
78. Полк “Азов” отримав броньовані автомобілі “Спартан”, здатні знищувати танки та вертольоти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/war/polk-azov-poluchil-broneavtomobili-spartan-sposobnye-porazhat-tanki-i-vertolety-65317.html> (дата звернення: 29.09.2017).
79. Полк спецпризначення “Азов”: на східному фронті Європи... // Козацький край. – 2014. – 23 жовтня. – № 6 (64). – С. 3.
80. Порошенко вирішив передати батальйони територіальної оборони до складу ЗСУ [Електронний ресурс] // ТСН. – 2014. – 13 листопада. – Режим доступу: <https://tsn.ua/politika/poroshenko-virishiv-peredati-batalyoni-teritorialnoyi-oboroni-do-skladu-zsu-391525.html>.
81. Порошенко продовжив АТО [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 1 липня. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/1/7030573/>.
82. Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей” від 29.04.2016 № 336 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-%D0%BF>.
83. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, деяким категоріям осіб” від 23.09.2015 № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248515121>.
84. Прапор України з Жовтневої районної ради м. Луганська, 2000-ні рр. // Національний музей історії України у Другій світовій війні [Фонди. – Колекційний опис № 876. Т. 1. – 2015. – Т-9733. – “Війни” (Антитерористична операція на Сході України)].

85. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1895 (Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 771 (711-2011-п) від 06.07.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF>.

86. Прокуратура розслідує крадіжку гуманітарної допомоги від волонтерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua1.com.ua/society/prokuratura-rozslidu-kradzhku-gumantarno-dopomogi-vd-volonterv-1276.html> (Дата опублікування: 24.04.2015).

87. 5 вересня 2014 року. Жорстокий бій, що забрав життя кращих синів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=978317.0> (Дата опублікування: 5.09.2017).

88. Розуменко В. Нескорені : інтерв'ю із Героями АТО / В. Розуменко. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2016. – 368 с.

89. Самсонова Ю. Украинский иностранный легион. Почему иностранцы продолжают воевать на стороне Украины [Електронний ресурс] / Ю. Самсонова // Фокус. – Режим доступу: <https://focus.ua/country/330844/> (Дата опублікування: 09.06.2015).

90. Склад Громадської ради при ДСНС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Organizaciyna-struktura-Gromadskoyi-radi.html>.

91. Склад Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/pages/466_Sklad_Gromadskoi_radi_pri_Ministerstvi_vnutrishnih_sprav_Ukraini.htm.

92. Смелов Ю. Польові дослідження від “Сагайдаків” / Ю. Смелов // Військо України. – 2014. – № 11. – С. 36-39.

93. Список волонтерів російсько-української війни (2014 – дотепер) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://www.wikiwand.com/uk/Список_волонтерів_російсько-української_війни_\(2014_–_дотепер\)](http://www.wikiwand.com/uk/Список_волонтерів_російсько-української_війни_(2014_–_дотепер)).

94. Стасюк Ю. М. Озброєння українських добровольчих батальйонів на Сході України у 2014 році / Ю. М. Стасюк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Видавництво “Гілея”, 2018. – № 130. – С. 88–92.

95. Стасюк Ю. М. Особливості створення, забезпечення та бойового застосування українських добровольчих формувань (2014–2015 рр.) / Ю. М. Стасюк // Труди університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2018. – № 2 (147). – С. 201–209.

96. Стасюк Ю.М. Соціально-правові гарантії держави учасникам добровольчих формувань: історичний аспект / Ю. М. Стасюк // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ: КНУ, 2017. – № 51. – С. 145–149.

97. Стасюк Ю.М. Проблеми бойової діяльності інтернаціональних бригад під час Громадянської війни в Іспанії / Ю. М. Стасюк // Міжвузівський наук.-практ. семінару “Досвід застосування Збройних Сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності” (Київ, 26 травня 2016 р.). – Київ: НУОУ, 2016. – С. 63–66.

98. Стенограма шістдесят п'ятого пленарного засідання Верховної Ради України від 16.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5952.html>.

99. Степанковська Я. Авангард нації. Куди зникли добровольчі батальйони [Електронний ресурс] / Я. Степанковська // Військовий навігатор України. – 2017. – 16 лютого. – Режим доступу: <http://milnavigator.com.ua/archives/2840>.

100. Сторінка у Фейсбуці ГФ ОГП “Самооборона Козівщини” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.facebook.com/samooborkoz/posts/1488425368084968 (Дата опублікування: 05.11.2014).

101. Термін бойового злагодження для першого батальйону територіальної оборони продовжено до 18 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voltv.com.ua/termin-bojovoho-zlahodzhennya-dlya-pershoho-bataljonu-terytorialnoji-oborony-prodovzheno-do-18-lypnya/> (Дата опублікування: 09.07.2014).

102. Тинченко Я. Ю. Ілловайськ. Екзгумація. Підсумки / Я. Ю. Тинченко // Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі: матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). – Київ: Нац. військово-історичний муз. України, 2015. – С. 175–180.

103. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин [Електронний ресурс] / І. М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_2_5.

104. Три історії про те, як українці озброюють українську армію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/11/174797/>.

105. У зоні АТО військові та СБУ натрапили на цілий арсенал зброї з Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/u-zoni-ato-viiskovi-ta-sbu-natrapyly-na-tsilyi-arsenal-zbroi-z-rosii-148989.html> (Дата звернення: 27.07.2017).

106. У Полтаві набрали першу сотню добровольців до спецпідрозділу “Каскад” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/news/u-poltavi-nabrali-pershу-sotnyu-dobrovolciv-do-specpidrozdilu-kaskad>.

107. У Харкові випустили військові посібники для учасників АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/aFlviv> (Дата опублікування: 22.10.2018).

108. У Харкові курсантів-випускників та мобілізованих офіцерів навчили надавати першу психологічну допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/d8M1RN> (Дата опублікування: 12.02.2018).

109. Указ Президента України “Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України” від 10.08.2012 № 470/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/470/2012>.

110. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.

111. “Українська добровольча армія сьогодні залишилися єдиним чисельним добровольчим формуванням на передовій”, – начштабу УДА Сергій Ільницький [Електронний ресурс] // Об’єднання добровольців. – Режим доступу: <http://dobrovoltsi.org.ua/news/ukrajinska-dobrovolcha-armiya-sohodni-zalyshylsya-jedynum-dobrovolchym-formuvanniam-na-peredovij-nachshtabu-uda-serhij-ilnytskyj/> (Дата опублікування: 30.09.2016).

112. УНА – УНСО: тепер без назви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/politics/una-unso-teper-bez-nazvi.htm> (Дата звернення: 01.10.2017).

113. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки). Вип. 1 / за ред. В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам’яті, Запорізь. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Київ: К.І.С., 2015. – 176 с.

114. Фацевич призначений заступником голови Національної поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/suspilstvo/fatsevych-pryznachenyi-zastupnyk-holovy-natspolytsyyu-avakov-270404.html>.

115. Філь Є. Крим: за нашу і вашу свободу! / Є.Філь – Тернопіль : ТЗОВ “Видавництво Астон”, 2016. – 32 с.

116. **Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного**

од. обл. ЦВ 210, телепередача “Чернігівщина духовна. Капелани Чернігівщини”, 2015 р.

117. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

од. обл. ЦВ 212, телепередача “Чернігівщина духовна. Отець Сергій Чечин”, 2015 р.

118. 60-річний волонтер Олександр Пилипенко пішов у зону АТО добровольцем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/214005-60-richnij_volonter_oleksandr_pilipenko_pishov_u_zonu_ato_dobrovoljtsem (Дата опублікування: 08.01.2018).

119. Широкинська операція. Спогади учасників наступу / [упоряд. М. Хомеріккі]. - Київ – Маріуполь – Мена: Домінант, 2016. – 72 с. – (Серія “Азовські спогади”).

120. Як 42-й батальйон тероборони намагався деблокувати Ілловайський котел (Фото) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.gre4ka.info/suspilstvo/20935-yak-42-i-batalion-teroborony-namahavsia-deblokuvaty-ilovaiskyi-kotel-foto>.

121. Як десантники 95-ї ОАЕМБр здійснили найдовший рейд у військовій історії світу [Електронний ресурс] // Експрес. – 2017. – 20 липня. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/07/20/253302-desantnyku-95-yi-oaembr-zdiysnyly-naudovshyy-reyd-viyskoviy-istoriyi-svitu>.

122. Як рік тому українські бійці звільняли Піски (Фото) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dero.ua/ukr/war/yak-rik-tomu-ukrayinski-biytsi-zvilnyali-piski-foto--26072015233900> (Дата опублікування: 26.07.2015).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено наукове завдання, суть якого полягає у дослідженні українських добровольчих формувань як унікального явища сучасної України, з'ясуванні передумов їх виникнення та діяльності в умовах російсько-українського збройного протистояння.

Завдяки виконанню **наукового завдання** отримано такі результати.

Аналіз історіографії за темою дослідження показав, що незважаючи на її актуальність, наукове та суспільне значення, у вітчизняній історіографії не підготовлено історичних праць про український добровольчий рух і його похідні – добровольчі формування. Зроблено лише перші кроки в осмисленні діяльності українських добровольчих формувань: частково висвітлено їх належність до силових структур держави, наведено прояви героїзму добровольців під час захисту території України, показано роль волонтерів у забезпеченні добровольчих формувань, доведено легітимність їх виникнення і становлення.

Недослідженими або недостатньо розкритими залишилися такі напрями: нормативно-правова база становлення українських добровольчих формувань, їх командування, бойове навчання учасників формувань, роль українських політичних партій, громадських організацій в укомплектуванні добровольчих формувань, участь їх у бойових діях із захисту території України, інтеграція формувань до складу ЗС України, МВС та НГУ.

Історіографія показала різноплановість інформації про українські добровольчі формування, серед них законодавчі та нормативні документи, що стосуються українських добровольчих формувань, становлять 37 од. (11,04 %), архівні, музейні та опубліковані документи – 23 од. (6,9 %), підручники, посібники, довідкова література – 25 од. (7,46 %), матеріали конференцій, семінарів – 19 од. (5,67 %); спогади – 12 од. (3,6 %), монографії, колективні праці – 27 од. (8,05 %), науково-дослідні статті – 18

од. (5,37 %), ЗМІ – 174 од. (51,64 %). Розкриття заявленої теми ускладнене обмеженою кількістю безпосередніх документів, оскільки вони ще не надійшли до архівів, а наявні зберігаються переважно під грифом “таємно”. Між тим у процесі дослідження виявлено джерела, які мають різновидові походження та інформаційне навантаження, а частина є суб’єктивними, що потребувало всебічного аналізу та встановлення їх достовірності. При цьому виявлена та проаналізована джерельна база дала можливість розкрити визначене у дисертації наукове завдання.

Застосування загальноновизнаних принципів наукового дослідження у поєднанні із загальнонауковими і спеціальними методами наукового пізнання дали змогу достовірно відтворити особливості створення українських добровольчих формувань та їх функціонування у хронологічно визначених межах, уникнути однобічності й непослідовності в ході розкриття теми дослідження. У дисертації наведено авторське обґрунтування поняття “українські добровольчі формування” та уточнено терміни “український добровольчий рух”, “добровольці”, “добровільний”, “добровольчий”, “воєнний конфлікт”, “збройний конфлікт”.

З’ясовано суспільно-політичні передумови виникнення українських добровольчих формувань: імперська політика Російської Федерації, намагання її керівництва відновити російську гегемонію над державним суверенітетом України; активізація в Україні в умовах режиму В. Януковича проросійських політичних сил, поширення ними ідеї “російського світу”, створення та підтримка в Україні сепаратистських і терористичних організацій, діяльність яких спрямована на дестабілізацію обстановки передусім у великих містах України; агресія Російської Федерації проти України у 2014 році й анексія українського Криму; значне ослаблення сектору безпеки та оборони України, що виявилось у неспроможності тогочасних військових формувань України швидко та рішуче протидіяти російській агресії; патріотизм українського народу і його непримиренність до

російської експансії та її імперської політики, що виразно продемонстрували Євромайдан та Революція гідності.

Встановлено основні фактори, що вплинули на виникнення українських добровольчих формувань: наявність законодавчої бази, що дало змогу створити добровольчі формування; досвід українських політичних партій у створенні в ході Революції гідності громадських формувань з парамілітарними ознаками; становлення волонтерського руху та перенесення набутого досвіду на забезпечення учасників боротьби проти російської агресії; зростання свідомості громадян, їх вибір на користь незалежності України, європейських цінностей та добровільний виступ на захист суверенітету та територіальної цілісності своєї держави.

Наявні передумови та фактори із початком російської агресії вплинули на появу українського добровольчого руху, а підтримка його державним та військовим керівництвом України, що постало після Революції гідності, безпосередньо вплинули на самоорганізацію громадян та появу українських добровольчих формувань.

Виявлено, що становлення українських добровольчих формувань розпочалося у березні 2014 року і мало належну регламентацію. Законодавча та нормативно-правова база України, створена у попередні роки і розвинута з початком АТО, регулювала організаційні засади заснування українських добровольчих формувань. Особливістю організаційно-правових основ становлення українських добровольчих формувань визначено їх виникнення завдяки самоорганізації громадян та діяльності у складі ЗС України, МВС та НГУ за сприяння державних структур з участю патріотично налаштованих громадян.

Українські добровольчі формування у складі державних силових структур були побудовані за принципом “взвод, рота, батальйон”. Українські добровольчі формування, які не входили до складу структур сектору безпеки та оборони України, цієї побудови не завжди дотримувалися. Станом на листопад 2014 р. організовано 32 батальйони територіальної оборони

ЗС України, 4 батальйони Національної гвардії України, станом на 6 січня 2015 року діяло 38 підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення Міністерства внутрішніх справ України.

Укомплектування українських добровольчих формувань відбувалося з дотриманням принципу добровільності. У хронологічних межах розвитку збройного конфлікту у 2014–2015 рр. чисельність учасників українських добровольчих формувань сягала 30 тис. осіб, які брали участь в АТО або виконували завдання у різних регіонах України. Більшість учасників українських добровольчих формувань мали вищу та середньотехнічну освіту, у близько 20 % з них був бойовий досвід, переважно мали сім'ю і дітей. Добровольцями ставали здебільшого мешканці центральних та південних регіонів України. У складі добровольчих формувань поряд з українцями були росіяни, білоруси, кримські татари тощо. Майже 50 % учасників формувань спілкувалися російською мовою. Склад учасників українських добровольчих формувань розвінчує міф російської пропаганди про те, що їх бійці лише націоналісти та вихідці із Західної України. Серед добровольців була незначна кількість осіб із кримінальним минулим, але вони під час захисту територіальної цілісності держави виявили себе як патріоти України.

З'ясовано особливості бойової підготовки українських добровольчих формувань. Встановлено, що їх учасники на початку АТО мали різний ступінь навченості та підготовленості, переважно досить низький, тому виникла гостра потреба в організації відповідного вишколу, до якого залучилися штатні спеціалісти, фахівці зі структур сил безпеки та оборони України, волонтери, в тому числі іноземці. На процес бойового вишколу також вплинули: характер бойових дій та застосування противником регулярних військових частин і терористичних груп.

Виявлено, що на початку антитерористичної операції озброєння добровольчих формувань, створених при силових структурах, було передбачене штатним розписом: особовий склад мав лише стрілецьку зброю. Основним джерелом поповнення озброєнням стали військові склади й

арсенали відомств, до яких належали формування. Учасники добровольчих формувань, створених зусиллями самоорганізованих громадян або (та) громадських об'єднань, отримували озброєння різними способами: купували у спеціалізованих магазинах мисливську, травматичну і спортивну зброю; здобували у боях з російсько-терористичними військами; отримували окремі види зброї від небайдужих громадян; забезпечувалися силовими структурами в умовах проведення спільних бойових дій.

Встановлено, що забезпечення українських добровольчих формувань у 2014 році відбувалося переважно за рахунок волонтерського руху, який у складний для держави час активно діяв, перебираючи на себе частину функцій дезорганізованих державних структур. Основу волонтерських організацій становили небайдужі громадяни України, які перераховували кошти на матеріальні потреби українських формувань, ремонтували військову техніку; постачали речі та продукти, допомагали пораненим у шпиталях і боролися за визволення полонених.

Виявлено чинники, які негативно впливали на функціонування українських добровольчих формувань: відсутність державної системи соціального забезпечення учасників формувань та їхніх сімей; обмежена можливість централізованого матеріально-технічного забезпечення; заполітизованість формувань і використання їх політичними партіями для підняття іміджу своєї діяльності; зарахування у ряді військкоматів добровольців до осіб призваних за мобілізацією.

З'ясовано, що до кінця 2015 року українські добровольчі формування переважно були інтегровані до складу силових структур держави. Основні причини входження полягали у забезпеченні одноосібного права держави на застосування зброї та силових дій, збереженні міжнародної репутації України з дотримання Мінських угод, потребі реагування керівництва держави на резонансні злочини, скоєні окремими учасниками українських добровольчих формувань. Інтеграція українських добровольчих формувань, вступ їх учасників на службу до складу ЗС України, інших передбачених законом

України військових формувань та правоохоронних органів сприяли збереженню за державою монополії на застосування зброї та сили.

Виявлено, що найбільших успіхів добровольчі формування досягали у боях за звільнення українських територій спільно зі Збройними Силами України. У самостійно спланованих і реалізованих боях добровольчі формування досягали успіху за умови, коли противниками були колаборанти й учасники російських парамілітарних формувань. Протистояти регулярним російським військам було важко без відповідної підготовки, озброєння та узгоджених дій підрозділів.

Діяльність українських добровольчих формувань супроводжувалася численними прикладами героїзму і жертвності, інформація про які має стати потужним виховним фактором для сучасних і майбутніх поколінь.

За результатами дослідження запропоновано такі практичні рекомендації: на основі з досвіду ведення війни на Сході України, створити та впровадити систему взаємодії державних органів та громадських об'єднань з метою забезпечення комплектування добровольцями військових частин в особливий для держави період; передбачити й організувати підготовку у вищих військових навчальних закладах України груп інструкторів, які б в особливий для держави період проводили б вишкіл особового складу добровольчих формувань; учасників добровольчих підрозділів, які не увійшли до складу ЗС України, НГУ, МВС, залучати на службу в частинах територіальної оборони, використовуючи їх бойовий досвід, набутий в АТО; у системі національно-патріотичного виховання населення та військовослужбовців України широко пропагувати героїзм учасників українських добровольчих формувань як народний вияв збройного протистояння агресору, залучати бійців українських добровольчих формувань до співпраці з командуванням силових структур у просвітницькій роботі з особовим складом; на основі документальних джерел розширити тематику наукових досліджень АТО й Операції Об'єднаних Сил; висвітлити роль волонтерського руху у забезпеченні учасників збройної боротьби; на

основі документальних джерел з'ясувати бойове застосування українських добровольчих формувань у ході АТО на Сході України.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

**Публікації, в яких
опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Стасюк Ю. М. Соціально-правові гарантії держави особам – учасникам добровольчих формувань: історичний аспект / Ю. М. Стасюк // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. Київського нац. ун-ту. – Київ: КНУ, 2017. – № 51. – С. 145–149.
2. Стасюк Ю. М. Історичні джерела щодо українських добровольчих формувань та їхні шляхи дослідження / Ю. М. Стасюк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея, 2017. – № 118. – С. 125–129.
3. Стасюк Ю. М. Методологічні засади комплексного військово-історичного дослідження перебігу збройного конфлікту на сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труді університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 1 (140). – С. 230–238.
4. Стасюк Ю. М. Започаткування та основні напрями наукової розробки проблеми бойового застосування частин (підрозділів) Збройних Сил України в 2014–2015 рр. в ході збройного конфлікту на Сході України / Ю. М. Стасюк, Д. В. Веденєєв, С. П. Сегеда // Труді університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2017. – № 3 (142). – С. 216–227.
5. Стасюк Ю. М. Озброєння українських добровольчих батальйонів на Сході України у 2014 році / Ю. М. Стасюк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея, 2018. – № 130. – С. 88–92.

6. Стасюк Ю. М. Особливості створення, забезпечення та бойового застосування українських добровольчих формувань (2014–2015 рр.) / Ю. М. Стасюк // Труди університету : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. – Київ: НУОУ, 2018. – № 2 (147). – С. 201–209.

7. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17–29.

Публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Стасюк Ю. М. Визначення феномену українських добровольчих формувань в залежності від комунікативної ситуації і вплив на формування атараксії суспільства з метою захисту територіальної цілісності та суверенітету держави / Ю. М. Стасюк // зб. матер. VII Всеукраїнської наук. конф. молодих вчених, студентів та курсантів “Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека” (Київ, 6 квітня 2016 р.) – Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. – С. 128–131.

9. Стасюк Ю. М. Проблеми бойової діяльності інтернаціональних бригад під час Громадянської війни в Іспанії / Ю. М. Стасюк // Міжвузівський наук.-практ. семінар “Досвід застосування Збройних Сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності” (Київ, 26 травня 2016 р.) – Київ: НУОУ, 2016. – С. 63–66.

10. Стасюк Ю. М. Соціально-правовий захист осіб добровольчих формувань / Ю. М. Стасюк // Міжнародна наук. конф. “Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива” (Київ, 1–2 грудня 2016 р.) – Київ: НУОУ, 2016. – С. 147–148.

11. Стасюк Ю. М. Роль держави в інтеграції українських добровольчих формувань до Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України / Ю. М. Стасюк // Всеукраїнська наук.-практ.

конф. “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива” (Київ, 1 грудня 2017 р.) – Київ: НУОУ, 2017. – С. 106–107.

Додаток Б

Акт про реалізацію результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету

з наукової роботи

генерал-майор

П.В.ЦИПАНСЬКИЙ

квітень 2018 року

А К Т

про реалізацію наукових результатів
дисертаційного дослідження ад'юнкта науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборону України імені Івана Черняхівського підполковника Стасюка Юрія Миколайовича

Комісія у складі:

голова комісії – начальник науково-дослідного центру воєнної історії доктор історичних наук, доцент, полковник Сегеда С.П.;

члени комісії:

начальник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва кандидат історичних наук, полковник Скрябін О.Л.;

науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва пр. ЗС України Євсєєв І.Г.

Встановлено, що результати дисертаційного дослідження Стасюка Юрія Миколайовича були використані у виданні “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” у 4 розділі “Герої Збройних Сил України”.

Голова комісії

полковник

С.П.СЕГЕДА

Члени комісії:

полковник

О.Л.СКРЯБІН

пр. ЗСУ

І.Г.ЄВСЄЄВ

Додаток В

Українські добровольчі формування у складі ЗС України

№ з/п	Найменування формування	Дата створення	Чисельність	Прізвище та ініціали першого командира	Всеукраїнські політична сили, які брали участь у створенні батальйону	Гарнізон чи обл. формування
1.	1-й БТрО “Волинь”	31.05.2014 року	450	С. Козак	–	Волинська обл.
2.	2-й БТрО “Горинь”	Червень 2014 року	430	О. Цись	–	Рівненська обл.
3.	3-й БТрО “Воля”	30.05.2014 року	626	А. Кушнір	–	Львівська обл.
4.	4-й БТрО “Закарпаття”	31.05.2014 року	423	О. Зима	ПП УДАР	Закарпатська обл.
5.	5-й БТрО “Прикарпаття”	11.05.2014 року	400	В. Комар	Самооборона Майдану намет “Коломия”	Івано-Франківська обл.
6.	6-й БТрО “Збруч”	12.05.2014 року	423	І. Ларін	–	Тернопільська обл.
7.	7-й БТрО	16.05.2014 року	426	О. Гашук	–	Хмельницька обл.
8.	8-й БТрО	14.05.2014 року	426	М. Головатюк	–	Чернівецька обл.
9.	9-й БТрО “Вінниця”	10.05.2014	423	В. Куценко	–	Вінницька обл.
10.	10-й БТрО “Полісся”	05.05.2014	402	В. Осипчук	–	Житомирська обл.
11.	11-й БТрО “Київська Русь”	04.05.2014	600	О. Гуменюк	Штабу національного захисту Київської області,	Київська обл.
12.	12-й БТрО “Київ”	05.05.2014	423	А. Микита	–	Київ
13.	13-й БТрО “Чернігів-1”	23.04.2014	425	О. Серeda	–	Чернігівська обл.
14.	14-й БТрО “Черкаси”	10.05.2014	423	М. Радченко	–	Черкаська обл.
15.	15-й БТрО “Суми”	23.04.2014	463	П. Герасімов	Добровольчий загон територіальної оборони при Сумському міському військовому комісаріаті	Сумська обл.
16.	16-й БТрО “Полтава”	28.04.2014	423	І. Петренко	–	Полтавська обл.
17.	17-й БТрО “Кіровоград”	2.05.2014	423	О. Щербіна	–	Кіровоградська обл.

18.	18-й БТрО “Одеса”	30.05.2014	426	В. Половець	–	Одеська обл.
19.	19-й БТрО	5.05.2014	426	С. Цогоєв	–	Миколаївська обл.
20.	20-й БТрО “Дніпропетровськ”	8.05.2014	426	О. Рашевський	Штаб національного захисту Дніпропетровської області. ВО “Батьківщина”	Дніпропетровська обл.
21.	21-й БТрО “Сармат”	у травні 2014 року	400	В. Євдокімов	–	Херсонська обл.
22.	22-й БТрО “Харків”	29.04.2014	423	С. Горбенко	–	Харківська обл.
23.	23-й БТрО “Хортиця”	30.04.2014	423	Ю. Могилівець	–	Запорізька обл.
24.	24-й БТрО “Айдар”	03.05.2014	800	С. Мельничук	Самооборона Майдану	Луганська обл.
25.	25-й БТрО “Київська Русь”	06.06.2014	704	А. Янченко	Самооборона Майдану із 40-ї та 42-ї сотен	Київська обл.
26.	34-й БТрО “Батьківщина”	04.05.2014	450	Д. Красильников	Штаб національного захисту Дніпропетровської області. ВО “Батьківщина”	Кіровоградська обл.
27.	37-й БТрО	04.09.2014	426	О. Лобас	Штаб національного захисту Дніпропетровської області. ВО “Батьківщина”	Запорізька обл.
28.	39-й БТрО “Дніпро-2”	Травень 2014 року	426	С. Пасічнюк	–	Дніпропетровська обл.
29.	40-й БТрО “Кривбас”	15.05.2014	426	В. Почерняєв	–	Дніпропетровська обл.
30.	41-й БТрО “Чернігів 2”	Травень 2014 року	426	О. Дроздов	–	Чернігівська обл.
31.	42-й БТрО “Рух Опору”	Травень 2014 року	644	Ю.Олефіренко	Штаб національного захисту Дніпропетровської області. ВО “Батьківщина”	Кіровоградська обл.
32.	43-й БТрО “Патріот”	22.08.2014	426	О. Водолазський	–	Дніпропетровська обл.
	Всього (осіб)	–	14864	–	–	–

Джерела інформації:

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.

2. Генеральний штаб ЗСУ [Електронний ресурс] / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/>.
3. Міністерство оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/>.
4. Складено список усіх батальйонів, що беруть участь в АТО [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 3 вересня. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3413828-skladeno-spysok-usikh-batalioniv-scho-berut-uchast-v-ato>.
5. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17-29.
6. Militaryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryland.net/ukraine/>.
7. Ukrainian volunteers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defwen.com/portfolio/ukrainian-volunteers/>.

Додаток Г

Українські добровольчі формування у складі МВС України

(підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення МВС України)

№ з/п	Найменування формування	Дата створення	Чисельність	Прізвище та ініціали першого командира	Всеукраїнські політична сили, які брали участь у створенні батальйону	Місце заснування
1.	Полк “Азов” (до 11 листопада 2014 року у складі МВС)	4.05.2014	800	А. Білецький	ГО Автомайдан та “Патріот України”	Запорізька обл., Бердянськ
2.	Полк “Дніпро-1”	Травень 2014 року	524	Ю. Береза	Полк національного захисту Дніпропетровської області. ВО “Батьківщина”	Дніпропетровська обл.
3.	Батальйон “Артемівськ”	02.05.2014	200	К. Матейченко	ПП “Народний фронт”	Дніпропетровська обл.
4.	Батальйон “Вінниця”	Квітень 2014 року	200	О. Гончарук	–	Вінницька обл.
5.	Батальйон “Гарпун”	15.09.2014	200	К. Жук	–	Київська обл.
6.	Батальйон “Золоті ворота”	02.05.2014	200	А. Янченко	ПП “Народний фронт”	Київська обл.
7.	Батальйон “Івано-Франківськ”	Травень 2014 року	200	О. Поліщук	–	Івано-Франківська обл.
8.	Батальйон “Київ-1”	Травень 2014 року	400	В. Сатаренко	ПП “Народний фронт”	Київ
9.	Батальйон “Кіровоград”	Травень 2014 року	200	В. Шевченко	–	Кіровоградська обл.
10.	Батальйон “Кривбас”	Червень 2014 року	200	І. Сапіра	Правий сектор	Дніпропетровська обл.
11.	Батальйон “Луганськ-1”	Червень 2014 року	200	А. Левко	Батьківщина	Дніпропетровська обл.
12.	Батальйон “Львів”	18.04.2014	200	І. Волскі	Самооборона Майдану	Львівська обл.
13.	Батальйон “Миколаїв”	05.05.2014	200	О. Патрікеєв	–	Миколаївська обл.
14.	Батальйон “Миrotворець”	09.05.2014	700	А. Тетерук	–	Київська обл.
15.	Батальйон “Полтава”	28.04.2014	400	О. Федоренко ¹	–	Полтавська обл.

16.	Батальйон “Січ”	Червень 2014 року	150	А. Пісаренко	ВО “Свобода”	
17.	Батальйон “Січеслав”	Квітень 2014 року	150	Н. Вішневецький	Козацької організації РГО “Новокодацька сотня Кодацької паланки війська Запорозького низового” та інші козацькі формування	Дніпропетровська обл.
18.	Батальйон “Скіф”	Червень 2014 року	150	І. Новосельський	–	Запорізька обл.
19.	Батальйон “Слобожанщина”	Червень 2014 року	200	А. Янголенко	–	Харківська обл.
20.	Батальйон “Суми”	16.04.2014	200	І. Мартинов	–	Сумська обл.
21.	Батальйон “Тернопіль”	Травень 2014 року	70	В. Катрук	–	Тернопіль обл.
22.	Батальйон “Харків-1”	Травень 2014 року	300	С. Янголенко	–	Харків
23.	Батальйон “Херсон”	Травень 2014 року	230	А. Губарєв	–	Херсонська обл.
24.	Батальйон “Чернігів”	Квітень 2014 року	200	М. Масляний	14-а сотня “Вільні Люди” Самооборони Майдану	Чернігівська обл.
25.	Батальйон “Шахтарськ”	Червень 2014 року	700	А. Філоненко	“Сотня Ісуса Христа”, ВПП “Братство”, Радикальна партія Олега Ляшка	Дніпропетровська обл.
26.	Батальйон “Шторм”	14.05.2014	200	С. Шестаков	–	Одеська обл.
27.	Рота “Берда”	06.08.2014	100	М. Балашов	–	Запорізька обл.
28.	Рота “Богдан”	Червень 2014 року	100	О. Жименник	–	Хмельницька обл.
29.	Рота “Болград”	04.09.2014	100	С. Андрєєв	–	Одеська обл.
30.	Рота “Буковина”	Листопад 2014 року	70		–	Чернівецька обл.
31.	Рота “Вінниця-2”	16.09.2014	50	А. Денисюк	–	Вінницька обл.
32.	Рота “Київ-2”	Травень 2014 року	250	В. Войцеховський	Самооборони Майдану □ (афганської сотні та активісти право радикального руху С14), ВО “Свобода”	Київ
33.	Рота “Кременчук”	Кінець травня 2014 року	120	О. Беркелей	–	Кременчуцька обл.

34.	Рота “Світязь”	12.06.2014	100	С. Козак	–	Волинська обл.
35.	Рота “Свята Марія”	21.09.2014	100	О. Середюк	ВПП “Братство”	Київ
36.	Рота “Східний корпус”	08.11.2014	120	О. Ширяєв	Громадський рух “Східний корпус” (створений в лютому- березні 2014)	Харківська обл.
37.	Рота “Торнадо”	Жовтень 2014 року	100	Р. Онищенко	–	Запорізька обл.
38.	Рота “Харків-2”	Травень 2014 року	100	І. Токарев	–	Харків
	Всього (осіб)	–	8684	–	–	–

Джерела інформації:

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.
2. МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/mvs.gov.ua>.
3. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/>.
4. Складено список усіх батальйонів, що беруть участь в АТО [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 3 вересня. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3413828-skladeno-spysok-usikh-batalioniv-scho-berut-uchast-v-ato>.
5. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17-29.
6. Militaryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryland.net/ukraine/>.
7. Ukrainian volunteers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defwen.com/portfolio/ukrainian-volunteers/>.

Додаток Д

Українські добровольчі формування у складі НГУ

(резервні батальйони оперативного та спеціального призначення Національної гвардії України)

№ з/п	Найменування формування	Дата створення	Чисельність	Прізвище та ініціали першого командира (координатора)	Всеукраїнські політична сили, які брали участь у створенні батальйону	Місце заснування
1.	1-й батальйон оперативного призначення НГУ ім. генерала Кульчицького. Сформований на основі:	Липень 2014 року	460		Самооборона Майдану	Київська обл.
	1-й резервний батальйон оперативного призначення НГУ	16.03.2014	350	Координатор А. Антонищак	Самооборона Майдану	Київська обл.
	2-й резервний батальйон оперативного призначення НГУ	24.04.2014	270	координатор А. Тірон	Самооборона Майдану	Київська обл.
2.	2-й батальйон спеціального призначення (3-й резервний батальйон) НГУ “Донбас”	Середина квітня 2014 року , 29.05.2014	460	А. Виногородський	“Полк національного захисту” Дніпропетровської обл. ВО “Батьківщина”	Дніпропетровська обл.
3.	4-й батальйон оперативного призначення НГУ “Крук”	08.08.2014	460	С. Шуляк	ГО Автомайдан та “Патріот України”	Івано-Франківська обл.
4.	Окремий загін спеціального призначення “Азов” (11 листопада 2014 року переведено наказом міністра МВС до НГУ)	5.05.2014	800	А. Білецький	ГО “Соціал-Національна Ассамблея” і “Патріот України”	Запорізька обл., Бердянськ
5.	Всього (осіб)	–	2180	–	–	–

Джерела інформації:

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.
2. Національна гвардія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ngu.gov.ua/ua>.
3. Національна гвардія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/NGUmainpage/>.
4. Складено список усіх батальйонів, що беруть участь в АТО [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 3 вересня. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3413828-skladeno-spysok-usikh-batalioniv-scho-berut-uchast-v-ato>.
5. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17-29.
6. Militaryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryland.net/ukraine/>.
7. Ukrainian volunteers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defwen.com/portfolio/ukrainian-volunteers/>.

Додаток Е

Українські добровольчі формування, створені поза участі державних силових структур України та не увійшли до складу їх у 2014–2015 рр.

№ з/п	Найменування формування	Чисельність, осіб	Прізвисько та ініціали (“позивний”) командира	Місце та дата формування	Ініціатор створення формування
1.	Добровольча козацька рота спецпризначення ім. Т.Шевченка	50–100	Моїсенко А.	Київ	Київська козацька військово-патріотична організація “Київський козацький полк ім. Т.Шевченка БУК”
2.	Спеціальні сили “Север”	350–400	Федорок В.	Чернігів	–
3.	Партизанська група “Тіні”	20–50	Гладкий О.	Донецька (Луганська) обл.	–
4.	Партизанська група “Тесла”	20–50		Донецька (Луганська) обл.	–
5.	Цивільний корпус Азов	500–600	Шіряєв О.	Харків	ГО “Цивільний корпус Азов”
6.	Батальйон “Україна”	50	Філоненко А.	Дніпропетровська обл.	Радикальна партія Олега Ляшка
7.	Добровольча (волонтерська) група “Аеророзвідка”	50–100	Кочетков-Сукач В.	Київ	Благодійна організація “Всеукраїнський фонд “Рубіж”
8.	Батальйон “Крим”	50–100	“Іса”	Дніпропетровська обл., червень 2014 р.	–
9.	Добровольчий український корпус “Правий сектор”	1690–2150	Ярош Д.	Київ, 17 липня 2014 року	ГО “Правий сектор”
	5-й окремих батальйон	450	Владислав, “Чорний”	Донецька обл.	–
	8-й окремих батальйон “Арата”	400	Герхерт А.	Донецька обл.	–
	Медичний батальйон “Госпітальєри”	50–100	“Гуру”	Київ	–
	1-ша резервна сотня (РС) ДУК	350	“Скрудж”	Закарпатська обл.	–
	2-га РС ДУК	20–50	“Хаммер”	Львівська	–

				обл.	
	3-тя РС ДУК	100	“Тихий”	Волинська обл.	–
	4-та РС ДУК “Орли”	20–50	“Педро”	Івано-Франківська обл.	–
	6-та РС ДУК	20–50	“Норд”	Тернопільська обл.	–
	7-ма РС ДУК	50–100	“Дрракон”	Хмельницька обл.	–
	10-та РС ДУК	20–50	“Капелан”	Рівненська обл.	–
	11-та РС ДУК	20–50	“Сварог”	Київська обл.	–
	12-та РС ДУК	20–50	“Кулемет”	Херсонська обл.	–
	13-та РС ДУК “м.Київ”	20–50	“Дельта”	м. Київ	–
	14-та РС ДУК	20–50	“Дядько”	Дніпропетровська обл.	–
	15-та РС ДУК	50	“Гребля”	Харківська обл.	–
	16-та РС ДУК	20–50	“Шпрот”	Чернівецька обл.	–
	17-та РС ДУК	20–50	“Бот”	Полтавська обл.	–
	18-та РС ДУК	20–50	“Ворчун”	Запорізька обл.	–
Всього (чисельність, осіб)		2780–3600			

Джерела інформації:

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.
2. Резервні сотні ДУК ПС // Офіційний сайт “Правого сектору” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pravyusektor.info/duk-ps-struktura/rezervni-sotni-duk-ps> (Дата звернення: 10.01.2018).
3. Складено список усіх батальйонів, що беруть участь в АТО [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 3 вересня. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3413828-skladeno-spysok-usikh-batalioniv-scho-berut-uchast-v-ato>.
4. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України / Ю. М. Стасюк // Військово-історичний меридіан:

електрон. наук. фаховий журнал. – Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – 2018. – № 2 (20). – С. 17-29.

5. Militaryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryland.net/ukraine/>.

6. Ukrainian volunteers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defwen.com/portfolio/ukrainian-volunteers//>.

Додаток Ж

Опитувальник для проведення інтерв'ю з особами – учасниками
добровольчих формувань

1. Ваше прізвище, ім'я та по батькові (позивний).
2. Дата і місце народження.
3. Місце постійного проживання на цей час.
4. Де, коли і на яких посадах Ви проходили (проходите) службу?
Вкажіть військове звання.
5. Як Ви оцінюєте свій майновий стан (незадовільний, задовільний)?
6. Вкажіть Ваш соціальний стан.
7. Чим Ви займалися до того, як пов'язали своє життя з добровольчим формуванням?
8. Коли, з яких причин і за яких обставин Ви вступили до добровольчого формування? Чи були Ви учасником громадських об'єднань, партій?
9. Протягом якого часу перебували в добровольчому формуванні?
10. Чим Ви займалися, перебуваючи в добровольчому формуванні (перебували на блокпостах, приймали участь в боях, надавали волонтерську допомогу, відновлювали законність і порядок на Сході України, здійснювали забезпечення тощо)? Якщо можливо, надайте інформацію у хронологічному порядку.
11. Як у добровольчому формуванні було організовано харчування, забезпечення речами, зброєю, транспортом, боєприпасами? Чи були Ви задоволені рівнем забезпечення? Які виникали труднощі?
12. Яким був стан дисципліни в добровольчому формуванні, завдяки яким заходам його досягали? Які покарання застосовували, до порушників дисципліни та наказів командирів?
13. Розкажіть про міжособистісні відносини в добровольчих формуваннях (довіра, відчуття єдності, надійність тощо)? Чи були Ви задоволені ними?

14. Чи проводили у добровольчому формуванні, де Ви перебували, бойову та професійну підготовку? Скільки часу приділяли заняттям, хто їх проводив, наскільки це було ефективно? Де якість підготовки була вищою: у частинах і підрозділах силових структур чи добровольчому формуванні?

15. Чи взаємодіяло добровольче формування, у якому Ви перебували, з іншими силовими структурами?

16. На Вашу думку, у чому переваги добровольчих формувань порівняно із силовими структурами України?

17. Чи потрапляли особи – учасники добровольчого формування в полон до противника? Як противник ставився до них?

18. Чи були випадки взяття в полон противника? Як утримували полонених?

19. На Вашу думку, противник бажав мати на протилежному боці лінії зіткнення добровольче формування чи частину та підрозділ силових структур?

20. Як Ви оцінюєте використання озброєння та військову техніку росіянами, сепаратистами та українськими воїнами у ході АТО на Сході України?

21. Пригадайте яскраві події, що сталися у ході Вашого перебування у добровольчому формуванні?

22. Якщо Вам відома інформація про героїчні вчинки товаришів (побратимів) під час АТО на Сході України, поділіться нею.

23. Якщо Ви маєте бажання ще щось додати, ми будемо раді це зафіксувати.

Щиро вдячні за Ваші терпіння та розуміння.

Опитувальник схвалений на засіданні наукової ради науково-дослідного центру воєнної історії НУОУ від 20 вересня 2016 року.

Додаток 3

Фото копія Свідоцтво про реєстрацію права на твір

Додаток И

Кількість осіб Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів та їхній відсоток, що перебували на території АР Крим станом на 20 лютого 2014 року та повернулися на материкову Україну після анексії АР Крим Російською Федерацією

№	Назва силової структури України	Загальна чисельність особового складу, осіб	Чисельність особового складу, яка осталась на анексованій території України, осіб / (відсоток)	Чисельність особового складу, яка перемістилася на материкову територію України, осіб / (відсоток)
1.	Збройні Сили України	13468	9478/(70,4%)	3990/(29,6%)
2.	Міністерство внутрішніх справ України	10936	10848/(99,2%)	88/(0,8%)
3.	Служба безпеки України	2240	1998/(89,2%)	242/(10,8%)
4.	Державна прикордонна служба України	1870	1351/(70,3%)	519/(29,7%)
5.	Управління державної охорони України	527	507/(96,2%)	20/(3,8%)
6.	Всього	29041	24182/(83,3%)	4859/(16,7%)

Додаток підготовлений автором за матеріалами наданого письмового інтерв'ю колишнього Голови Верховної Ради та виконуючого обов'язки Президента України О.Турчинова від 10 квітня 2017 року в газету "Українська правда" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2017/04/jak_my_vtrachaly_krym_svidchenja_pershyh_osib_ukrainy/.

Додаток К

Схеми бойових дій за участю українських добровольчих формувань

Рис. К.1. Схема розміщення сил АТО навколо м. Слов'янськ

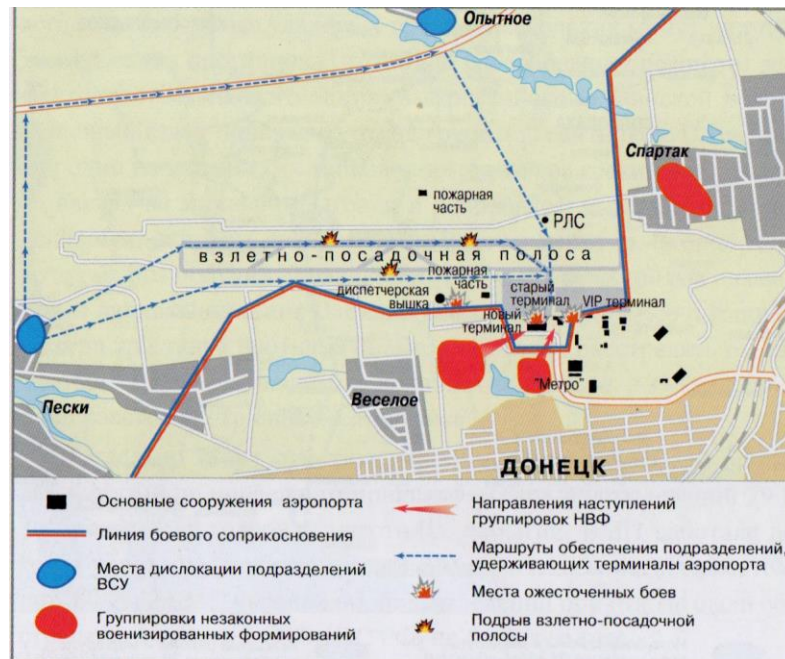

Рис. К.2. Схема розміщення сил АТО та російсько-терористичних військ навколо Донецького аеропорту

Рис. К.3. Схема бойових дій в районі Широкино

Рис. К.4. Схематична карта розміщення українських позицій у Вуглегірську (початок лютого 2015 року)

Рис. К.5. Розташування блокпосту бойовиків та місця бою групи добровольців ГО “Правий сектор” з терористами 20 квітня 2014 року поблизу м. Слов’янськ

Фото. Ц.б. Знищені дві машин “Правого сектору” 20.04.2014 поблизу блокпосту терористів під Слов’янськом

Додаток Л

Депутати Верховної Ради України VIII скликання – учасники українських
добровольчих формувань

№	Назва українського добровольчого формування	Прізвище та ініціали	На момент обрання	Суб'єкт висування
Українські добровольчі формування МВС України				
1.	Київ-1	Е. Дейдей	Координатор батальйону, безпартійний	ПП "Народний фронт"
		В. Константиновський	Боець батальйону, член ПП "НАРОДНИЙ ФРОНТ"	ПП "НАРОДНИЙ ФРОНТ"
2.	Золоті ворота	М. Гаврилюк	Міліціонер батальйон, безпартійний	–
3.	Дніпро-1	Ю. Береза	Командир батальйону, безпартійний	ПП "Народний фронт"
		В. Парасюк	Боець батальйону, безпартійний	–
4.	Луганськ-1	А. Вітко	Командир батальйону, безпартійний	Радикальна партія Олега Ляшка
5.	Миротворець	А. Тетерук	Командир батальйону, безпартійний	ПП "Народний фронт"
6.	Азов	А. Білецький	Командир батальйону, безпартійний	–
		В. Соляр	Заступник командира батальйону, член ПП "НАРОДНИЙ ФРОНТ"	–
		О. Петренко	Боець батальйону, безпартійний	–
7.	Артемівськ	К. Матейченко	Командир батальйону, член ПП "НАРОДНИЙ ФРОНТ"	ПП "НАРОДНИЙ ФРОНТ"
Українські добровольчі формування ЗС України				
8.	Айдар	С. Мельничук	Командир батальйону, безпартійний	Радикальна партія Олега Ляшка
		І. Лапін	Командир другої роти батальйону, безпартійний	–
		Н. Савченко	Боець батальйону	ВО "Батьківщина"
Добровольчі батальйони Національної гвардії України				
9.	Донбас	С. Семенченко	Командир батальйону,	–

			безпартійний	
		М. Бондар	Командир відділення, безпартійний	ПП “Народний фронт”
		П. Кишкар	Командир групи координації батальйону, безпартійний	ПП “Об’єднання “Самопоміч”
Українські добровольчі формування, створені поза участі державних силових структур				
10.	ДУК–ПС	Д. Ярош	Очільник ДУК, голова ПП “Правий сектор”	ПП “Правий сектор”

Додаток підготовлений автором за матеріалами джерел:

Архіви:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

1. Спр. 5058. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1051, 1052, документи до них. т.1, 22.09.2014, 257 арк.
2. Спр. 5091. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1084, 1085, т.1, 23.09.2014, 186 арк.
3. Спр. 5092. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1085, т.2, 23.09.2014, 189 арк.
4. Спр. 5150. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1148, 1149, т.1, 25.09.2014, 211 арк.
5. Спр. 5184. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1191–1193, т.1, 26.09.2014, 280 арк.
6. Спр. 5194. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1051, 1052, документи до них. Т.2, 26.09.2014, 248 арк.

7. Спр. 5267. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1249 реєстрація кандидатів у народні депутати України в ОВО № 207–210, 212, 214–219, 221–223), 27.09.2014, 200 арк.

Інші джерела:

8. Батальйони у Верховній Раді: 19 бойових командирів, які стали нардепами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://galinfo.com.ua/articles/batalyony_u_verhovniy_radi_19_boyovyh_komandyriv_yaki_staly_nardepamy_175358.html (Дата опублікування: 29.10.2014).
9. Народні депутати України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list (Дата звернення: 01.02.2017).

Додаток М

Командири українських добровольчих формувань та їхні персональні дані,
які оприлюднені в українському суспільстві станом на березень 2018 року

№ з/п	Назва добровольчого формування	ПІБ командира	Вік станом на 2014 р.	Освіта	Військова чи правоохоронна служба	Яких громадських об'єднань є членом	Сімейний стан (діти)
Батальйони територіальної оборони ЗС України							
1.	11-й БТрО "Київська Русь"	Гуменюк Олександр Леонідович	50 років (5.08.1964)	Вища військова освіта. Рязанське вище повітрянодесантне командне училище (1986–1990)	Так, 1983–2006	Активний учасник Революції гідності	Одружений (три дитини)
2.	24-й БТрО "Айдар"	Мельничук Сергій Петрович	42 роки (26.01.1972)	Вища військова освіта (радіоінженер) (1989–1994)	Так, 1989–2004	Радикальна партія Олега Ляшка, ГО "Першій козацький полк "Запорізька січ", ГО "Добровольче формування "Айдар", ГО "Військово-патріотичний клуб "Айдар"	Розлучений (двоє дітей)
3.	25-й БТрО "Київська Русь"	Янченко Андрій Васильович	33 роки (19.08.1981)	Вища військова освіта. Одеський інститут сухопутних військ (1998–2002)	Так, 1998–2006	Активний учасник Революція гідності, очолив 42-гу сотню "Львівська брама"	Одружений (одна дитина)
4.	42-й БТрО "Рух Опору"	Олефіренко Юрій Борисович	49 роки (27.04.1965)	Вища військова освіта. Рязанське вище повітрянодесантне командне училище (1988–1992)	Так, 1988–2010	Кіровоградська обласна організація української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)	Одружений (дві дитини)
Підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення МВС							
5.	полк "Дніпро-1"	Берега Юрій Миколайович	44 роки (8.02.1970)	Вища військова освіта. Дніпропетровське	Так, 1987–	ПП "Народний фронт", Дніпропетровське обласне ГО "Центр	Одружений (дві дитини)

				вище зенітно-ракетне командне училище	2003	досліджень “Час дій”, “Благодійний фонд “Ми – армія країни”, ГО “Спортивний клуб Дніпро-1”	
6.	батальйон “Луганськ-1”	Вітко Артем Леонідович	31 рік (31.01.1983)	Вища військова освіта. Харківський військовий університет	Так	ВО “Батьківщина”, очільник “Руку опору” Луганської області, Радикальна партія Олега Ляшка	Одружений (дві дитини)
7.	батальйон “Миротворець”	Тетерук Андрій Анатолійович	41 рік (15.05.1973)	Вища військова освіта. Московське вище військове училище (1990–1994)	Так, 1990–2007	ПП “Народний фронт”	Одружений (дві дитини)
8.	полк “Азов”	Білецький Андрій Євгенійович	35 років (5.08.1979)	Вища цивільна освіта. Харківський національний університет (1996–2001)	Відомостей немає	Харківська обласна ГО “Патріот України”, Харківська обласна ГО “Слобідський крайовий козацький кіш”	Одружений (одна дитина)
9.	батальйон “Артемівськ”	Матейченко Костянтин Володимирович	44 роки (17.12.1970)	Вища військова освіта. Томське вище командне училище зв’язку (1987–1991)	Так, 1987–1998	член ПП “Народний фронт”	(двоє дітей)
Добровольчі формування в складі НГУ							
10.	батальйон “Донбас”	Семенченко Семен Ігорович	40 років (06.06.1974)	Вища економічна. Севастопольський національний технічний університет (1993–1998)	Відомостей немає	Займався активно громадською та приватною діяльністю	Одружений (трьох дітей)
Українські добровольчі формування, створені поза державних силових структур							
11.	ДУК–ПС	Ярош Дмитро Анатолійович	43 роки (30.09.1971)	Вища педагогічна освіта. Дрогобицький педагогічний університет, 2001	Строкова служба, 1989–1991	ГО “Правий сектор”, ГО “Тризуб ім. С. Бендери	Одружений (дві дитини)

Додаток підготовлений автором за матеріалами:

Архіви:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 5225 Центральна виборча комісія

Оп. 2

1. Спр. 5091. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1084, 1085, т.1, 23.09.2014, 186 арк.
2. Спр. 5092. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1085, т.2, 23.09.2014, 189 арк.
3. Спр. 5150. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1148, 1149, т.1, 25.09.2014, 211 арк.
4. Спр. 5184. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1191–1193, т.1, 26.09.2014, 280 арк.
5. Спр. 5194. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1051, 1052, документи до них. Т.2, 26.09.2014, 248 арк.
6. Спр. 5267. Протоколи засідань, постанови, протокольні рішення ЦВК та документи до них. Стенограми до них. Постанови ЦВК № 1249 реєстрація кандидатів у народні депутати України в ОВО № 207–210, 212, 214–219, 221–223), 27.09.2014, 200 арк.

Інші джерела:

7. Книга пам'яті загиблих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/> (Дата звернення: 01.02.2017).

Додаток Н

Іноземні національні добровольчі формування на початку 2015 року, що брали участь в антитерористичній операції на Сході України

№	Назва іноземного добровольчого батальйону	Прізвище та ініціали чи “позивний” першого командира	Чисельність	Країна походження	З ким або з яким військовим формуванням співпрацювали	Дата створення або перші згадки в ЗМІ про участь в боях на Сході України	Ким створено
1.	Батальйон імені Шейха Мансура	Чаберлоєвський М.	100	Чечня	Співпрацює з Аратою, ДУК	25 жовтня 2014 рік	Суспільно-політичний рух “Вільний Кавказ”
2.	Батальйон імені Джохара Дудаєва	Мунаєв І. (загинув 01.02.2015), Осмаєв А.	200–300	Чечня	–	Березень 2014 року	Суспільно-політичний рух “Вільний Кавказ”
3.	Батальйон “Шалена Згряя”	Абдурзаков К.	0–50	Чечня	Розвідвзвод “Шалена Згряя” 34 <i>омпб</i> (“Кіровоград-2”, “Батьківщина”) 57 <i>омпбр</i>	–	–
4.	Батальйон Кавказ	–	0–50	Чечня	–	05 вересня 2014 року	–
5.	Грузинський Національний Легіон	Мамулашвілі М.	0–50	Грузія	–	–	–
6.	Сини смерті	–	0–50	Хорватія	група в складі батальйону “Азов”	–	–
7.	Білоруська добровольча група. Загін “Погоня”	–	60	Білорусія	батальйон “Донбас”, полк “Азов”	Липень 2014 року	Одним із організаторів є Гузь І. (український

							політик)
8.	Тактична група “Білорусь”	–	30	Білорусія	ДУК, ЗСУ	08.08.2015 року	Білоруські добровольці, учасники АТО та ДУК
9.	Російська рота “Руян”	Антон	0–50	РФ	–	06.03.2015 року	–

Додаток підготовлений автором за матеріалами джерел:

1. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на сході України / А. Богданов // Емінак. – 2016. – № 3 – С. 72–76.
2. Друга російська громадянська війна триває на полях Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.open-ua.net/2015/03/blog-post_8.html.
3. Командир грузинського легіону: ні до, ні після “мінських угод” війна не припинялася ні на хвилину [Електронний ресурс] // Україна молода. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3154/188/111230/> (Дата опублікування: 04.05.2017).
4. Командир русской роты “Руян”: “На Донбассе буду убивать не славян, а бандитов” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/20865> (Дата опублікування: 06.03.2015).
5. Кто сказал, что страсть опасна, доброта смешна?! Кто сказал “другие времена”?! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://a-s-k-e-t.livejournal.com/> (Дата опублікування: 05.09.2014).
6. Лук’янов О. Білоруські добровольчі формування у ході бойових дій на сході України у 2014–2016 рр. / О. Лук’янов // Емінак. – 2016. – № 3 – С. 77–80.

7. Мосійчук І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zmiya.com.ua/facebook-news-rating/100002003280271/1086865161390250/read> (Дата звернення 20.01.2017).
8. Тактична група “Білорусь” об’єднає білоруських добровольців в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3548927-u-riadakh-duk-pravyi-sektor-stvoruiuit-biloruskyi-pidrozdil> (Дата опублікування: 08.08.2015).
9. Чеченський батальон імені Шейха Мансура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golosichkerii.com/index.php/v-mire/503-batalon-shejkha-mansura-nabiraet-dobrovoltsev> (Дата звернення 20.01.2017).
10. Чеченський слід. Жінка-боєць з батальйону Джохара Дудаєва розповідає про чеченців і кадировців, що воювали в Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/publications/chechenskiy-slid-zhinka-bojets-z-bataljonu-dzhohara-dudajeva-rozpovidaje-pro-chechentsiv-i-kadirovtsiv-shcho-vojuvali-po-rizni-storoni-v-donbasi-90854.html>.
11. Militaryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryland.net/ukraine/>.
12. Ukrainian volunteers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defwen.com/portfolio/ukrainian-volunteers//>.

Додаток П

Фотографічні матеріали про українські добровольчі формування

Фото П.1. Особисті речі загиблого під Дебальцевим командира 11 БТрО
“Київська Русь” Олександра Гуменюка

Фото П.2. Бійці батальйону ім. Шейха Мансурова

Фото П.3. Чеченські добровольці зі своєю зброєю у складі українських добровольчих формувань

Фото П.4. Переобладнаний бійцями батальйону “Азов” “цивільний” джип у броньований

Фото П.5. Скульптурна експозиція “Солдат і дівчинка”. Прототипом солдата став боєць 42-го БТрО І. Погорілий, який врятував маленьку дівчинку в зоні АТО

Фото П.6. На меморіальній стелі в Національному університеті оборони України ім. Івана Черняховського серед загиблих випускників навчального закладу є прізвища волонтерів добровольчої (волонтерської) групи “Аеророзвідка” Кочетов-Сукач В. В. та Грачов Ю. О.

Фото П.7. Боець добровольчого загону “Харків” Олексій позивний “Дальнобойщик” 07.08.2014 перед боєм екіпірується для штурму Савур-могили

Додаток Р

Фотографічні матеріали про українські парамілітарні формування

Фото Р.1. 14 сотня ГО “Самооборони” в Києві на початку лютого 2014 року

Фото Р.2. Заняття із самозахисту з членами Самооборони Майдану, лютий 2014 року

Додаток С

Фото копія Довідки виданої Головним штабом Української добровольчої армії
від 19 квітня 2018 року № 2010/59

УКРАЇНСЬКА ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ

ГОЛОВНИЙ ШТАБ

e-mail: general.staff.uva@gmail.com

тел. +380 97 141 71 28

№ 2010/59 від 19.04.2018р.

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Про отримання статусу сімей загиблих та інваліда війни, добровольців (ДУК), УДА з 20 квітня 2014 року по теперішній час.

Статус сімей загиблих,

45 отримали;

22 в процесі отримання.

Статус інваліда війни,

43 отримали;

13 в процесі отримання.

Начальник штабу
Української Добровольчої Армії

Сергій Ільницький

Додаток Т

Перелік українських політичних партій та громадських об'єднань, які мали парамілітарні формування станом на 20 лютого 2014 року

1. УНА–УНСО. Це політична партія, яка в складі Української національної асамблеї (очолював Юрій Тима) має Всеукраїнську громадську організацію “Українська народна самооборона – УНСО” члени її комплектують загони.

2. Всеукраїнське об'єднання “Свобода” українська націоналістична партія. До лютого 2004 р. мала назву – Національна партія України, Лідер партії Олег Тягнибок. У 1993 р. в активістів СНПУ створювалися “народні охоронні загони”. Молодіжним крилом СНПУ було товариство сприяння Збройним силам та Військово-морському флоту України “Патріот України”.

3. Громадський рух Соціал–Національна Асамблея (провідник А. Білецький). Під час Євромайдану в кінці 2013 – на початку 2014 років у ній утворено молодіжне відгалуження під назвою “Молодь Білецького”, інша її назва “Молодь Великої України”.

4. Громадська організація “Патріот України” (очолював А. Білецький) зареєстрована у Харківському обласному відділенні юстиції, яка успадкувала символіку та ідеологічні засади припиненого існування Товариства сприяння Збройним силам та Військово-морському флоту України “Патріот України” у 2001 році. Переважаючий напрям діяльності військово-патріотичне виховання молоді.

5. Громадська організація “Тризуб” ім. Степана Бендери (провідник Д. Ярош, голова центрального проводу А. Стемпіцький) мала реєстрацію в Дніпродзержинську та Тернополі. Створювалося, як силове відгалуження партії Конгрес Українських Націоналістів. Основний напрям діяльності військово-патріотичне виховання молоді.

6. Громадський рух “Правий сектор” (очолює Д. Ярош) засновано під час Євромайдану листопад 2013 року, як союз між ГО “Тризуб” імені С. Бендери, “Патріот України”, громадським рухом Соціал–Національна Асамблея та політичною партією УНА–УНСО. Зокрема 22 березня 2014 року під час з’їзду політичної партії “УНА–УНС.

7. Громадське об’єднання “С14” або “СіЧ” київських ультра правих націоналістів (очолює Є. Карась) . Активістами формування є переважно молодь.

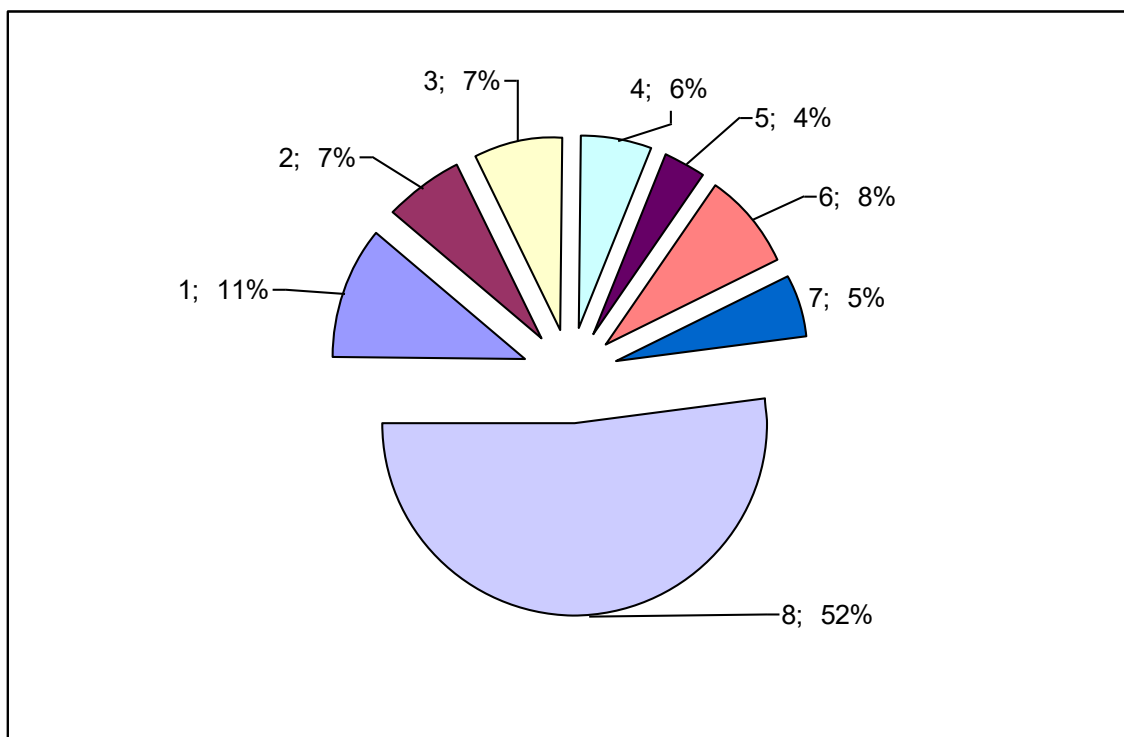
8. Громадський рух “Організація Російськомовних Українських Націоналістів” (засновник киянин С. Замілюхін) є правого націоналістичного спрямування.

Джерела інформації:

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.
2. Васильчук Є.О. Незаконні воєнізовані та збройні формування в Україні : монографія / Є.О.Васильчук. – Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2017. – 244 с.
3. Спершу треба “збити” націю. Тоді до мови все одно прийдемо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_spershu-treba-zbiti-naciyu-todi-do-movi-vse-odno-prijdemo/511033.
4. Лідер С14 Євген Карась: Якщо у Києві будемо ми, “тітушки” просто боятимуться висунути ніс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pokrov.world/archives/2445>.
5. Білозерська О. Партія УНА–УНСО змінила назву на Правий Сектор і обрала головою Дмитра Яроша (фото) [Електронний ресурс] / О. Білозерська. – Режим доступу: <https://poglyad.te.ua/protystoyannya-kyjiv/partiya-una-unso-zminyla-nazvu-na-pravyj-sektor-i-obrala-holovoyu-dmytra-yarosha-foto.html> (дата опублікування 22.03.2014).

Додаток У

Інфографіка історіографії та джерельної бази дослідження

де 1 – законодавчі та нормативні документи; 2 – архівні, музейні та опубліковані документи; 3 – підручники, посібники; довідкова література, 4 – матеріали конференції, семінарів; 5 – спогади; 6 – монографії, колективні праці; 7 – науково-дослідні статті; 8 – засоби масової інформації.